Risale-i Nur Külliyatından

İşarat-ül İ'caz

Müellifi
Bediüzzaman
SAİD NURSİ

İŞARAT-ÜL İ'CAZ

Müellifi
Bedîüzzaman Said Nursî

Mütercimi
Abdülmecid Nursî

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ بِهِ نَسْتَعِينُ

Tenbih: İşarat-ül İ'caz Tefsiri; eski Harb-i Umumî'nin birinci senesinde, cephe-i harbde, me'hazsiz ve kitab mevcud olmadığı halde te'lif edilmiştir. Harb zamanının zaruretinden başka, dört sebebe binaen gayet muhtasar ve îcazlı bir tarzda yazılmış; Fatiha ve nısf-ı evvel daha mücmel, daha muhtasar kalmıştır.

Evvelâ: O zaman, izaha müsaade etmiyordu. Eski Said, îcazlı ve kısa tabiratla ifade-i meram ediyordu.

Sâniyen: Gayet zeki olan kendi talebelerinin derece-i fehimlerini düşünüyordu, başkaların anlamalarını düşünmüyordu.

Sâlisen: Eski Said, en dakik ve en ince olan nazm-ı Kur'andaki îcazlı olan i'cazı beyan ettiği için, kısa ve ince düşmüştür. Fakat şimdi ise Yeni Said nazarıyla mütalaa ettim. Elhak, Eski Said'in bütün hatiatıyla beraber, şu tefsirdeki tedkikat-ı âliyesi, onun bir şaheseridir. Yazıldığı vakit daima şehid olmaya hazırlandığı için, hâlis bir niyet ile ve belâgatın kanunlarına ve ulûm-u Arabiyenin düsturlarına tatbik ederek yazdığı için hiçbirini cerhedemedim. Belki

Cenab-ı Hak, bu eseri ona keffaret-i zünub yapacak ve bu tefsiri de tam anlayacak adamları yetiştirecek inşâallah.

Eğer Birinci Harb-i Umumî gibi mâniler olmasaydı, tefsirin şu birinci cildi, i'caz vücuhundan olan i'caz-ı nazmîyi beyan ettiği gibi, diğer cüzler ve mektublar da müteferrik hakaik-i tefsiriyeyi içine alsaydı, Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan'a güzel bir tefsir-i câmi' olurdu. Belki inşâallah, şu cüz'-i tefsir ve altmışaltı aded, belki yüzotuz aded "Sözler" ve "Mektubat" Risaleleriyle beraber me'haz olursa, ileride bahtiyar bir heyet öyle bir tefsir-i Kur'anî yazsın, inşâallah...

Said Nursî

Haşiye: Bu hârika tefsirde, münafıklar hakkında olan oniki âyet ile muannid kâfirler için olan iki âyetin izahat ve tafsilâtının içinde çok münasebat-ı belâgatı çoklar anlamayacak ve istifade etmeyecek ehemmiyetsiz nüktelerinin zikredilmesinin sırrı ve diğer âyetlerdeki tahkike ve izaha muhalif olarak mahiyet-i küfriyenin tafsilâtına ve ehl-i nifakın temessük ettikleri şübhelerine pek az temas edilmesinin hikmeti ve yalnız elfaz-ı Kur'aniyenin ince işarat ve delaletlerinin ehemmiyetle beyan edilmesinin sebebi üç nüktedir:

Birinci Nükte: Bidayet-i zuhur-u İslâmiyette muannid ve kitabsız kâfirlerin ve nifaka giren eski dinlerin münafıkları gibi, aynen bu zaman-ı âhirde bir naziresi çıkacağını, ders-i Kur'anîden gelen bir sünuhat ile Eski Said hissetmiş. Münafıklar hakkındaki âyetleri izah ile en ince nükteleri beyan etmiş, fakat mütalaacıların zihnini bulandırmamak için mahiyet-i mesleklerini ve istinad noktalarını mücmel bırakmış, izah etmemiş. Zâten Risale-i Nur'un mesleği odur ki; zihinlerde bir iz bırakmamak için, sair ülemaya muhalif olarak, muarızların şübhelerini zikretmeden öyle bir cevab verir ki, daha vehim ve vesveseye yer kalmaz. Eski Said bu tefsirde, Risale-i Nur gibi, zihinleri bulandırmamak için yalnız belâgat noktasında lafzın delaletine ve işaratına ehemmiyet vermiş.

İkinci Nükte: Madem Kur'an-ı Hakîm'in her harfinin okunmasıyla öyle bir kıymeti olur ki; bir harf on, yüz, bin ve binler sevabı ve bâki meyve-i uhrevîyi verecek mahiyettedir; elbette Eski Said'in bu tefsirinde bir saç gibi, bir zerre gibi, Kur'anın kelimatına temas eden nükteleri izah etmesi israf değil, ehemmiyetsiz değil. Belki göz kapaklarının kirpikleri ve belki gözbebeğinin zerreleri gibi kıymetli olduğunu hissetmiş ki, o dehşetli harb içinde bu incecik saç gibi münasebetleri yazmaktan ve düşünmekten, avcı hattında düşman gülleleri onu şaşırtmamış, ondan vazgeçirmemiş. [1](Haşiye)

Üçüncü Nükte: Türkçeye tercümesi, Arabçadaki cezalet, belâgat ve hârika kıymetini muhafaza edememiş. Bazan da muhtasar gitmiş. İnşâallah Arabî tefsir bu tercümenin âhirinde bir mâni' olmazsa neşredilecek, tercümedeki noksanlarını izale edecek. Fakat Arabî tefsirde tevafukun enva'ından çok hârikalar vardır, beşer ihtiyarı karışmamıştır. Onun için o matbuun aynı tarzında -imkânı varsa- mümkün olduğu kadar çalışmak lâzımdır ki, alâmet-i makbuliyet olan o hârikalar kaybolmasın.

Said Nursî

بِاسْمِهِ سُبْحَانَهُ

Kırk sene evvel Harb-i Umumî'de, cephede avcı hattında bazan at üstünde te'lif edilen bu İşarat-ül İ'caz Tefsirinin bir kısmını Üstadımızdan ders aldık. İlm-i Belâgatı ve kavaid-i Arabiyeyi bilmediğimiz halde, aldığımız ders ile bundaki bir sırr-ı azîmi fehmettik ki; bu İşarat-ül İ'caz Tefsiri, hakikaten hârikadır. Bu tefsir, Kur'anın vücuh-u i'cazından yalnız nazmındaki i'cazı hârika bir tarzda göstermesi münasebetiyle dört noktayı beyan ediyoruz:

Birincisi: Madem Kur'an kelâmullahtır; umum asırlar üzerinde ve arkasında oturan muhtelif tabaka tabaka olarak dizilmiş bütün nev'-i beşere hitab ediyor, ders veriyor. Hem bu kâinat Hâlık-ı Zülcelal'inin kelâmı olarak rububiyetin en

yüksek mertebesinden çıkıp, bu binler muhtelif tabaka muhatablarla konuşuyor, umumunun bütün suallerine ve ihtiyaçlarına cevab veriyor; elbette manaları, küllî ve umumîdir. Beşer kelâmı gibi mahsus bir zamana, muayyen bir taifeye ve cüz'î bir manaya inhisar etmiyor. Bütün cinn ve insin binler muhtelif tabakada olan efkâr ve ukûl ve kulûb ve ervahının herbirisine lâyık gıdaları veriyor, dağıtıyor.

İkincisi: Kelâm-ı Ezelî'den gelen ve bütün asırları ve bütün tavaif-i nev'-i beşeri muhatab ittihaz eden Kur'an-ı Hakîm'in gayet küllî manalarının, cevherlerinin sadefi hükmünde olan lafz-ı Kur'anî, elbette küllîdir. Yalnız kıraatında herbir harfinin on, yüz, bin ve binler ve eyyam-ı mübarekede otuz bine kadar sevab-ı uhrevî ve meyve-i Cennet veren huruf-u Kur'aniyenin herbirinde mevcudiyeti kat'î olan i'cazın bir kısmını bu tefsirde gördük.

Üçüncüsü: Bir şeyin hüsn ü cemali, o şeyin mecmuunda görünür. Cüz'lere ayrıldığı vakit, mecmuunda görünen hüsn ü cemal, parçalarında görünmez. O şeyin umumunda tezahür eden nakş ve güzellik, herbir kısmında aranmaz. Görünmediği vakit, görünmemesi onun sebeb-i kusuru tevehhüm edilmez. Böyle olmasına rağmen, Kur'an-ı Hakîm'in sure ve âyetlerinde görünen mu'cize-i nazm, hey'at ve keyfiyat itibariyle tahlil edildiği vakit, başka bir tarzda yine kendini ehl-i tedkike gösteriyor. İşte bu İşarat-ül İ'caz Arabî Tefsiri, i'caz-ı Kur'anın yedi menbaından bir menbaı olan nazmındaki cezaleti, en ince esrarına kadar beyan ve izhar ediyor. Kur'an-ı Hakîm'in on, yüz, bin ve binler ve eyyam-ı mübarekede otuz bine kadar semere-i uhrevî veren hurufatının herbirine ait, İşarat-ül İ'caz'ın a'zamî ihtimam ile onlardaki i'cazı göstermeye çalışması, elbette israf değil ayn-ı hakikattır.

Dördüncüsü: Kur'an-ı Hakîm'in Kelâm-ı Ezelî'den gelmesi ve bütün asırlardaki bütün tabakat-ı beşere hitab etmesi hasebiyle, manasında bir câmiiyet ve külliyet-i hârika vardır. İnsandaki akıl ve lisan gibi, bir anda yalnız bir mes'eleyi düşünmek ve yalnız bir lafzı söylemek gibi cüz'î

değil, göz misillü muhit bir nazara sahib olmak gibi, Kelâm-ı Ezelî dahi bütün zamanı ve bütün taife-i insaniyeyi nazara alan bir külliyette bir kelâm-ı İlahîdir. Elbette onun manası, beşer kelâmı gibi cüz'î bir manaya ve hususî bir maksada münhasır değildir. Bu sebebden, bütün tefsirlerde görünen ve sarahat, işaret, remiz, îma, telvih, telmih gibi tabakalarla müfessirînin beyan ettikleri manalar, kavaid-i Arabiyeye ve usûl-ü nahve ve usûl-ü dine muhalif olmamak şartıyla, o manalar, o kelâmdan bizzât muraddır, maksuddur.

Tahirî, Zübeyr, Sungur, Ziya, Ceylan, Bayram

İfadet-ül Meram

Kur'an-ı Azîmüşşan bütün zamanlarda gelip geçen nev'-i beşerin tabakalarına, milletlerine ve ferdlerine hitaben Arş-ı A'lâdan îrad edilen İlahî ve şümullü bir nutuk ve umumî, Rabbanî bir hitabe olduğu gibi; bilinmesi, bir ferdin veya küçük bir cemaatin iktidarından hariç olan ve bilhâssa bu zamanda, dünya maddiyatına ait pek çok fenleri ve ilimleri câmi'dir.

Bu itibarla zamanca, mekânca, ihtisasça daire-i ihatası pek dar olan bir ferdin fehminden ve karihasından çıkan bir tefsir, bihakkın Kur'an-ı Azîmüşşan'a tefsir olamaz. Çünki Kur'anın hitabına muhatab olan milletlerin, insanların ahval-i ruhiyelerine ve maddiyatlarına, câmi' bulunduğu ince fenlere, ilimlere bir ferd vâkıf ve sahib-i ihtisas olamaz ki, ona göre bir tefsir yapabilsin. Hem bir ferdin mesleği ve meşrebi taassubdan hâlî olamaz ki, hakaik-i Kur'aniyeyi görsün, bîtarafane beyan etsin. Hem bir ferdin fehminden çıkan bir dava, kendisine has olup, başkası o davanın kabulüne davet edilemez. Meğer ki bir nevi icmaın tasdikine mazhar ola.

Binaenaleyh Kur'anın ince manalarının ve tefsirlerde dağınık bir surette bulunan mehasininin ve zamanın tecrübesiyle fennin keşfi sayesinde tecelli eden hakikatlarının tesbitiyle, herbiri birkaç fende mütehassıs olmak üzere muhakkikîn-i ülemadan yüksek bir heyetin tedkikatıyla, tahkikatıyla bir tefsirin yapılması lâzımdır. Nitekim kanunî hükümlerin tanzim ve ıttıradı, bir ferdin fikrinden değil, yüksek bir heyetin nazar-ı dikkat ve tedkikatından geçmesi lâzımdır ki, umumî bir emniyeti ve cumhur-u nâsın itimadını kazanmak üzere millete karşı bir

kefalet-i zımniye husule gelsin ve icma-ı millet hücceti elde edebilsin.

Evet Kur'an-ı Azîmüşşan'ın müfessiri, yüksek bir dehâ sahibi ve nafiz bir içtihada mâlik ve bir velayet-i kâmileyi haiz bir zât olmalıdır. Bilhâssa bu zamanlarda, bu şartlar ancak yüksek ve azîm bir heyetin tesanüdüyle ve o heyetin telahuk-u efkârından ve ruhlarının tenasübüyle birbirine yardım etmesinden ve hürriyet-i fikirlerinden ve taassublarından âzade olarak tam ihlaslarından doğan dâhî bir şahs-ı manevîde bulunur. İşte Kur'anı ancak böyle bir şahs-ı manevî tefsir edebilir. Çünki "Cüzde bulunmayan, küllde bulunur." kaidesine binaen, her ferdde bulunmayan bu gibi şartlar, heyette bulunur.

Böyle bir heyetin zuhurunu çoktan beri bekliyorken, hiss-i kabl-el vuku' kabîlinden olarak, memleketi yıkıp yakacak büyük bir zelzelenin arefesinde bulunduğumuz zihne geldi. [2](Haşiye-1) "Bir şey tamamıyla elde edilemediği takdirde o şeyi tamamıyla terketmek caiz değildir." kaidesine binaen, acz ve kusurumla beraber; Kur'anın bazı hakikatlarıyla, nazmındaki i'cazına dair bazı işaretleri tek başıma kaydetmeye başladım. Fakat Birinci Harb-i Umumî'nin patlamasıyla Erzurum'un Pasinler'in dağ ve derelerine düştük. O kıyametlerde, o dağ ve tepelerde fırsat buldukça, kalbime gelenleri, birbirine uymayan ibarelerle, o dehşetli ve muhtelif hallerde yazıyordum. O zamanlarda, o gibi yerlerde, müracaat edilecek tefsirlerin, kitabların bulunması mümkün olmadığından; yazdıklarım yalnız sünuhat-ı kalbiyemden ibaret kaldı. Şu sünuhatım eğer tefsirlere muvafık ise, nurun alâ nur; şayet muhalif cihetleri varsa, benim kusurlarıma atfedilebilir. Evet tashihe muhtaç yerleri vardır, fakat hatt-ı harbde büyük bir ihlas ile, şehidler arasında yazılıp giydirilen o yırtık ibarelerin tebdiline (şehidlerin kan ve elbiselerinin tebdiline cevaz verilmediği gibi) cevaz veremedim ve kalbim razı olmadı. Şimdi de razı değildir,

çünki o zamandaki ihlas ve hulûsu şimdi bulamıyorum. [3](Haşiye-2)

Maahâza kaleme aldığım şu İşarat-ül İ'caz adlı eserimi, hakikî bir tefsir niyetiyle yapmadım; ancak ülema-yı İslâmdan ehl-i tahkikin takdirlerine mazhar olduğu takdirde, uzak bir istikbalde yapılacak yüksek bir tefsire bir örnek ve bir me'haz olmak üzere o zamanların insanlarına bir yadigâr maksadıyla yaptım.

Said Nursî

Kur’an Nedir? Tarifi Nasıldır?

Kur’an, şu kitab-ı kebir-i kâinatın bir tercüme-i ezeliyesi.. ve âyât-ı tekviniyeyi okuyan mütenevvi dillerinin tercüman-ı ebedîsi.. ve şu âlem-i gayb ve şehadet kitabının müfessiri.. ve zeminde ve gökte gizli esma-i İlahiyenin manevî hazinelerinin keşşafı.. ve sutûr-u hâdisatın altında muzmer hakaikin miftahı.. ve âlem-i şehadette âlem-i gaybın lisanı.. ve şu âlem-i şehadet perdesi arkasında olan ve âlem-i gayb cihetinden gelen iltifatat-ı ebediye-i Rahmaniye ve hitabat-ı ezeliye-i Sübhaniyenin hazinesi.. ve şu İslâmiyet âlem-i manevîsinin güneşi, temeli, hendesesi.. ve avalim-i uhreviyenin mukaddes haritası.. ve zât ve sıfât ve esma ve şuun-u İlahiyenin kavl-i şârihi, tefsir-i vâzıhı, bürhan-ı katı’ı, tercüman-ı satı’ı.. ve şu âlem-i insaniyetin mürebbisi.. ve insaniyet-i kübra olan İslâmiyetin mâ’ ve ziyası.. ve nev’-i beşerin hikmet-i hakikiyesi.. ve insaniyeti saadete sevkeden hakikî mürşidi ve hâdîsi... ve insanlara hem bir kitab-ı şeriat, hem bir kitab-ı dua, hem bir kitab-ı hikmet, hem bir kitab-ı ubudiyet, hem bir kitab-ı emr ü davet, hem bir kitab-ı zikir, hem bir kitab-ı fikir, hem insanın bütün hacat-ı maneviyesine merci’ olacak çok kitabları tazammun eden tek, câmi’ bir kitab-ı mukaddes.. hem bütün evliya ve sıddıkînin ve urefa ve muhakkikînin muhtelif meşreblerine ve ayrı ayrı mesleklerine, herbirindeki meşrebin mezâkına lâyık ve o meşrebi tenvir edecek ve herbir mesleğin mesâkına muvafık ve onu tasvir edecek birer risale ibraz eden mukaddes bir kütübhane hükmünde bir kitab-ı semavîdir.

Kur’an arş-ı a’zamdan, ism-i a’zamdan, her ismin mertebe-i a’zamından geldiği için, Onikinci Söz’de beyan ve

isbat edildiği gibi; Kur'an, bütün âlemlerin Rabbi itibariyle Allah'ın kelâmıdır. Hem bütün mevcudatın İlahı ünvanıyla Allah'ın fermanıdır. Hem bütün Semavat ve Arz'ın Hâlıkı namına bir hitabdır. Hem rububiyet-i mutlaka cihetinde bir mükâlemedir. Hem saltanat-ı âmme-i Sübhaniye hesabına bir hutbe-i ezeliyedir. Hem rahmet-i vasia-i muhita nokta-i nazarında bir defter-i iltifatat-ı Rahmaniyedir. Hem uluhiyetin azamet-i haşmeti haysiyetiyle, başlarında bazan şifre bulunan bir muhabere mecmuasıdır. Hem ism-i a'zamın muhitinden nüzul ile arş-ı a'zamın bütün muhatına bakan ve teftiş eden hikmetfeşan bir Kitab-ı Mukaddes'tir. Ve şu sırdandır ki, "Kelâmullah" ünvanı kemal-i liyakatla Kur'ana verilmiş ve daima da veriliyor. Kur'andan sonra sair enbiyanın kütüb ve suhufları derecesi gelir. Sair nihayetsiz kelimat-ı İlahiyenin ise bir kısmı dahi has bir itibarla, cüz'î bir ünvan ile, hususî bir tecelli ile, cüz'î bir isim ile ve has bir rububiyet ile ve mahsus bir saltanat ile ve hususî bir rahmet ile zahir olan ilhamat suretinde bir mükâlemedir. Melek ve beşer ve hayvanatın ilhamları, külliyet ve hususiyet itibariyle çok muhteliftir.

Kur'an, asırları muhtelif bütün enbiyanın kitablarını ve meşrebleri muhtelif bütün evliyanın risalelerini ve meslekleri muhtelif bütün asfiyanın eserlerini icmalen tazammun eden ve cihat-ı sittesi parlak ve evham u şübehatın zulümatından musaffa ve nokta-i istinadı bilyakîn vahy-i semavî ve kelâm-ı ezelî.. ve hedefi ve gayesi, bilmüşahede saadet-i ebediye.. içi, bilbedahe hâlis hidayet.. üstü, bizzarure envâr-ı iman.. altı, biilmelyakîn delil ve bürhan.. sağı, bittecrübe teslim-i kalb ve vicdan.. solu, biaynelyakîn teshir-i akıl ve iz'an.. meyvesi, bihakkalyakîn rahmet-i Rahman ve dâr-ı cinan.. makamı ve revacı, bilhads-is sadık makbul-ü melek ve ins ü cânn bir kitab-ı semavîdir.

Said Nursî

İbtida-yi Tefsir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ
فَنَحْمَدُهُ مُصَلِّينَ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ الَّذِى اَرْسَلَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَ جَعَلَ مُعْجِزَتَهُ الْكُبْرَى الْجَامِعَةَ بِرُمُوزِهَا وَ اِشَارَاتِهَا لِحَقَائِقِ الْكَائِنَاتِ بَاقِيَةً عَلَى مَرِّ الدُّهُورِ اِلَى يَوْمِ الدِّينِ وَ عَلَى آلِهِ عَامَّةً وَ اَصْحَابِهِ كَافَّةً.

Evvelâ: Şu İşarat-ül İ'caz adlı eserden maksadımız; Kur'anın nazmına, lafzına ve ibaresine ait i'caz işaretlerini ve remizlerini beyan etmektir. Çünki i'cazın mühim bir vechi, nazmından tecelli eder. Ve en parlak i'caz, Kur'anın nazmındaki nakışlardan ibarettir.

Sâniyen: Kur'andaki anasır-ı esasiye ve Kur'anın takib ettiği maksadlar; tevhid, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet olmak üzere dörttür. Bu dört unsuru beyan edeceğiz.

Sual: Kur'anın şu dört hedefe doğru yürüdüğü neden malûmdur?

Cevab: Evet benî-Âdem, büyük bir kervan ve azîm bir kafile gibi mazinin derelerinden gelip, vücud ve hayat sahrasında misafir olup, istikbalin yüksek dağlarına ve müzeyyen bağlarına müteveccihen kafile kafile müteselsilen yürümekte iken, kâinatın nazar-ı dikkatini celbetti. "Şu garib ve acib mahluklar kimlerdir? Nereden geliyorlar? Nereye gidiyorlar?" diye ahvallerini anlamak üzere hilkat hükûmeti, fenn-i hikmeti karşılarına çıkardı. Ve aralarında şöyle bir muhavere başladı:

Hikmet: Nereden geliyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz? Bu dünyada işiniz nedir? Reisiniz kimdir?

Bu suale, benî-Âdem namına, emsali olan büyük peygamberler gibi, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü

Vesselâm, nev'-i beşere vekaleten karşısına çıkarak şöyle cevabda bulundu:

Ey hikmet! Bu gördüğün insanlar, Sultan-ı Ezelî'nin kudretiyle yokluk karanlıklarından ziyadar varlık âlemine çıkarılan mahluklardır. Sultan-ı Ezelî, bütün mevcudatı içinde biz insanları seçmiş ve emanet-i kübrayı bize vermiştir. Biz haşir yoluyla saadet-i ebediyeye müteveccihen hareket etmekteyiz. Dünyadaki işimiz de, o saadet-i ebediye yollarını temin etmekle, re's-ül malımız olan istidadlarımızı nemalandırmaktır. Ve şu azîm insan kervanına, bundan sonra Sultan-ı Ezelî'den risalet vazifesiyle gelip riyaset eden benim. İşte o Sultan-ı Ezelî'nin risalet beratı olarak bana verdiği Kur'an-ı Azîmüşşan elimdedir. Şübhen varsa al, oku!

Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm'ın verdiği şu cevablar, Kur'andan muktebes ve Kur'an lisanıyla söylenildiğinden; Kur'anın anasır-ı esasiyesinin şu dört maksadda temerküz ettiği anlaşılıyor.

S– Şu makasıd-ı erbaa, Kur'anın hangi âyetlerinde bulunuyor?

C– O anasır-ı erbaa, Kur'anın heyet-i mecmuasında bulunduğu gibi; Kur'anın surelerinde, âyetlerinde, kelâmlarında, hattâ kelimelerinde bile sarahaten veya işareten veya remzen bulunmaktadır. Çünki Kur'anın küllü, cüz'lerinde göründüğü gibi; cüz'leri de, Kur'anın küllüne âyinedir. Bunun içindir ki, Kur'an müşahhas olduğu halde, efrad sahibi olan küllî gibi tarif edilir.

S– بِسْمِ اللّٰهِ ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ gibi âyetlerde makasıd-ı erbaaya işaretler var mıdır?

C– Evet قُلْ kelimesi, Kur'anın çok yerlerinde mezkûr veya mukadderdir. Bu mezkûr ve mukadder olan قُلْ kelimelerine esas olmak üzere بِسْمِ اللّٰهِ dan evvel قُلْ kelimesi mukadderdir. Yani, "Yâ Muhammed! Bu cümleyi insanlara söyle ve talim et." Demek besmelede İlahî ve zımnî bir emir var. Binaenaleyh şu mukadder olan قُلْ emri, risalet ve nübüvvete işarettir. Çünki Resul olmasaydı, tebliğ ve talime memur olmazdı. Kezalik hasrı ifade eden "câr ve mecrur'un

takdimi”, tevhide îmadır. Ve keza اَلرَّحْمن nizam ve adalete, اَلرَّحِيم de haşre delalet eder. Ve keza اَلْحَمْدُ لِلّهِ daki (ل) ihtisası ifade ettiğinden tevhide işarettir. رَبُّ الْعَالَمِينَ adaletle nübüvvete remizdir. Çünki terbiye, resuller vasıtasıyla olur. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ zâten sarahaten haşir ve kıyamete delalet eder.

Ve keza اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ sadefi de, o makasıd-ı erbaa cevherlerini tazammun etmiştir.

Fatiha Suresi

بِسْمِ اللّٰهِ : Bu kelâm, güneş gibidir. Yani, güneş başkalarını gösterdiği gibi, kendini de gösterir; başka bir güneşe ihtiyaç bırakmaz. بِسْمِ اللّٰهِ başkalarına yaptığı vazifeyi, kendisine de yapıyor, ikinci bir بِسْمِ اللّٰهِ daha lâzım değildir. Evet بِسْمِ اللّٰهِ öyle müstakil bir nurdur ki, bu nur hiçbir şeye bağlı değildir. Hattâ bu nurun "câr ve mecrur"u bile hiçbir şeye muhtaç değildir. Ancak ب harfinden müstefad olan اَسْتَعِينُ veya örfen malûm olan اَتَيَمَّنُ veyahut mukadder olan قُلْ ün istilzam ettiği اِقْرَاْ fiillerinden birine mütealliktir.

İhtar: بِسْمِ اللّٰهِ daki "câr ve mecrur"a müteallik olarak mezkûr olan fiiller, besmeleden sonra takdir edilir ki, hasrı ifade etmekle ihlas ve tevhidi tazammun etsin.

اِسْم : Cenab-ı Hakk'ın zâtî isimleri olduğu gibi, fiilî isimleri de vardır. Bu fiilî isimlerin, Gaffar ve Rezzak, Muhyî ve Mümit gibi pekçok nev'leri vardır.

S– Bu fiilî isimlerinin kesretle tenevvüü neden meydana geliyor?

C– Kudret-i ezeliyenin kâinattaki mevcudatın nev'lerine, ferdlerine olan nisbet ve taallukundan husule gelir. Bu itibarla, بِسْمِ اللّٰهِ kudret-i ezeliyenin taalluk ve tesirini celbeder. Ve o taalluk, abdin kesbine ve işine yardım edici bir ruh gibi olur. Öyle ise hiç kimse, hiçbir işini besmelesiz bırakmasın!

اَللّٰه lafza-i celali, bütün sıfât-ı kemaliyeyi tazammun eden bir sadeftir. Çünki lafza-i celal, Zât-ı Akdes'e delalet eder; Zât-ı Akdes de, bütün sıfât-ı kemaliyeyi istilzam eder; öyle ise, o lafza-i mukaddese, delalet-i iltizamiye ile bütün sıfât-ı kemaliyeye delalet eder.

İhtar: Başka ism-i haslarda bu delalet yoktur. Çünki başka zâtlarda sıfât-ı kemaliyeyi istilzam etmek yoktur.

اَلرَّحْمنِ الرَّحِيم : Bu iki sıfatın lafza-i celalden sonra zikirlerini îcab eden münasebetlerden birisi şudur ki: Lafza-i celalden celal silsilesi tecelli ettiği gibi, bu iki sıfattan dahi cemal silsilesi tecelli ediyor. Evet herbir âlemde emr ve nehiy, sevab ve azab, tergib ve terhib, tesbih ve tahmid, havf ve reca gibi pek çok füruat, celal ve cemalin tecellisiyle teselsül edegelmektedir. İkincisi: Cenab-ı Hakk'ın ismi, Zât-ı Akdes'ine ayn olduğu cihetle; lafza-i celal, sıfât-ı ayniyeye işarettir. الرَّحِيم de, fiilî olan sıfât-ı gayriyeye îmadır. اَلرَّحْمن dahi, ne ayn ne gayr olan sıfât-ı seb'aya remizdir. Zira Rahman, Rezzak manasınadır. Rızk, bekaya sebebdir. Beka, tekerrür-ü vücuddan ibarettir. Vücud ise; birincisi mümeyyize, ikincisi muhassısa, üçüncüsü müreccihe olmak üzere "ilim, irade, kudret" sıfatlarını istilzam eder. Beka dahi, semere-i rızık mahsulü olduğu için, "basar, sem', kelâm" sıfatlarını iktiza eder ki; merzuk istediği zaman, ihtiyacını görsün, istediği zaman işitsin, aralarında vasıta bulunduğu takdirde o vasıta ile konuşsun. Bu altı sıfat, şübhesiz birinci sıfatı olan hayatı istilzam ederler.

S– Rahman, büyük nimetlere; Rahîm, küçük nimetlere delalet ettikleri cihetle; Rahîm'in Rahman'dan sonra zikri, yukarıdan aşağıya inmek manasına olan "san'at-üt tedelli" kaidesine dâhildir. Bu ise, belâgatça makbul değildir?

C– Evet kaşlar göze, gem ata mütemmim oldukları ve onların noksanlarını ikmal ettikleri gibi; küçük nimetler de, büyük nimetlere mütemmimdirler. Bu itibarla mütemmim olan haddizâtında küçük de olsa, faideyi ikmal ettiğinden, büyükten daha büyük olması îcab eder. Ve keza büyükten beklenilen menfaat, küçüğe mütevakkıf ise; o küçük, büyük sırasına geçer; o büyük dahi, küçük hükmünde kalır. Kilit ile anahtar, lisan ile ruh gibi.

Ve keza bu makam, nimetlerin ta'dadı veya nimetler ile imtinan makamı değildir. Ancak insanları, gizli ve küçük nimetlere tenbih ve ikaz etmek makamıdır. Evvelki

makamlardaki “tedelli”, şu “tenbih” makamında terakki sayılır. Çünki gizli ve küçük nimetleri insanlara göstermek ve insanları onların vücuduna ikaz etmek, daha lâyık ve daha lâzımdır. Bu itibarla, şu mes’elemizde tedelli değil, terakki vardır.

S– Mebde’ ve me’haz itibariyle rikkat-ül kalb manasını ifade eden bu iki sıfatın Cenab-ı Hak hakkında kullanılması caiz değildir. Eğer mana-yı hakikîlerinin lâzımı ve neticesi olan in’am ve ihsan kasdedilirse, mecazda ne hikmet vardır?

C– Bu iki sıfat, “yed” gibi mana-yı hakikîleriyle, Cenab-ı Hak hakkında kullanılması muhal olan müteşabihattandır. Müteşabihatta, mana-yı mecazînin mana-yı hakikînin lafzıyla, üslûbuyla gösterilmesindeki hikmet, insanların me’luf ve malûmları olmayan manaları ve hakikatları zihinlerine yakınlaştırıp kabul ettirmekten ibarettir. Meselâ “yed”in mana-yı mecazîsi insanlara me’nus olmadığından, mana-yı hakikînin şekliyle, lafzıyla gösterilmesi zarureti vardır.

اَلْحَمْدُ : **Evvelâ** bu kelimeyi mâkabline bağlattıran cihet-i münasebet; “Rahman” “Rahîm”in delalet ettikleri nimetlerin hamd ve şükür ile karşılanması lüzumundan ibarettir.

Sâniyen: Şu “Elhamdülillah” cümlesi, herbiri niam-ı esasiyeden birine işaret olmak üzere, Kur’anın dört suresinde tekerrür etmiştir. O nimetler de; neş’e-i ûlâ ile neş’e-i ûlâda beka, neş’e-i uhra ile neş’e-i uhrada beka nimetlerinden ibarettir.

Sâlisen: Bu cümlenin Kur’anın başlangıcı olan Fatiha Suresi’ne fatiha yani başlangıç yapılması neye binaendir?

C– Kâinatın ve dolayısıyla insanların hilkatindeki hikmet ve gaye, وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ اْلاِنْسَ اِلاَّ لِيَعْبُدُونِ ferman-ı celilince, ibadettir. Hamd ise, ibadetin icmalî bir sureti ve küçük bir nüshasıdır. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ın bu makamda zikri, hilkatin gayesini tasavvur etmeğe işarettir.

Râbian: Hamdin en meşhur manası, sıfât-ı kemaliyeyi izhar etmektir. Şöyle ki: Cenab-ı Hak insanı kâinata câmi’ bir nüsha ve onsekiz bin âlemi hâvi şu büyük âlemin kitabına

bir fihrist olarak yaratmıştır. Ve esma-i hüsnadan herbirisinin tecelligâhı olan herbir âlemden bir örnek, bir nümune, insanın cevherinde vedîa bırakmıştır. Eğer insan maddî ve manevî herbir uzvunu Allah'ın emrettiği yere sarfetmekle hamdin şubelerinden olan şükr-ü örfîyi îfa ve şeriata imtisal ederse, insanın cevherinde vedîa bırakılan o örneklerin herbirisi, kendi âlemine bir pencere olur. İnsan o pencereden, o âleme bakar. Ve o âleme tecelli eden sıfatla, o âlemden tezahür eden isme bir mir'at ve bir âyine olur. O vakit insan ruhuyla, cismiyle âlem-i şehadet ve âlem-i gayba bir hülâsa olur. Ve her iki âleme tecelli eden, insana da tecelli eder. İşte bu cihetle insan, sıfât-ı kemaliye-i İlahiyeye hem mazhar olur, hem müzhir olur.

Nitekim Muhyiddin-i Arabî, كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَعْرِفُونِى hadîs-i şerifinin beyanında: "Mahlukatı yarattım ki, bana bir âyine olsun ve o âyinede cemalimi göreyim." demiştir.

لِلّٰهِ : "Lâm" burada ihtisas içindir. Hamdin Zât-ı Akdes'e has ve münhasır olduğunu ifade eder. Bu "lâm"ın müteallakı olan ihtisas hazf olduktan sonra ona intikal etmiştir ki, ihlas ve tevhidi ifade etsin.

İhtar: Müşahhas olan bir şeyin umumî bir mefhum ile mülahaza edildiğine binaen; Zât-ı Akdes de müşahhas olduğu halde, Vâcib-ül Vücud mefhumuyla tasavvur edilebilir.

رَبِّ : Yani herbir cüz'ü bir âlem mesabesinde bulunan şu âlemi bütün eczasıyla terbiye ve yıldızlar hükmünde olan o cüz'lerin zerratını kemal-i intizamla tahrik eder. Evet Cenab-ı Hak, herşey için bir nokta-i kemal tayin etmiştir. Ve o noktayı elde etmek için o şeye bir meyil vermiştir. Her şey o nokta-i kemale doğru hareket etmek üzere, sanki manevî bir emir almış gibi muntazaman o noktaya müteveccihen hareket etmektedir. Esna-yı harekette onlara yardım eden ve mâni'lerini def'eden, şübhesiz Cenab-ı Hakk'ın terbiyesidir. Evet kâinata dikkatle bakıldığı zaman, insanların taife ve kabîleleri gibi, kâinatın zerratı münferiden ve müçtemian

Hâlıklarının kanununa imtisalen, muayyen olan vazifelerine koşmakta oldukları hissedilir. Yalnız bedbaht insanlar müstesna!

الْعَالَمِينَ : Bu kelimenin sonundaki ين yalnız i’rab alâmetidir, عِشْرِينَ ثَلاَثِينَ gibi. Veya cem’ alâmetidir. Çünki âlemin ihtiva ettiği cüz’lerin herbirisi bir âlemdir. Veyahut yalnız manzume-i şemsiyeye münhasır değildir. Cenab-ı Hakk’ın şu gayr-ı mütenahî fezada çok âlemleri vardır. Evet

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ كَمْ لِلّٰهِ مِنْ فَلَكٍ ❊ تَجْرِى النُّجُومُ بِهِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ

رَاَيْتُهُمْ لِى سَاجِدِينَ de olduğu gibi, burada da ukalâya mahsus cem’ sîgasıyla gayr-ı ukalâ cem’lendirilmiştir. Bu ise, kavaide muhaliftir?

Evet âlemin ihtiva ettiği uzuvların birer âkıl, birer mütekellim suretinde tasavvur edilmesi, belâgatın en makbul bir prensibidir. Zira kâinatın “âlem” ile tesmiyesi, kâinatın Sâni’ine olan delaleti, şehadeti, işareti içindir. Binaenaleyh kâinatın uzuvları da Sâni’a olan delaletleri, şehadetleri için birer âlem olmaları îcabeder. Öyle ise Sâni’in o uzuvları terbiyesinden ve o uzuvların da Sâni’i i’lam etmelerinden anlaşılır ki; o uzuvlar birer hayy, birer âkıl, birer mütekellim suretinde tasavvur edilmiştir. Binaenaleyh bu cem’de, kavaide muhalefet yoktur.

اَلرَّحْمنِ الرَّحِيمِ : Mâkabliyle bu iki sıfatın nazmını îcab eden şöyle bir münasebet vardır ki; biri menfaatleri celb, diğeri mazarratları def’etmek üzere terbiyenin iki esası vardır. Rezzak manasına olan “Er-Rahman” birinci esasa, Gaffar manasını ifade eden “Er-Rahîm” de ikinci esasa işaretleri için birbiriyle bağlanmıştır.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ Mâkabliyle şu sıfatın nazmını iktiza eden sebeb şudur ki; şu sıfat, rahmeti ifade eden mâkabline neticedir. Zira kıyametle, saadet-i ebediyenin geleceğine en büyük delil, rahmettir. Evet rahmetin rahmet olması ve nimetin nimet olması ancak ve ancak haşir ve saadet-i ebediyeye bağlıdır. Evet saadet-i ebediye olmasa, en büyük nimetlerden sayılan aklın, insanın kafasında yılan vazifesini görmekten başka bir işi kalmaz. Kezalik en latif nimetlerden

sayılan şefkat ve muhabbet, ebedî bir ayrılık düşüncesiyle, en büyük elemler sırasına geçerler.

S– Cenab-ı Hakk'ın her şeye mâlik olduğu bir hakikat iken, burada haşir ve ceza gününün tahsisi neye binaendir?

C– Şu âlemin insanlarca hakir ve hasis sayılan bazı şeylerine kudret-i ezeliyenin bizzât mübaşereti azamet-i İlahiyeye münasib görülmediğinden, vaz'edilen esbab-ı zahiriyenin o gün ref'iyle, her şeyin şeffaf, parlak içyüzüyle tecelli edip Sâni'ini, Hâlıkını vasıtasız göreceğine işarettir. يَوْم tabiri ise, haşrin vukuunu gösteren emarelerden birine işarettir. Şöyle ki:

Sâniye, dakika, saat ve günleri gösteren haftalık bir saatin millerinden birisi devrini tamam ettiği zaman, behemehal ötekiler de devirlerini ikmal edeceklerine kanaat hasıl olur. Kezalik yevm, sene, ömr-ü beşer ve ömr-ü dünya içinde tayin edilen manevî millerden birisi devrini tamam ettiğinde, ötekilerin de (velev uzun bir zamandan sonra olsun) devirlerini ikmal edeceklerine hükmedilir. Ve keza bir gün veya bir sene zarfında vukua gelen küçük küçük kıyametleri, haşirleri gören bir adam, saadet-i ebediyenin (haşrin tulû'-u fecriyle, şahsı bir nev' hükmünde olan) insanlara ihsan edileceğine şübhe edemez.

دِين kelimesinden maksad ya cezadır, çünki o gün hayır ve şerlere ceza verilecek bir gündür veya hakaik-i diniyedir. Çünki hakaik-i diniye o gün tam manasıyla meydana çıkar. Ve daire-i itikadın, daire-i esbaba galebe edeceği bir gündür. Evet Cenab-ı Hak müsebbebatı esbaba bağlamakla, intizamı temin eden bir nizamı kâinatta vaz' etmiş. Ve herşeyi, o nizama müraat etmeğe ve o nizamla kalmaya tevcih etmiştir. Ve bilhâssa insanı da, o daire-i esbaba müraat ve merbutiyet etmeğe mükellef kılmıştır. Her ne kadar dünyada daire-i esbab daire-i itikada galib ise de; âhirette hakaik-i itikadiye tamamen tecelli etmekle, daire-i esbaba galebe edecektir. Buna binaen, bu dairelerin herbirisi için ayrı ayrı makamlar, ayrı ayrı hükümler vardır. Ve her makamın iktiza ettiği hükme göre hareket lâzımdır. Aksi takdirde daire-i

esbabda iken tabiatıyla, vehmiyle, hayaliyle daire-i itikada bakan; Mu’tezile olur ki, tesiri esbaba verir. Ve keza daire-i itikadda iken ruhuyla, imanıyla daire-i esbaba bakan da; esbaba kıymet vermeyerek, Cebriye Mezhebi gibi tenbelcesine bir tevekkül ile nizam-ı âleme muhalefet eder.

ك : اِيَّاكَ نَعْبُدُ zamirinde iki nükte vardır. Birincisi: Mâkablinde zikredilen sıfât-ı kemaliyenin ك zamirinde müstetir ve mutazammın olduğuna işarettir. Çünki o sıfatların birer birer ta’dadından hasıl olan büyük bir şevk ile gaybetten hitaba, yani ism-i zahirden şu ك zamirine iltifat ve intikal olmuştur. Demek ك zamirinin mercii, geçen sıfât-ı kemaliye ile mevsuf olan zâttır. İkincisi: Elfaz okunurken manalarını düşünmek, belâgat mezhebinde vâcib olduğuna işarettir. Çünki manalar düşünülürse, nâzil olduğu gibi okunur ve o okuyuş; tabiatıyla, zevkiyle hitaba incirar eder. Hattâ اِيَّاكَ نَعْبُدُ yu okuyan adam, sanki اُعْبُدْ رَبَّكَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ cümlesindeki emre imtisalen okuyor gibi olur.

Cem’ sîgasıyla zikredilen نَعْبُدُ deki zamir, üç taifeye işarettir. Birincisi: İnsanın vücudundaki bütün a’zâ ve zerrata raci’dir ki, bu itibarla şükr-ü örfîyi eda etmiş olur. İkincisi: Bütün ehl-i tevhidin cemaatlerine aittir. Bu cihetle şeriata itaat etmiş olur. Üçüncüsü: Kâinatın ihtiva ettiği mevcudata işarettir. Bu itibarla, şeriat-ı fıtriye-i kübraya tâbi’ olarak hayret ve muhabbetle kudret ve azametin arşı altında sâcid ve âbid olmuş olur.

Bu cümlenin mâkabliyle vech-i nazmı, نَعْبُدُ nün اَلْحَمْدُ ye tefsir ve beyan olmakla مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ e de bir netice ve bir lâzım olmasıdır.

İhtar: اِيَّاكَ nin takdimi, ihlası vikaye etmek içindir ve zamir-i hitab da, ibadetin sebeb ve illetine işarettir. Çünki hitaba incirar eden geçen sıfâtla muttasıf olan zât, elbette ibadete müstehaktır.

نَسْتَعِينُ : وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ de müstetir zamir, نَعْبُدُ nun fâili gibi, o üç cemaatten herbirine raci’dir. Yani: Bizim vücudumuzun zerratı veya ehl-i tevhid cemaatı veyahut kâinat mevcudatı, bütün hacat ve maksadlarımıza, bilhâssa en ehemm olan

ibadetimize, senden iane ve tevfik istiyoruz. اِيَّاكَ kelimesinin tekrarlanmasındaki hikmetin birincisi, hitab ve huzurdaki lezzetin artırılmasına; ikincisi, ayân makamının bürhan makamından daha yüksek olduğuna; üçüncüsü, huzurda sıdk olup kizbin ihtimali olmadığına; dördüncüsü, ibadetle istianenin ayrı ve müstakil maksadlar olduklarına işarettir.

Bu iki fiili birbiriyle bağlayan münasebet, ücretle hizmet arasındaki münasebettir. Zira ibadet, abdin Allah'a karşı bir hizmetidir. İane de, o hizmete karşı bir ücret gibidir. Veya mukaddeme ile maksud arasındaki alâkadır. Çünki iane ve tevfik, ibadete mukaddemedir. اِيَّاكَ kelimesinin takdiminden doğan hasr, abdin Cenab-ı Hakk'a karşı yaptığı ibadet ve hizmetle, vesait ve esbaba olan tezellülden kurtuluşuna işarettir. Lâkin esbabı tamamen ihmal ve terketmek iyi değildir. Çünki o zaman, Cenab-ı Hakk'ın hikmet ve meşietiyle kâinatta vaz'edilen nizama karşı bir temerrüd çıkar. Evet daire-i esbabda iken tevekkül etmek, bir nevi tenbellik ve atalettir.

اِهْدِنَا : Hidayeti taleb etmekle ianeyi istemek arasında ne münasebet vardır?

Evet biri sual, diğeri cevab olduklarından birbiriyle bağlanılmıştır. Şöyle ki:

نَسْتَعِينُ ile iane taleb edilirken makam iktizasıyla "Ne istiyorsun?" diye vârid olan mukadder sual, اِهْدِنَا ile cevablandırılmıştır.اِهْدِنَا ile istenilen şeylerin ayrı ayrı ve müteaddid olması, اِهْدِنَا manasının da ayrı ayrı ve müteaddid olmasını îcab eder. Sanki اِهْدِنَا, dört masdardan müştaktır. Meselâ: Bir mü'min hidayeti isterse, اِهْدِنَا sebat ve devam manasını ifade eder. Zengin olan isterse, ziyade manasını; fakir olan isterse, i'ta manasını; zaîf olan isterse iane ve tevfik manasını ifade eder. Ve keza "Her şeyi halk ve hidayet etmiştir." manasında bulunan وَ خَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ وَ هَدَى ayet-i celilesi hükmünce, zahirî ve bâtınî duygular, âfâkî ve haricî deliller, enfüsî ve dâhilî bürhanlar, peygamberlerin irsaliyle, kitabların inzali gibi vasıtalar itibariyle de hidayetin manası taaddüd eder.

İhtar: En büyük hidayet, hicabın kaldırılmasıyla hakkı hak, bâtılı bâtıl göstermektir.

اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَ ارْزُقْنَا اِتِّبَاعَهُ وَ اَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَ ارْزُقْنَا اِجْتِنَابَهُ آمِينَ

الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ : Sırat-ı müstakim; şecaat, iffet, hikmetin mezcinden ve hülâsasından hasıl olan adl ü adalete işarettir. Şöyle ki:

Tegayyür, inkılab ve felâketlere maruz ve muhtaç şu insan bedeninde iskân edilen ruhun yaşayabilmesi için üç kuvvet ihdas edilmiştir. Bu kuvvetlerin birincisi: Menfaatleri celb ve cezb için kuvve-i şeheviye-i behimiye. İkincisi: Zararlı şeyleri def' için kuvve-i sebuiye-i gazabiye. Üçüncüsü: Nef' ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliye-i melekiyedir.

Lâkin insandaki bu kuvvetlere şeriatça bir hadd ve bir nihayet tayin edilmiş ise de, fıtraten tayin edilmemiş olduğundan bu kuvvetlerin herbirisi tefrit, vasat, ifrat namıyla üç mertebeye ayrılırlar. Meselâ: Kuvve-i şeheviyenin tefrit mertebesi humuddur ki; ne helâle ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi fücurdur ki; namusları ve ırzları payimal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise iffettir ki; helâline şehveti var, harama yoktur.

İhtar: Kuvve-i şeheviyenin yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi füruatında da bu üç mertebe mevcuddur.

Ve keza kuvve-i gazabiyenin tefrit mertebesi cebanettir ki, korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi tehevvürdür ki, ne maddî ve ne manevî hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdadlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecaattır ki; hukuk-u diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder, meşru' olmayan şeylere karışmaz.

İhtar: Bu kuvve-i gazabiyenin füruatında da şu üç mertebenin yeri vardır.

Ve keza kuvve-i akliyenin tefrit mertebesi gabavettir ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir ki; hakkı bâtıl, bâtılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir

zekâya mâlik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki; hakkı hak bilir imtisal eder, bâtılı bâtıl bilir içtinab eder.

وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا

İhtar: Bu kuvvetin şu üç mertebeye inkısamı gibi; füruatı da, o üç mertebeyi hâvidir. Meselâ: Halk-ı ef'al mes'elesinde Cebr Mezhebi ifrattır ki, bütün bütün insanı mahrum eder. İtizal Mezhebi de tefrittir ki, tesiri insana verir. Ehl-i Sünnet Mezhebi vasattır. Çünki bu mezheb beyne-beynedir ki; o fiillerin bidayetini irade-i cüz'iyeye, nihayetini irade-i külliyeye veriyor. Ve keza itikadda da ta'til ifrattır, teşbih tefrittir, tevhid vasattır.

Hülâsa: Şu dokuz mertebenin altısı zulümdür, üçü adl ü adalettir. Sırat-ı müstakimden murad şu üç mertebedir.

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ : Kur'anın inci gibi lafızlarının dizilmesi; bir hayta, bir çeşite, bir nakşa münhasır değildir. Belki zuhurca, hafâca, yakınlıkça, uzaklıkça mütefavit çok tenasüblerden hasıl olan pek çok nakışlar üzerine dizilmişlerdir, nazmedilmişlerdir. Zâten i'cazın esası, ihtisardan sonra ancak böyle nakışlardadır. Evet صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ile mâkablindeki herbir kelime arasında bir münasebet vardır. Meselâ: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ile münasebeti vardır. Çünki nimet, hamde delil ve karinedir. رَبِّ الْعَالَمِينَ ile münasebetdardır. Çünki terbiyenin kemali, nimetlerin tevali ve teakubu ile olur. الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ile alâkadardır. Çünki الَّذِينَ den irade edilen "enbiya, şüheda, suleha, ülema" rahmettirler. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ile alâkası vardır. Çünki nimet-i kâmile, ancak dindir. نَعْبُدُ ile alâkası var. Çünki ibadette imamlar, bunlardır. نَسْتَعِينُ ile var. Çünki tevfike ve ianeye mazhar bunlardır. اِهْدِنَا ile var. Çünki hidayette mukteda-bih onlardır. صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ile vardır. Çünki doğru yol, ancak onların mesleğidir.

"Tarîk" veya "sebil" kelimelerine "sırat" kelimesinin tercihi, mesleklerinin etrafı mahdud ve işlek bir cadde olduğuna ve o caddeye girenlerin bir daha çıkmamalarına işarettir.

Ma’hud ve malûm olan şeylerde kullanılması usûl ittihaz edilen esma-i mevsuleden الَّذِينَ tabiri, onların zulümat-ı beşeriye içinde elmas gibi parladıklarına işarettir ki; onları taharri ve taleb etmeye ve aramaya lüzum yoktur. Onlar, herkesin gözü önünde hazır olduklarını temin eden bir ulüvv-ü şâna mâliktirler. Cem’ sîgasıyla الَّذِينَ nin zikri, onlara iktida ve tâbi’ olmak imkânının mevcudiyetine ve onların mesleklerinde butlan olmadığına işarettir. Çünki ferdî olmayan bir meslekte tevatür vardır; tevatürde, butlan yoktur.

Mazi sîgasıyla اَنْعَمْتَ nin zikri; tekrar nimeti taleb etmeye bir vesile olduğuna ve Allah’a raci’ olan zamiri de, bir yardımcı ve bir şefaatçı vazifesini gördüğüne işarettir. Yani: “Ey Rabbim! Madem ki in’am senin fiilindir ve evvelce de in’amı yapmışsın; istihkakım olmadığı halde in’amı tekrarlamak, senin şe’nindendir.”

عَلَيْهِمْ deki عَلَى enbiyaya yükletilen risalet ve teklif yükünün pek ağır olduğuna ve sahraları faydalandırmak için yağmur, kar ve fırtınaların şedaidine maruz kalan yüksek dağlar gibi, peygamberlerin de ümmetlerini feyizlendirmek için risalet zahmetlerine maruz kaldıklarına işarettir.

İhtar: Başka bir surede zikredilen فَاُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ olan âyet-i kerime, buradaki الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ âyet-i celilesini beyan eder. Zâten Kur’anın bir kısmı, bir kısmını tefsir eder.

S– Peygamberlerin meslekleri birbirine uymadığı gibi, ibadetleri de birbirine muhaliftir. Bunun esbabı nedir?

C– İtikad ve amelde, usûl ve ahkâm-ı esasiyede peygamberlerin hepsi daimdirler, sabittirler, müttehiddirler. İhtilaf ve tefavütleri, ancak füruattadır. Zâten zamanların tebeddülüyle, füruatın da tebeddül ve tegayyürü tabiî bir şeydir. Evet mevasim-i erbaada tedavi ve telebbüs gibi çok şeyler tebeddüle uğrar. Meselâ, kışın giyilen kalın elbise yazın tebeddüle uğrar; veya kışın güzel tesiri olan bir ilâcın, yazın fena tesiri olur, kullanılmaz. Kezalik kalb ve ruhların

gıdası olan ahkâm-ı diniyenin füruatı da, ömr-ü beşerin devreleri itibariyle tebeddüle uğrar.

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ : Havf ve firar makamı olan şu sıfatın mâkablindeki makamlarla münasebatı ise: Bu makamın hayret ve dehşet nazarıyla celal ve cemal ile muttasıf olan makam-ı rububiyete baktırması; ve iltica ve dehalet nazarıyla نَعْبُدُ deki makam-ı ubudiyete baktırması; ve acz nazarıyla نَسْتَعِينُ deki tevekkül makamına baktırması; ve teselli nazarıyla refik-i daimî olan makam-ı recaya baktırmasıdır. Çünki korkunç bir şeyi gören adam, korku ve hayret içinde kalır; sonra firar etmeye meyleder. Âciz olduğu takdirde tevekkül eder, sonra teselli yollarını arar.

S– Cenab-ı Hak, Ganiyy-i Mutlak'tır; âlemde bu kadar dalaletleri ve pek çirkin fena şeyleri yapan nev'-i beşerin yaratılışında ne hikmet vardır?

C– Kâinatta maksud-u bizzât ve küllî ve şümullü olarak yaratılan ancak kemaller, hayırlar, hüsünlerdir. Şerler, kubuhlar, noksanlar ise; hüsünlerin, hayırların, kemallerin arasında görülmeyecek kadar dağınık ve cüz'iyet kabîlinden tebaî olarak yaratılmışlardır ki; hayırların, hüsünlerin, kemallerin mertebelerini, nev'lerini, kısımlarını göstermeye vesile olsunlar ve hakaik-i nisbiyenin vücuduna veya zuhuruna bir mukaddeme ve bir vâhid-i kıyasî olsunlar.

S– Hakaik-i nisbiyenin ne kıymeti var ki, onun için şerler istihsan edilecek?

C– Hakaik-i nisbiye denilen şeyler, kâinatın eczası arasında bulunan rabıtalardır. Ve kâinattaki nizam, ancak hakaik-i nisbiyeden doğmuştur. Ve hakaik-i nisbiyeden kâinatın enva'ına bir vücud-u vâhid in'ikas etmiştir. Hakaik-i nisbiye, büyük bir ölçüde hakaik-i hakikiyeden çoktur. Hattâ bir zâtın hakaik-i hakikiyesi yedi ise, hakaik-i nisbiyesi yediyüzdür. Binaenaleyh kubh ve şerde şer varsa da kalildir.

Malûmdur ki, şerr-i kalil için hayr-ı kesîr terkedilmez. Terkedilirse, şerr-i kesîr olur. Zekat ve cihadda olduğu gibi.

Evet اِنَّمَا تُعْرَفُ اْلاَشْيَاءُ بِاَضْدَادِهَا meşhur kaziyeden maksad, bir şeyin zıddı, o şeyin hakaik-i nisbiyesinin vücud veya

zuhuruna sebebdir. Meselâ: Kubh olmasaydı ve hüsünlerin arasına girmeseydi, hüsnün gayr-ı mütenahî olan mertebeleri tezahür etmezdi.

S– اَنْعَمْتَ fiil, مَغْضُوبِ ism-i mef'ul, ضَالِّينَ ism-i fâil olarak zikirlerinde ve keza üçüncü fırkanın sıfatını ve ikinci fırkanın sıfatına terettüb eden akibetini ve birinci fırkanın ünvan-ı sıfatını aynen zikretmekte ne gibi bir hikmet vardır?

C– Nimet ünvanı, nefsin daima meylettiği bir lezzet olduğundan ihtiyar edilmiştir. Fiil-i mazi olarak zikrindeki sebeb, evvelce beyan edilmiştir. İkinci fırka ise, kuvve-i gazabiyenin galebe ve tecavüzüyle tecavüz ederek ahkâmın terkiyle zulüm ve fıska düşmüşlerdir. Yahudilerin temerrüdü gibi. Zulüm ve fıskta hasis ve hayırsız bir lezzet görüldüğünden, onlardan nefis teneffür etmez. Kur'an-ı Kerim o zulmün akibeti olan gazab-ı İlahîyi zikretmiştir ki, nefisleri o zulüm ve fısktan tenfir ettirsin. İstimrar ve devam şe'ninde olan isimlerden ism-i mef'ul olarak zikredilmesi ise, şerr ve isyanların devam edip, tövbe ve afv ile inkıta etmedikleri takdirde kat'îleşeceğine ve silinmez bir damga şekline geçeceğine işarettir. Üçüncü fırka ise, vehim ve heva-yı nefsin akıl ve vicdanlarına galebesiyle, bâtıl bir itikada tâbi' olarak nifaka düşen bir kısım Nasara'dır. Dalalet, nefisleri tenfir ve ruhları inciten bir elem olduğundan; Kur'an-ı Kerim o fırkayı aynı o sıfatla zikretmiştir. Ve ism-i fâil olarak zikrindeki sebeb ise; dalaletin dalalet olması, devam etmesine mütevakkıf olup, inkıtaa uğradığı zaman afva dâhil olacağına işarettir.

Ey arkadaş! Bütün lezzetler imanda olduğu gibi, bütün elemler de dalalettedir. Bunun izahı ise; bir şahıs, kudret-i ezeliye tarafından, adem zulümatından şu korkunç dünya sahrasına atılırken gözünü açar, bakar. Bir lütuf beklediği zaman, birdenbire düşmanlar gibi hastalıklar, elemler, belalar hücum etmeye başlarlar. Bir meded, bir yardım için müsterhimane tabiata ve anasıra baktığı vakit, kasavet-i kalble, merhametsizlikle karşılaşır. Ecram-ı semaviyeden istimdad etmek üzere başını havaya kaldırır. O ecram, atom

bombaları gibi dehşetli ve heybetli halleriyle gözüne görünür. Hemen gözünü yumar, başını eğer, düşünmeye başlar. Bakar ki, hayatî hacetleri bağırıp çağırmaya başlarlar. Bütün bütün tevahhuş ederek hemen kulaklarını tıkar, vicdanına iltica eder; bakar ki: Vicdanı, binler âmâl (emeller) ve emanî ile dolu gürültülerinden cinnet getirecek bir hale gelir. Acaba hiçbir cihetten hiçbir teselli çaresini bulamayan o zavallı şahıs, mebde ile meadi, Sâni' ile haşri itikad etmezse, onun o vaziyetinden Cehennem daha serin olmaz mı?

Evet o bîçare havf ve heybetten, acz ve ra'şetten, vahşet ve gönül darlığından, yetimlikle me'yusiyetten mürekkeb bir vaziyet içinde olup kudretine bakar, kudreti âciz ve nâkıs.. hacetlerine bakar, def'edilecek bir durumda değildir. Çağırıp yardım istese, yardımına gelen yok. Herşeyi düşman, herşeyi garib görür. Dünyaya geldiğine bin defa nedamet eder, lanet okur. Fakat o şahsın sırat-ı müstakime girmekle kalbi ve ruhu nur-u imanla ışıklanırsa, o zulmetli evvelki vaziyeti nuranî bir halete inkılab eder. Şöyle ki:

O şahıs, hücum eden belaları, musibetleri gördüğü zaman, Cenab-ı Hakk'a istinad eder, müsterih olur. Yine o şahıs, ebede kadar uzanıp giden emellerini, istidadlarını düşündüğü zaman, saadet-i ebediyeyi tasavvur eder. O saadet-i ebediyenin mâ-ül hayatından bir yudum içer, kalbindeki emellerini teskin eder. Yine o şahıs, başını kaldırıp semaya ve etrafa bakar; herşeyle ünsiyet peyda eder. Yine o şahıs, semadaki ecrama bakar; hareketlerinden dehşet değil, ünsiyet ve emniyet peyda eder.. ve onların o hareketlerini, ibret ve hayretle tefekkür eder. Yine o şahıs, ecram-ı ulviye ile öyle bir kesb-i muarefe eder ki, hangi bir cirme bakarsa baksın, o cirmlerden: "Ey arkadaş! Bizden tevahhuş etme! Hareketlerimizden korkma! Hepimiz bir Hâlık'ın memurlarıyız." diye, me'nus ve emniyet verici sesleri kalben işitmeye başlar.

Hülâsa: O şahıs, evvelki vaziyetinde, vicdanındaki o dehşetli ve vahşetli ve korkunç âlâm-ı şedideden kurtulmak

için teselliler ile hissini ibtal ve sarhoşlukla o halleri unutmak ister. İkinci haletinde ise, ruhunda yüksek lezzetleri ve saadetleri hisseder; kalbini ikaz, vicdanını tahrik edip ruhunu ihsas ettikçe, o saadetler ziyadeleşir ve ona manevî Cennetlerin kapıları açılır.

اَللّٰهُمَّ بِحُرْمَةِ هٰذِهِ السُّورَةِ اجْعَلْنَا مِنْ اَصْحَابِ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ آمِينَ.

Sure-i Bakara

Sual: Îcaz ile i'caz sıfatlarını hâvi Kur'an-ı Azîmüşşan'da بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ve فَبِاَىِّ آلاَءِ رَبِّكُمَا ve وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ الخ... gibi pek çok âyetler tekerrür etmektedir. Halbuki bu tekrarlar, belâgata münafîdir, usanç veriyor?

Cevab: Ey arkadaş! Her parlayan şey, yakıcı ateş değildir. Evet tekrar ve tekerrür bazan usanç veriyor, fakat umumî değildir. Her yere, her kelâma ve her kitaba şamil değildir. Usanç verici addedilen pek çok zahirî tekrarlar, belâgatça istihsan ve takdir edilmektedir. Evet insanın yediği yemekler; biri gıda, diğeri tefekküh (meyve) olmak üzere iki kısımdır. Birinci kısım tekerrür ettikçe memnuniyet verir, kuvvet verir, kat kat teşekkürlere sebeb olur. İkinci kısmın tekerrüründe usanç, teceddüdünde lezzet vardır. Kezalik kelâmlar da iki kısımdır. Bir kısmı ruhlara kut, fikirlere kuvvet verici hakikatlardır ki, tekerrür ettikçe güneşin ziyası gibi, ruhlara, fikirlere hayat verir. Meyve kabîlinden iştihayı açan kısımda tekerrür makbul değildir, istihsan edilmez. Buna binaen Kur'an heyet-i mecmuasıyla kalblere kut ve kuvvet olup, tekrarı usanç değil, halâvet ve lezzet verdiği gibi, Kur'anın âyetlerinde de öyle bir kısım vardır ki, o kuvvetin ruhu hükmünde olup tekerrür ettikçe daha ziyade parlar, hak ve hakikat nurlarını saçar. هُوَ الْمِسْكُ مَا كَرَّرْتَهُ يَتَضَوَّعُ

Ezcümle: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ gibi âyetlerde bulunan ukde-i hayatiye ve nurani esaslar, tekerrür ettikçe iştihaları açar; misk gibi, karıştırıldıkça kokar. Demek tekerrür zannedilen, hakikatte tekerrür değildir. Ancak وَ اُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا kabîlinden, o ayrı ayrı hikmetleri, nükteleri, gayeleri ifade eden tekrarlı kelâmlar yalnız ibarece, lafızca birbirine

benzedikleri için tekrar zannedilir. Hattâ kıssa-i Musa, çok meziyetleri ve hikmetleri müştemildir. Her makamda o makama münasib bir vecihle zikredilmesi, ayn-ı belâgattır. Evet Kur'an-ı Azîmüşşan, o kıssa-i meşhureyi, gümüş iken yed-i beyzasına alarak altun şekline ifrağıyla öyle bir nakş-ı belâgata mazhar etmiştir ki, bütün ehl-i belâgat, onun belâgatına hayran olmuşlar, secdeye varmışlardır. Ve keza teyemmün, teberrük ve istiane gibi çok vecihleri hâvi; ve tevhid, tenzih, sena, celal ve cemal ve ihsan gibi çok makamları tazammun; ve tevhid ve nübüvvet, haşir ve adalet gibi makasıd-ı erbaaya işaret eden Besmele, zikredilen yerlerin herbirisinde bu vecihlerden, bu makamlardan biri itibariyle zikredilmiş ve edilmektedir. Maahâza hangi surede tekerrür varsa, o surenin ruhuyla münasib olan bir vecih bizzât kasdedilmekle, öteki vecihlerin istitradî ve tebaî zikirleri, belâgata münafî değildir.

Birinci Ayet

Huruf-u Mukattaa

الم : Surelerin başlarında bulunan huruf-u mukattaaya ait izahatı "Dört Mebhas"da zikredeceğiz.

Birinci Mebhas: الم ile, surelerin evvellerinde bulunan huruf-u mukattaadan teneffüs eden i'caz hakkındadır. İ'caz, inci gibi incecik letaif-i belâgatın parıltılarının imtizac ve içtimaından tecelli eden bir nurdur. Bu mebhasda, bu nuru birkaç letaif zımnında izah etmekle parlatacağız. Fakat herbir latife ince ve ziyası az ise de, letaifin heyet-i mecmuasından hasıl olan tam bir ziya ile fecr-i sadık çıkacaktır.

1- Hece harflerinin adedi -elif-i sâkine hariç kalmak şartıyla- yirmisekiz harftir. Kur'an-ı Azîmüşşan, surelerin başında bu harflerin yarısını zikretmiş, yarısını da terketmiştir.

2- Kur'anın almış olduğu nısf, terkettiği nısıftan daha ziyade kesîr-ül istimaldir.

3- Kur'an, surelerin başında zikrettiği kısım içinde, lisan üzerine daha sühuletli olan "elif, lâm"ı çok tekrar etmiştir.

4- Kur'an aldığı harfleri, hece harflerinin adedince surelere tevzi etmiştir.

5- Hece harflerinin mehmuse, mechure, şedide, rahve, müsta'liye, münhafıza, müntabıka, münfetiha gibi çiftli cinslerinin herbirisinden yine nısıf almıştır.

6- Çifti, yani eşi olmayan -evtar- kısmında sakilden azı, hafiften çoğu almıştır. Kalkale, zelâka gibi.

7- Kur'an-ı Azîmüşşan'ın, surelerin başındaki huruf-u mukattaanın zikredilen minval üzerine tansifleri hakkında

ihtiyar ettiği tarîk, beşyüzdört ihtimalden intihab edilmiştir. Ve intihab edilen şu tarîkten başka hiçbir ihtimal ile mezkûr tansif mümkün değildir. Çünki taksimler pek çok birbirine girmiş ve çok mütefavittir. Bu gibi i'caz lem'alarından hisse alamayan, zevkine levm ü itab etsin.

İkinci Mebhas: Bu mebhasde de birkaç letaif vardır:

1- الم ile emsalinde göze çarpan garabet, bu harflerin pek garib ve acib bir şeyin mukaddemesi ve keşif kolları olduklarına işarettir.

2- Bu surelerin başlarındaki taktî-i huruf ile isimleri hecelemek, müsemmanın me'hazine ve neden neş'et ettiğine işarettir.

3- Bu harflerin taktîi; müsemmanın vâhid-i itibarî olup, terkib-i mezcî olmadığına işarettir.

4- Bu harflerin taktî' ile ta'dadı, san'atın madde ve me'hazini muhataba göstermekle muarazaya talib olanlara karşı meydan okuyarak, "İşte i'caz san'atını, şu gördüğünüz harflerin nazm ve nakışlarından yaptım. Buyurunuz meydana!" diye, onların tahkirane tebkitlerine (tekdirlerine) işarettir.

5- Manadan soyulmuş şu hece harflerinin zikri, muarızları hüccetsiz bırakmaya işarettir. Evet Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan, şu manasız harflerin lisan-ı haliyle ilân ediyor ki: "Ben sizden belig manaları, hükümleri, hakikatları ifade eden yüksek hutbeleri ve nutukları istemiyorum. Yalnız şu ta'dad ettiğim harflerden bir nazire yapınız, velev iftira ve hikâyelerden ibaret bile olursa olsun!"

6- Harfleri ta'dad ile hecelemek, yeni kıraata ve kitabete başlayan mübtedilere mahsustur. Bundan anlaşılıyor ki: Kur'an, ümmi bir kavme ve mübtedi bir muhite muallimlik yapıyor.

7- د ل ا gibi harfleri, meselâ "elif, lâm, dal" gibi isimleriyle tabir ve zikretmek, ehl-i kıraat ve erbab-ı kitabetin ittihaz ettikleri bir usûldür. Bundan anlaşılıyor ki, hem söyleyen, hem dinleyen ümmi olduklarına nazaran, bu tabirler,

söyleyenden doğmuyor ve onun malı değildir; ancak başka bir yerden ona geliyor.

Ey arkadaş! Bu letaifin ince iplerinden dokunan yüksek nakş-ı belâgatı göremeyen adam, belâgat ehlinden değildir. Erbab-ı belâgata müracaat etsin.

Üçüncü Mebhas: الم i'cazın esaslarından îcazın en yüksek ve en ince derecesine bir misaldir. Bunda da birkaç letaif vardır:

1- الم üç harfiyle üç hükme işarettir. Şöyle ki: Elif, هذَا كَلاَمُ اللّٰهِ اْلاَزَلِىِّ hükmüne ve kaziyesine; lâm, نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ hükmüne ve kaziyesine; mim عَلَى مُحَمَّدٍ ع.ص.م. hükmüne ve kaziyesine remzen ve îmaen işarettir.

Evet nasılki Kur'anın hükümleri uzun bir surede, uzun bir sure kısa bir surede, kısa bir sure bir âyette, bir âyet bir cümlede, bir cümle bir kelimede, o kelime de "sin, lâm, mim" gibi huruf-u mukattaada irtisam eder, görünür. Kezalik الم in herbir harfinde mezkûr hükümlerden biri temessül etmiş görünüyor.

2- Surelerin başlarındaki huruf-u mukattaa, İlahî bir şifredir. Beşer fikri ona yetişemiyor. Anahtarı, ancak Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'dadır.

3- Şifrevari şu huruf-u mukattaanın zikri, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın fevkalâde bir zekâya mâlik olduğuna işarettir ki: Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm remizleri, îmaları ve en gizli şeyleri sarih gibi telakki eder, anlar.

4- Şu harflerin taktîi; harf ve lafızların hâvi oldukları kıymet, yalnız ifade ettikleri manalara göre olmayıp, ilm-i esrar-ül hurufta beyan edildiği gibi, aded ve sayılar misillü, harflerin arasında fıtrî münasebetlerin bulunduğuna işarettir. [4](Haşiye)

5- الم taktîiyle, bütün harflerin esas mahreçleri olan "halk, vasat, şefe" mahreçlerine işarettir. Ve zihinlerin nazar-ı dikkatini şu mahreçlere çeviriyor ki; zihinler, gerek bu üç mahreçte, gerek bunlara bağlı küçük küçük mahreçlerde

lafızların ve harflerin nasıl vücuda geldiklerini hayret ve ibretle mütalaa etsinler.

Ey zihnini belâgatın boyasıyla boyayan arkadaş! Bu letaifi sıkacak olursan, هذَا كَلاَمُ اللّٰهِ içinden çıkacaktır.

Dördüncü Mebhas: الم emsaliyle beraber, terkib şeklinden taktî’ suretinde zikirleri, bu şeklin müstakil olup hiçbir imama tâbi’ olmadığına ve hiç kimseyi taklid etmiş olmadığına ve üslûbları acib, çeşitleri garib yeni saha-i vücuda gelen bir bedîa olduğuna işarettir. Bu mebhasda da birkaç letaif vardır:

1- Hatib ve beliglerin âdetindendir ki mesleklerinde daima bir misale tâbi’ oluyorlar ve bir örnek üzerine nakış dokuyorlar ve işlenmiş bir yolda yürüyorlar. Halbuki bu harflerden anlaşıldığına nazaran, Kur’an hiçbir misale tâbi’ olmamıştır ve hiçbir nakş-ı belâgat örneği üzerine nakış yapmamıştır ve işlenmemiş bir yolda yürümüştür.

2- Kur’an baştan aşağıya kadar, nâzil olduğu heyet üzerine bâkidir. Bu kadar Kur’anı taklid etmeye müştak olan dostlar ve mütehacim düşmanlara rağmen, şimdiye kadar Kur’anın ne taklidi yapılmış ve ne de bir misali gösterilmiştir. Evet Kur’an, milyonlarca Arabî kitablarla mukayese edilirse benzeri bulunamaz. O halde Kur’an ya hepsinin altındadır, bu ise muhaldir; öyle ise hepsinin fevkindedir, öyle ise Allah’ın kelâmıdır.

3- Beşerin san’atı olan bir şey, bidayette çirkin ve gayr-ı muntazam olur, sonra yavaş yavaş intizama sokulur. Kur’an ise, ilk zuhurunda gösterdiği halâveti, güzelliği, gençliği şimdi de öylece muhafaza etmektedir.

Ey belâgat letafetinin kokusunu koklayan arkadaş! Zihnini şu mebahis-i erbaaya gönder ki, bal arısı اَشْهَدُ اَنَّ هذَا كَلاَمُ اللّٰهِ balını çıkarsın.

İkinci Ayet

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ : Arkadaş! Kelâmların hüsnünü artıran ve güzelliğini fazlaca parlatan belâgatın esaslarından biri de şudur ki: Bir havuzu doldurmak için etrafından süzülen sular gibi, belig kelâmlarda da zikredilen kelimelerin, kayıdların, heyetlerin tamamen o kelâmın takib ettiği esas maksada nâzır olmakla onun takviyesine hizmet etmeleri, belâgat mezhebinde lâzımdır.

Birinci Misal: وَ لَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ olan âyet-i kerime nazar-ı dikkate alınırsa görülür ki: Bu kelâmdaki maksad ve esas, pek az bir azab ile fazla korkutmaktır. Ve bu kelâmda olan mezkûr kelimeler ve kayıdlar, tamamen o maksadı takviye için çalışıyorlar. Ezcümle: Şekk ve ihtimali ifade eden اِنْ şartiye olup, azabın azlığına ve ehemmiyetsizliğine işarettir. Ve keza نَفْحَةٌ sîgasıyla ve tenviniyle, azabın ehemmiyetsizliğine îmadır. Ve keza مَسَّ kelimesi, azabın şedid olmadığına işarettir. Ve keza teb'îzi ifade eden مِنْ ve şiddeti gösteren "nekal" kelimesine bedel, hıffeti îma eden عَذَابِ kelimesi ve رَبّ kelimesinden îma edilen şefkat, hepsi de azabın kıllet ve ehemmiyetsizliğine işaret etmekle, şu şiiri lisan-ı halleriyle temessül ediyorlar: عِبَارَاتُنَا شَتَّى وَ حُسْنُكَ وَاحِدٌ وَ كُلٌّ اِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ

Yani: "İbarelerimiz ayrı ayrı ise de, hüsnün birdir. Hepsi de o hüsne işaret ediyorlar."

İkinci Misal: الم ❊ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ olan âyet-i kerimedir. Bu âyette maksad-ı esas, Kur'anın yüksekliğini göstermektir. Ve bu maksadı takviye eden, الم، ذٰلِكَ، الْكِتَاب، لاَ رَيْبَ فِيهِ kayıdlarıdır. Evet bu kayıdlar, istinad ettikleri pek ince ve gizli delillerine işaret etmekle beraber, o maksadın takviyesine koşuyorlar.

Ezcümle: الم kasem olduğu cihetle Kur'anın azametine ve altında müstetir, gizli o mezkûr letaif cihetiyle de davanın isbatına işaret eder. Ve keza ذٰلِكَ zât ile sıfâtı gösteren bir işaret olması itibariyle hem Kur'anın azametine, hem azameti isbat eden sıfât-ı kemaliyeye işaret eder. Ve keza ذٰلِكَ işaret-i hissiyeye mahsus iken, işaret-i akliyede kullanılması, ta'zim ve ehemmiyeti ifade ettiği gibi, makul olan Kur'anı mahsûs suretinde göstermesi, Kur'anı ezhan ve enzarın nazar-ı dikkatine arzetmekle, tesettürü îcab eden hile, za'fiyet ve sair çirkin şeylerden münezzeh olduğunu izhar ve itiraf ettirmektir. Ve keza ذٰلِكَ nin ل vasıtasıyla ifade ettiği bu'd, Kur'anın kemaline delalet eden ulüvv-ü rütbesine işarettir. Ve keza الْكِتَاب daki ال hasr-ı örfîyi ifade ettiğinden, Kur'anın azametine ve başka kitabların mehasinini cem'etmekle onların fevkinde olduğuna işarettir. Ve keza "kitab" tabiri, ehl-i kıraat ve kitabetten olmayan bir ümminin mahsulü olmadığına işarettir. Ve keza لاَ رَيْبَ فِيهِ , zamirinin her iki ihtimaline binaen Kur'anın kemalini isbat veya te'kid eder. Ve keza istiğrakı ifade eden لاَ Kur'anın her köşesinde rekz ve her yerinde zikredilen deliller, bürhanlar, hücuma gelen şek ve şübheleri def ile, Kur'anın o gibi lekelerden münezzeh olduğunu ilân eder. Ve lisan-ı haliyle şu şiiri okur: وَ كَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلاً صَحِيحًا وَ آفَتُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ Yani: Kur'anda ta'yib edilecek hiçbir nokta yoktur. Kur'an gibi sahih kavilleri ta'yib etmek, ancak fehimlerin sekametinden ileri geliyor. Ve keza zarfiyeti ifade eden فِى tabiri, Kur'anın sathına ve zahirine konan şek ve şübhe varsa, içerisindeki hakaik ile def'edilebileceğine işarettir.

Arkadaş! Tahlil vasıtasıyla terkibin kıymetini ve küll ile cüzler arasındaki farkı idrak edebildiysen, bu misallerdeki kuyud ve hey'ata dikkat et. Ve o kelimelerden nebean eden zülâl-i belâgatı ve kevser-i fesahatı doyuncaya kadar iç, "Elhamdülillah!" de.

S– الم ❊ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ âyet-i kerimesinin cümleleri, atf ile birbiriyle bağlanmamış olması neye binaendir?

C– O cümleler arasındaki şiddet-i ittisal, bağlılık ve sarılmaktan bir ayrılık yoktur ki, birbiriyle bağlanmaya lüzum olsun. Zira o cümlelerin herbirisi, arkadaşlarına hem babadır, hem oğul. Yani hem delildir, hem neticedir. Evet الم lisan-ı haliyle hem muarazaya meydan okur, hem mu'ciz olduğunu ilân eder. ذٰلِكَ الْكِتَابُ hem bütün kitablara faik olduğunu tasrih eder, hem müstesna ve mümtaz olduğunu izhar eder. لاَ رَيْبَ فِيهِ hem Kur'anın şek ve şübhe yeri olmadığını tasrih eder, hem müstesna ve mümtaz olduğunu izhar eder. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ hem tarîk-ı müstakimi irae etmekle muvazzaf olduğunu gösterir, hem mücessem bir nur-u hidayet olduğunu ilân eder. İşte bu cümlelerden herbirisi, ifade ettiği birinci manasıyla arkadaşlarına delil olduğu gibi, ikinci manasıyla da onlara neticedir. Sonra bu âyetin şu cümleleri arasında i'caza menba, belâgata medar olan oniki münasebet, alâka ve bağlılık vardır. Bunlardan misal olarak üç taneyi zikr, ötekileri de sana havale ederim.

1- الم bütün muarızları, muarazaya davet eder. Öyle ise, en yüksek bir kitabdır. Öyle ise, bir yakîn sadefidir. Zira kitabın kemali, yakîn iledir. Öyle ise, nev'-i beşer için mücessem bir hidayettir.

2- ذٰلِكَ الْكِتَابُ yani emsaline tefevvuk etmiştir. Öyle ise, müstesnadır. Çünki şek ve şübhe yeri değildir. Çünki müttakilere doğru yolu gösterir. Öyle ise, mu'cizdir.

3- هُدًى لِلْمُتَّقِينَ Yani, tarîk-ı müstakime irşad eder. Öyle ise, yakîniyattandır. Öyle ise, mümtazdır. Öyle ise, mu'cizdir.

Ey arkadaş! Şu هُدًى لِلْمُتَّقِينَ cümlesindeki nur-u belâgat ve hüsn-ü kelâm, dört noktadan tezahür etmiştir.

1- Bu cümlede mübteda mahzuftur. Bu hazf; (cümleyi teşkil eden mübteda ile haber arasındaki ittihad öyle bir dereceye varmış ki, sanki mübteda hazfolmayıp haberin içerisine girmiş) haricen ikisi müttehid oldukları gibi, zihnen de müttehid olduklarına işarettir.

2- هَادِى yerinde هُدًى yani ism-i fâil mevkiinde masdarın kullanılması, tecessüm eden nur-u hidayetten cevher-i Kur'anın husule geldiğine işarettir.

3- هُدًى deki tenvin-i tenkirden anlaşılıyor ki, hidayet-i Kur’an öyle ince bir dereceye varmıştır ki, hakikatı idrak edilemez ve öyle geniş bir sahayı işgal etmiştir ki, ihatası ilmen kabil değildir. Çünki marifenin zıddı olan “nekre”; ya şiddet-i hafâdan olur veya kesret-i zuhurdan neş’et eder. Buna binaendir ki, “tenkir” bazan tahkiri bazan ta’zimi ifade eder, denilmiştir.

4- Müteaddid kelimelere bedel ism-i fâil sîgasıyla ihtiyar edilen مُتَّقِينَ kelimesi ile yapılan îcaz, hidayetin semeresine ve tesirine işaret olduğu gibi, hidayetin vücuduna da bir delil-i innîdir.

S– Gayet mahdud, az birkaç noktadan beşerin tâkatinden hariç denilen i’cazın doğması ihtimali var mıdır?

C– Maddî ve manevî her şeyde yardımın ve içtimaın büyük kuvvet ve tesiri vardır. Evet in’ikas sırrıyla, üç şeyin hüsnü içtima ederse, beş olur. Beş içtima ederse, on olur. On içtima ederse, kırk olur. Çünki herşeyde bir nevi in’ikas ve bir nevi temessül vardır. Nasılki birbirine mukabil tutulan iki âyinede çok âyineler görünüyor; kezalik iki-üç nükte veya iki-üç hüsn içtima ettikleri zaman pekçok nükteler, pekçok hüsünler tevellüd eder. Bu sırra binaendir ki, her hüsn sahibinin ve herbir sahib-i kemalin emsaliyle içtima etmeye fıtrî bir meyli vardır ki, içtimaları zamanında hüsünleri, kemalleri bir iken iki olur. Hattâ bir taş, taşlığıyla beraber kubbeli binalarda ustanın elinden çıkar çıkmaz başını eğer, arkadaşıyla birleşmeğe meyleder ki, sukut tehlikesinden kurtulsunlar. Maalesef insanlar, teavün sırrını idrak edememişler. Hiç olmazsa, taşlar arasındaki yardım vaziyetinden ders alsınlar.

S– Belâgat ve hidayetten maksad, hakikatı vâzıh bir şekilde gösterip fikirleri ve zihinleri ihtilaflardan kurtarmak iken; müfessirlerin bu gibi âyetlerde yaptıkları ihtilafat, gösterdikleri ihtimaller, beyan ettikleri ayrı ayrı birbirine uymayan vecihler altında hak ve hakikat ne suretle görülebilir?

C– Malûmdur ki, Kur’an-ı Azîmüşşan yalnız bir asra değil, bütün asırlara nâzil olmuştur. Hem bir tabaka insanlara mahsus değil, bütün tabakat-ı beşere şümulü vardır. Hem bir sınıf insanlara ait değil, bütün beşerin sınıflarına raci’dir. Binaenaleyh herkes, her tabaka, her zaman, fehmine, istidadına göre Kur’anın hakaikından hisse alabilir ve hissedardır. Halbuki nev’-i beşer derece itibariyle muhtelif ve zevk cihetiyle mütefavit ve keza meyl, istihsan, lezzet, tabiat itibariyle birbirine uymuyor. Meselâ: Bir taifenin istihsan ettiği bir şey, öteki taifenin zevkine muhaliftir. Bir kavmin meylettiği bir şeyden, öteki kavim nefret ediyor. Bu sırra binaendir ki, Kur’an-ı Kerim günahların cezası veya hayırların mükâfatı hakkında zikrettiği âyetlerde tahsisat yapmamış; âmm bir şekilde bırakmıştır ki, herkes zevkine göre fehmetsin.

Hülâsa: Kur’an-ı Mu’ciz-ül Beyan âyetlerini, cümlelerini öyle bir şekilde nazmetmiş ve vaz’etmiştir ki, her cihetten ihtimal yolları bulunsun ki, muhtelif fehimler ve istidadlar, zevklerine göre hisselerini alabilsinler. Binaenaleyh ulûm-u Arabiyenin kaidelerine muvafık ve belâgatın prensiplerine uygun ve ilm-i usûle mutabık olmak şartıyla, müfessirlerin birbirine muhalif olan beyanatı ve ihtimalleri; zamanlara, tabakalara ve fehimlere göre murad ve caizdir diye hükmedilebilir. Bu nükteden anlaşıldı ki, Kur’anın i’caz vecihlerinden biri odur ki; nazmı, öyle bir üslûbdadır ki, bütün asırlara, tabakalara intibak edebilir.

Üçüncü Ayet

İman-ı Bilgayb

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ : Bu cümlenin evvelki cümle ile nazmını îcab ettiren münasebet vecihleri ise: Bu cümle, mü'minleri medheder, evvelki cümle de Kur'anı medheder. Şu her iki medih arasında bir insibab (dökülmek) vardır ki; o onu ister, o onu ister. Çünki ikinci medih, birinci medhin neticesidir ve birinci medhe bir bürhan-ı innîdir ve hidayetin semeresi ve şahididir. Ve aynı zamanda hidayete bir yardımcı vazifesi görüyor. Çünki mü'minleri medhetmekte imana gelmek için bir teşvik vardır. Teşvik ise, bir nevi hidayettir.

اَلَّذِينَ ile مُتَّقِينَ arasındaki münasebete gelince: Bunların biri tahliye تَخْلِيَه, diğeri tahliye تَحْلِيَه dir. Tahliye تَخْلِيَه tathir etmek ve temizlemektir. Tahliye تَحْلِيَه ise, tezyin etmek ve süslendirmek manasınadır. Bunlar birbiriyle arkadaş olup burada olduğu gibi, daima birbirini takib ediyorlar. Onun için kalb, takva ile seyyiattan temizlenir temizlenmez hemen onun ardında iman ile tezyin edilmiş ve süslendirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, tahliye-i seyyiatı üç mertebesiyle zikretmiştir: Birincisi, şirki terk; ikincisi, maasiyi terk; üçüncüsü, masivaullahı terk etmektir. Tahliye تَحْلِيَه ise, hasenat ile olur. Hasenat da, ya kalb ile olur veya kalıb ve beden ile olur veyahut mal ile olur. A'mal-i kalbînin şemsi, imandır. A'mal-i bedeniyenin fihristesi, namazdır. A'mal-i maliyenin kutbu, zekattır.

S– اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ hal iktizasına göre îcaz ise de, aynı manayı ifade eden اَلْمُؤْمِنُونَ kelimesine nazaran itnabdır (uzundur). Evet ال harfi اَلَّذِينَ ile; مُؤْمِنُونَ kelimesi يُؤْمِنُونَ fiiliyle tebdil edilmiştir. Bu itnabın îcaza tercih sebebi nedir?

C– اَلَّذِينَ esma-i mübhemeden olduğundan, onu tayin ve temyiz eden yalnız sılasıdır. Demek bütün kıymet, sılasına aittir. Başka sıfatlarında hiç kıymet yoktur. Bu ise, burada sılası olan imana büyük bir azamet vermekle insanları iman etmeye teşvik eder. Amma مُؤْمِنُونَ kelimesine bedel, fiil sîgasıyla يُؤْمِنُونَ nin tercihi; iman fiilini hayal nazarına gösterip keyfiyetin tasvir edilmesine, dâhilî ve haricî delillerin tecellisiyle imanın istimrar ve devam ile teceddüd etmesine işarettir. Evet delailin zuhuru nisbetinde iman ziyadeleşir, teceddüd eder.

بِالْغَيْبِ Yani, nifaksız ihlas-ı kalb ile iman ediyorlar. Veya iman edilen şeyler gayb olmakla beraber iman ediyorlar. Veyahut gaibe veya âlem-i gayba iman ediyorlar.

İman, Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'ın tebliğ ettiği zaruriyat-ı diniyeyi tafsilen ve zaruriyatın gayrisini icmalen tasdik etmekten hasıl olan bir nurdur.

S– Avam-ı nâstan, hakaik-i diniyeyi tabir eden ancak yüzde birdir?

C– Tabir etmemesi, bilmemesine delil olamaz. Evet çok defa lisan, insanın tasavvuratından incelerini tabirden âciz olduğu gibi kalbindeki ve vicdanındaki inceler de akla görünmez. Hattâ belâgat dâhîlerinden Sekkakî gibi bir zât; İmri-ül Kays veya başka bir bedevinin ibraz ettiği belâgat incelerini kavramamıştır. Maahâza imanın var olup olmadığı sorgu ile anlaşılır. Meselâ âmi bir adama, bu âlem bütün cihetleriyle, eczasıyla kudretinde, tasarrufunda bulunan Sâni'in yarattığı bu âlemin bir cihetinde olup olmadığı gibi bir sorgu yapıldığı zaman, "Hiçbir cihetinde değildir!" dese kâfidir. Çünki nefiy cihetinin, yani Sâni'siz olamayacağının onun vicdanında sabit olduğuna delalet eder.

İman, Sa'd-ı Taftazanî'nin tefsirine göre: "Cenab-ı Hakk'ın istediği kulunun kalbine, cüz'-i ihtiyarının sarfından sonra ilka ettiği bir nurdur." denilmiştir. Öyle ise iman, Şems-i Ezelî'den vicdan-ı beşere ihsan edilen bir nur ve bir şuadır ki, vicdanın içyüzünü tamamıyla ışıklandırır. Ve bu sayede bütün kâinat ile bir ünsiyet, bir emniyet peyda olur. Ve

herşeyle kesb-i muarefe eder. Ve insanın kalbinde öyle bir kuvve-i maneviye husule gelir ki, insan o kuvvet ile her musibete, her hâdiseye karşı mukavemet edebilir. Ve öyle bir vüs’at ve genişlik verir ki, insan o vüs’atle geçmiş ve gelecek zamanları yutabilir.

Ve keza iman, Şems-i Ezelî’den ihsan edilmiş bir nur olduğu gibi; saadet-i ebediyeden de bir parıltıdır. Ve o parıltı ile, vicdanında bulunan bütün emel ve istidadlarının tohumları, bir şecere-i tûbâ gibi neşv ü nemaya başlar, ebed memleketine doğru hareket eder, gider.

وَ يُقِيمُونَ الصَّلَوةَ : Bu cümlenin evvelki cümle ile bağlılığı ve münasebeti gün gibi aşikârdır. Lâkin bedenî ibadet ve taatlardan namazın tahsisi, namazın bütün hasenata fihrist ve örnek olduğuna işarettir. Evet nasılki Fatiha Kur’ana, insan kâinata fihristedir; namaz da hasenata fihristedir. Çünki namaz; savm, hac, zekat ve sair hakikatları hâvi olduğu gibi, idrakli ve idraksiz mahlukatın ihtiyarî ve fıtrî ibadetlerinin nümunelerine de şamildir. Meselâ: Secdede, rükû’da, kıyamda olan melaikenin ibadetlerini, hem taş, ağaç ve hayvanların o ibadetlere benzeyen durumlarını andıran bir ibadettir.

S– يُقِيمُونَ nin fiil sîgasıyla zikrinde ne hikmet vardır?

C– Ruha hayat veren namazın o geniş hareketini ve âlem-i İslâma yayılmış olan o intibah-ı ruhanîyi muhataba ihtar edip göstermektir. Ve o güzel vaziyeti ve o muntazam haleti hayale götürüp tasvir etmekle sami’lerin namaza meylini ikaz edip artırmaktır.

Evet dağınık bir vaziyette bulunan efradı büyük bir sevinçle içtimaa sevkettiren malûm âletin sesi gibi, âlem sahrasında dağılmış insanları cemaate davet eden ezan-ı Muhammedî’nin (A.S.M.) o tatlı sesiyle, ibadete ve cemaate bir meyl, bir şevk husule gelir.

S– يُصَلُّونَ kelimesine bedel, itnablı يُقِيمُونَ الصَّلَوةَ nin zikrinde ne hikmet vardır?

C– Namazda lâzım olan ta’dil-i erkân, müdavemet, muhafaza gibi ikamenin manalarını müraat etmeye işarettir.

Arkadaş! Namaz, kul ile Allah arasında yüksek bir nisbet ve ulvî bir münasebet ve nezih bir hizmettir ki, her ruhu celb ve cezbetmek namazın şe’nindendir. Namazın erkânı, Fütuhat-ı Mekkiye’nin şerhettiği gibi, öyle esrarı hâvidir ki, her vicdanın muhabbetini celbetmek, namazın şe’nindendir. Namaz, Hâlık-ı Zülcelal tarafından her yirmidört saat zarfında tayin edilen vakitlerde manevî huzuruna yapılan bir davettir. Bu davetin şe’nindendir ki, her kalb kemal-i şevk ve iştiyakla icabet etsin. Ve mi’racvari olan o yüksek münacata mazhar olsun.

Namaz, kalblerde azamet-i İlahiyeyi tesbit ve idame ve akılları ona tevcih ettirmekle adalet-i İlahiyenin kanununa itaat ve nizam-ı Rabbanîye imtisal ettirmek için yegâne İlahî bir vesiledir. Zâten insan medenî olduğu cihetle, şahsî ve içtimaî hayatını kurtarmak için, o kanun-u İlahîye muhtaçtır. O vesileye müraat etmeyen veya tenbellikle namazı terkeden veyahut kıymetini bilmeyen; ne kadar cahil, ne derece hâsir, ne kadar zararlı olduğunu bilâhere anlar, ama iş işten geçer.

Sadaka ve Zekat

وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ Bu kelâmın mâkabliyle nazmını îcab ettiren münasebet ise: Namaz عِمَادُ الدِّينِ yani dinin direği ve kıvamı olduğu gibi, zekat da İslâmın kantarası, yani köprüsüdür. Demek birisi dini, diğeri asayişi muhafaza eden İlahî iki esastırlar. Bunun için birbiriyle bağlanmışlardır.

Zekat ile sadakanın lâyık oldukları mevkilerini bulmak için birkaç şart vardır:

1- Sadakayı vermekte israf olmaması.

2- Başkasından alıp başkasına vermek suretiyle halkın malından olmayıp kendi malından olması.

3- Minnetle in’amın bozulmaması.

4- Fakir olmak korkusuyla sadakanın terkedilmemesi.

5- Sadakanın yalnız mala ve paraya münhasır olmadığı bilinmesiyle ilim, fikir, kuvvet, amel gibi şeylerde de muhtaç olanlara sadakanın verilmesi.

6- Sadakayı alan adam, o sadakayı sefahette değil, hacat-ı zaruriyesinde sarfetmesi lâzımdır.

Kur'an-ı Kerim bu şartları, bu nükteleri insanlara sadaka olarak ihsan ve ihsas etmek için يُزَكُّونَ veya يَتَصَدَّقُونَ veyahut يُؤْتُونَ الزَّكَوةَ gibi îcazlı bir ifadeyi terkedip, وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ gibi itnablı bir cümleyi ihtiyar etmiştir.

1- Teb'izi ifade eden مِنْ israfın reddine.

2- مِمَّا nın takdimi, sadakanın kendi malından olduğuna.

3- رَزَقْنَا minnetin olmamasına. Çünki veren Allah'tır, kul ise bir vasıtadır.

4- Rızkın نَا ya olan isnadı, fakirlikten korkulmamasına.

5- Rızkın âmm ve mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şamil olmasına.

6- Nafaka maddesi; alanın, sefahete değil, hacat-ı zaruriyesine sarfetmesine işaretlerdir.

Bütün muavenet ve yardım nevilerini hâvi olan zekat hakkında sahih olarak Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'dan اَلزَّكَوةُ قَنْطَرَةُ اْلاِسْلاَمِ hadîs-i şerifi mervidir. Yani müslümanların birbirine yardımları, ancak zekat köprüsü üzerinden geçmekle yapılır. Zira yardım vasıtası, zekattır. İnsanların heyet-i içtimaiyesinde intizam ve asayişi temin eden köprü zekattır. Âlem-i beşerde hayat-ı içtimaiyenin hayatı, muavenetten doğar. İnsanların terakkiyatına engel olan isyanlardan, ihtilâllerden, ihtilaflardan meydana gelen felâketlerin tiryakı, ilâcı muavenettir.

Evet zekatın vücubu ile ribanın hurmetinde büyük bir hikmet, yüksek bir maslahat, geniş bir rahmet vardır. Evet eğer tarihî bir nazarla sahife-i âleme bakacak olursan ve o sahifeyi lekelendiren beşerin mesavîsine, hatalarına dikkat edersen, heyet-i içtimaiyede görünen ihtilâller, fesadlar ve bütün ahlâk-ı rezilenin iki kelimeden doğduğunu görürsün. Birisi: "Ben tok olayım da, başkası açlığından ölürse ölsün

bana ne.” İkincisi: “Sen zahmetler içinde boğul ki, ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim.”

Âlem-i insaniyeti zelzelelere maruz bırakmakla yıkılmağa yaklaştıran birinci kelimeyi sildiren ancak zekattır.

Nev’-i beşeri umumî felâketlere sürükleyen ve bolşevikliğe sevkedip terakkiyatı, asayişi mahveden ikinci kelimeyi kökünden kesip atan, hurmet-i ribadır.

Arkadaş! Heyet-i içtimaiyenin hayatını koruyan intizamın en büyük şartı, insanların tabakaları arasında boşluk kalmamasıdır. Havas kısmı avamdan, zengin kısmı fukaradan hatt-ı muvasalayı kesecek derecede uzaklaşmamaları lâzımdır. Bu tabakalar arasında muvasalayı temin eden, zekat ve muavenettir. Halbuki vücub-u zekat ile hurmet-i ribaya müraat etmediklerinden, tabakalar arası gittikçe gerginleşir, hatt-ı muvasala kesilir, sıla-i rahm kalmaz. Bu yüzdendir ki, aşağı tabakadan yukarı tabakaya ihtiram, itaat, muhabbet yerine ihtilâl sadâları, hased bağırtıları, kin ve nefret vaveylâları yükselir. Kezalik yüksek tabakadan aşağı tabakaya merhamet, ihsan, taltif yerine zulüm ateşleri, tahakkümler, şimşek gibi tahkirler yağıyor. Maalesef tabaka-i havastaki meziyetler, tevazu ve terahhuma sebeb iken, tekebbür ve gurura bâis oluyor. Tabaka-i fukaradaki acz ve fakirlik, ihsan ve merhameti mûcib iken, esaret ve sefaleti intac ediyor. Eğer bu söylediklerime bir şahid istersen âlem-i medeniyete bak, istediğin kadar şahidler mevcuddur.

Hülâsa: Tabakalar arasında musalahanın temini ve münasebetin tesisi, ancak ve ancak erkân-ı İslâmiyeden olan zekat ve zekatın yavruları olan sadaka ve teberruatın heyet-i içtimaiyece yüksek bir düstur ittihaz edilmesiyle olur.

Dördüncü Ayet

İman-ı Bilahiret

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

Kur'an-ı Kerim, bu âyet gibi çok âyetlerde terkiblerin, kelâmların muhtemel bulundukları ihtimallerden, vecihlerden bir ihtimalini veya bir vechini bir emare ile tayin etmemekle, nazm-ı kelâmı mürsel ve mutlak bırakmıştır. Bu da i'cazı intac eden îcaza menşe' olarak latif bir sırdır. Şöyle ki:

Belâgat, mukteza-yı hale mutabakattan ibarettir. Kur'anın muhatabları, muhtelif asırlarda mütefavit tabakalardır. Bu tabakalara mürâaten, muhavere ve mükâlemeyi o asırlara teşmil etmek üzere, çok yerlerde tamim için hazf yapıyor; çok yerlerde nazm-ı kelâmı mutlak bırakıyor ki; ehl-i belâgat ve ulûm-u Arabiyece güzel görünen vecihler, ihtimaller çoğalsın ki, her asırda her tabaka, fehimlerine göre hissesini alsın.

Bu âyeti mâkabliyle nazm ve rabteden münasebet: Kur'an-ı Kerim, evvelki âyetle tamim yaptıktan sonra, bu âyetle tahsis yapmıştır. Evet bu âyet, ehl-i kitabdan iman edenleri tahsisle şereflerini ilân ve imana gelmeyenleri imana teşvik ediyor. Abdullah İbn-i Selâm ele alınarak diğerlerinin Abdullah İbn-i Selâm gibi olmaları için yapılan teşvik gibi.

Ve keza Kur'an-ı Kerim'in bütün ümmetlere ve risalet-i Muhammediye'nin bütün milletlere şamil olduklarını tasrih etmek üzere, her iki اَلَّذِينَ ile مُتَّقِينَ nin her iki kısmına tansis edilmiştir.

Ve keza يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ sadefinde bulunan imanın rükünlerini beyan etmek için, icmalden sonra tafsile geçmiştir. Çünki bu âyet; kitablara, kıyamete sarahaten; rusül ve melaikeye zımnen delalet eder.

Kur'an-ı Azîmüşşan burada وَالْمُؤْمِنُونَ بِالْقُرْآنِ gibi îcazlı ifadeleri terkedip, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ ile itnabı ihtiyar etmiştir. Şu itnab, bu makamı yüksek nükte ve letaifle tezyin etmek için ihtiyar edilmiştir.

1- Esma-i mevsule ve mübhemeden bulunan اَلَّذِينَ , burada hükmün medarı ve maksadın esası iman sıfatı olduğuna ve mevsufu ile sair sıfatları iman sıfatına tâbi' ve altında görünmez bir durumda olduklarına işarettir.

2- Yalnız zamanların birinde sübutu ifade eden مُؤْمِنُونَ kelimesine bedel fiil sîgasıyla يُؤْمِنُونَ tabiri, nüzul ve zuhur tekerrür ettikçe imanın teceddüd ettiğine işarettir.

3- İbhamı ifade eden مَا , iman-ı icmalînin kâfi geldiğine ve imanın, hadîs gibi bâtınî ve Kur'an gibi zahirî vahiylere şamil olduğuna işarettir.

4- اُنْزِلَ maddesi itibariyle; Kur'ana iman, Kur'anın Allah'tan nüzulüne iman demek olduğunu gösteriyor. Kezalik Allah'a iman; Allah'ın vücuduna iman, âhirete iman, âhiretin gelmesine iman demektir.

5- اُنْزِلَ , maziye delalet eden heyeti itibariyle, henüz nâzil olmayanın nüzulü, nâzil olanın nüzulü kadar muhakkak olduğuna işarettir. Maahâza يُؤْمِنُونَ deki istikbal, اُنْزِلَ nin maziliğinden neş'et eden noksanı telafi eder. Yani henüz nâzil olmayan kısım اُنْزِلَ nin şümulü dâhilinde değilse de, يُؤْمِنُونَ nin şümulü altındadır. Bu tenzil mes'elesi, Kur'anın çok yerlerinde vuku bulmuştur. Bazan mazi, istikbale misafir gider. Bazan da muzari, mazinin memleketine gelir. Bunda, çok latif bir belâgat vardır. Şöyle ki:

Bir adam, kendisine göre henüz geçmemiş bir şeyi maziye delalet eden bir sîga ile işittiği zaman, zihni heyecana gelir, ayılır; anlar ki, muhatab yalnız o değildir. Belki arkasında muhtelif mesafelerde pek çok ayrı ayrı taifeler, saflar bulunmakla, kendisine tevcih edilen hitabları,

nidaları, İlahî hitabeleri, arkasında bulunan bütün o taifeler işitir gibi zihnine gelir.

عَلَيْكَ ye bedel اِلَيْكَ nin zikri: Resul-i Ekrem (A.S.M.) in teklif edilen risalet vazifesini cüz'-i ihtiyarîsiyle haml ve kabul etmiş olduğuna ve bu hizmet Cibril tarafından görüldüğünden, Resul-i Ekrem'in (A.S.M.) daha yüksek olduğuna işarettir. Çünki عَلَى da ihtiyar olmadığı gibi, vasıta-i nüzulün daha yüksek olduğuna delalet eder. اِلَيْكَ deki zamirin ism-i zahire tercih sebebi, Kur'an ve Kur'ana ait hususat hususunda Hazret-i Muhammed (A.S.M.) yalnız muhatab olup; kelâm, Allah'ın kelâmı olduğuna işarettir.

Bu kelâmın îcaz derecesi, şu zikredilen letaiften anlaşıldı.

وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ : Bu gibi sıfatlarda bir teşvik vardır. Ve o teşvikten sami'leri imtisale sevk eden emirler ve nehiyler doğuyor. Bu cümlenin mâkabliyle nazmına dair "dört letaif" vardır.

1- Bu cümlenin mâkabline atfı, medlûlün delile olan bir atfıdır. Şöyle ki:

Ey insanlar! Kur'ana iman ettiğiniz gibi, kütüb-ü sâbıkaya da iman ediniz. Çünki Kur'an, onların sıdkına delil ve şahiddir.

2- Yahut o atf, delilin medlûle olan atfıdır. Şöyle ki:

Ey ehl-i kitab! Geçmiş olan enbiya ve kitablara iman ettiğiniz gibi, Hazret-i Muhammed (A.S.M.) ile Kur'ana da iman ediniz! Zira onlar, Hazret-i Muhammed'in (A.S.M.) gelmesini tebşir ettikleri gibi, onların ve kitablarının sıdkına olan deliller, hakikatıyla, ruhuyla Kur'anda ve Hazret-i Muhammed'de (A.S.M.) bulunmuştur. Öyle ise, Kur'an Allah'ın kelâmı ve Hazret-i Muhammed (A.S.M.) de resulü olduğunu tarîk-i ûlâ ile kabul ediniz ve etmelisiniz.

3- Zaman-ı Saadette, Kur'andan neş'et eden İslâmiyet sanki bir şeceredir. Kökü zaman-ı saadette sabit olmakla damarları o zamanın âb-ı hayat menba'larından kuvvet ve hayat alarak, her tarafa intişar ettikleri gibi, dal ve budakları da istikbal semasına kadar uzanarak âlem-i beşere maddî ve manevî semereleri yetiştiriyor. Evet İslâmiyet mazi ile

istikbali kanatları altına almış, gölgelendirerek istirahat-ı umumiyeyi temin ediyor.

4- Kur'an-ı Kerim, o cümlede ehl-i kitabı imana teşvik etmekle, onlara bir ünsiyet, bir sühulet gösteriyor. Şöyle ki:

Ey ehl-i kitab! İslâmiyeti kabul etmekte size bir meşakkat yoktur. Size ağır gelmesin! Zira size bütün bütün dininizi terketmenizi emretmiyor. Ancak itikadatınızı ikmal ve yanınızda bulunan esasat-ı diniye üzerine bina ediniz; diye teklifte bulunuyor. Zira Kur'an, bütün kütüb-ü sâlifenin güzelliklerini ve eski şeriatlarının kavaid-i esasiyelerini cem' etmiş olduğundan, usûlde muaddil ve mükemmildir. Yani ta'dil ve tekmil edicidir. Yalnız, zaman ve mekânın tegayyür etmesi tesiriyle tahavvül ve tebeddüle maruz olan füruat kısmında müessistir. Bunda aklî ve mantıkî olmayan bir cihet yoktur. Evet mevasim-i erbaada giyecek, yiyecek ve sair ilâçların tebeddülüne lüzum ve ihtiyaç hasıl olduğu gibi, bir şahsın yaşayış devrelerinde, talim ve terbiye keyfiyeti tebeddül eder. Kezalik hikmet ve maslahatın iktizası üzerine, ömr-ü beşerin mertebelerine göre ahkâm-ı fer'iyede tebeddül vardır. Çünki fer'î hükümlerden biri, bir zamanda maslahat iken, diğer bir zamana göre mazarrat olur. Veya bir ilâç, bir şahsa deva iken, şahs-ı âhere dâ' olur. Bu sırdandır ki, Kur'an fer'î hükümlerden bir kısmını nesh etmiştir. Yani vakitleri bitti, nöbet başka hükümlere geldi, diye hükmetmiştir.

مِنْ قَبْلِكَ : Kur'anda hiçbir kelime bulunmuyor ki, mevkiiyle münasebettar olmasın. Veyahut mevkiinin başka bir kelimeye münasebeti daha çok olsun. Evet Kur'anın herhangi bir yerinde bulunan bir kelime, o mevkiin başında bir tâc-ı zerrîn gibi görünür. Ve aralarındaki münasebetlerden dolayı, aralarında geçimsizlik yeri yoktur. Ezcümle: مِنْ قَبْلِكَ kelimesine bak! Bu âyetin her tarafından uçup bu kelimenin başına konan letaifi gör. Zira bu âyet, nübüvvet hakkındadır. Nübüvvet mes'elesinde "Beş Maksad" vardır. Bu maksadlar, beş nükte ve letaiften in'ikas etmiştir. Bu beş letaif, مِنْ قَبْلِكَ nin sadefindedir. Maksadlar ise:

1- Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, resuldür.

2- Ekmel-ür Rusüldür.

3- Hâtem-ül Enbiyadır.

4- Risaleti, âmmedir.

5- Şeriatı, sair şeriatların mehasinini cem' ile onların nâsihidir.

Birinci maksadın مِنْ قَبْلِكَ den vech-i in'ikası: Meslekleri ve yolları bir olan bir cemaat, مِنْ قَبْلِكَ kelimesinden îmaen fehmolunur. Binaenaleyh Hazret-i Muhammed'in (A.S.M.) مِنْ قَبْلِكَ deki zamire merci olması, o cemaatten ma'dud olmasını iktiza eder. Ve onların meslekleri olan nübüvvetlerine ve kitablarının sıdkına olan bütün deliller, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın risaletine ve Kur'anın Allah'tan nâzil olduğuna bir hüccet-i katıa olduğu gibi, onların mu'cizeleri de Hazret-i Muhammed'in (A.S.M.) davasına bir mu'cize hükmüne geçer.

İkinci maksadın vech-i in'ikası: Üç kaideden tezahür eder.

1- Sultanlar daima halkın, cemaatin, ordunun sonunda çıkarlar.

2- Nev'-i beşerde tekemmül vardır. Bu tekemmül kanunu, ikinci mürebbinin ve ikinci mükemmilin evvelki mürebbilerden daha ekmel olmasını iktiza eder.

3- Alelekser, halefin mehareti, selefinden daha ziyadedir.

İşte bu üç kaideden, Hazret-i Muhammed'in (A.S.M.) ekmel-i enbiya olduğu tezahür eder.

Üçüncü maksadın vech-i in'ikası: Meşhur bir kaidedir ki; bir vâhid çoğalsa teselsül eder, gittikçe gider, bir yerde durmaz. Fakat çoklar ve kesîr olanlar ittihad etse, kuvvetlenir, istikrar peyda eder, yerinde kalır, daha değişmez. Demek Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, hâtem-ül enbiyadır. Mefhum-u muhalifiyle işmam eder ki, ondan sonra peygamber gelmez. Hâtemiyetine hâtem ve imza basar.

Dördüncü maksadın vech-i in'ikası: مِنْ قَبْلِكَ kelimesinin ifade ettiği gibi, Hazret-i Muhammed (A.S.M.),

onların halefidir. Ve onlar, tamamen o hazretin selefleridir. Binaenaleyh halefin selefe ait vazifeyi tamamıyla üzerine alarak onların yerine kaim olması, o hazretin bütün seleflerine nâib ve bütün ümmetlerine resul olduğunu iktiza eder. Evet bu kaide, hikmete uygun fıtrî bir kaidedir. Zira zaman-ı saadetten evvel insan âleminin ihtiva ettiği ümmetler, milletler arasında maddeten ve manen, istidaden ve terbiyeten pek muhtelif ve geniş mesafeler vardı. Bunun içindi ki, terbiye-i vâhide ve davet-i münferide kâfi gelmiyordu. Vakta ki, âlem-i insaniyet zaman-ı saadetin şems-i saadetiyle uyandı ve müdavele-i efkâr ile, an'anelerinin terkiyle, tebdiliyle ve kavimlerin birbirine ihtilatlarıyla ittihada meyil gösterdi ve aralarında münakale ve muhabere başladı; hattâ Küre-i Arz bir memleket, belki bir vilayet, belki bir köy gibi oldu; bir davet ve bir nübüvvet umum insanlara kâfi görüldü.

Beşinci maksadın vech-i in'ikası: مِنْ قَبْلِكَ deki مِنْ , ibtida manasını ifade eder. İbtida ise, bir intihaya bakar. İntiha, adem-i ihtiyaca delalet eder. Öyle ise o hazret, Hâtem-ül Enbiya'dır ve âlem-i insaniyetin başka bir resule ihtiyacı yoktur.

مِنْ قَبْلِكَ kelimesinin bu beş letaife ma'kes ve mazhar olmasına nazar-ı belâgatça delalet eden emare şudur ki: Bu beş maksad, bir nehir gibi şu âyetlerin altında cereyan etmekle, âyetten âyete intikal neticesinde, مِنْ قَبْلِكَ havuzunda içtima etmiştir. Evet kelimenin sathında görünen bir tereşşuh, bir yaşlık, kelimenin altında havuzun bulunduğuna delalet ve îma eder. Maahâza bu maksadların beyanına ayrı ayrı âyetler tahsis edilmiştir.

وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ : Bu âyet, haşir mes'elesine işarettir. Haşrin isbatı hakkında feyz-i Kur'andan fehmettiğim ve başka bir risalede tafsilâtıyla zikrettiğim on bürhanın hülâsasına burada işaret edeceğiz. Şöyle ki:

Kasd ve iradeden doğan bir nizam-ı ekmel vardır. Hilkat ve yaratılışta tam bir hikmet hükümfermadır. Âlemde abes yok. Fıtratta israf yok. Bu şahidleri tezkiye eden, istikra-i

tamdır ki; her fen, mevzuu bulunduğu nev'in nizamına bir şahid-i âdildir. Ve keza yevm ve sene vesaire gibi her nev'de, nev'î bir kıyamet-i mükerrere vardır. Ve keza beşerdeki istidad, kıyamete bir remizdir. Ve keza beşerin gayr-ı mütenahî meyil ve emelleri, kıyameti ister. Ve keza Sâni'-i Hakîm'in rahmet hazinesinin mahall-i sarfı, ancak kıyamet ve haşirdir. Ve keza sıdk ve emanetle maruf Resul-ü Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm, sarahaten ilân ediyor. Ve keza Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan وَ قَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ❊ وَ مَا رَبُّكَ بِظَلاَّمٍ لِلْعَبِيدِ âyetleriyle ve bu âyetlerin emsaliyle haşrin vukuunu kat'iyyetle isbat ediyor. İşte tam ona baliğ olan şahidler, saadet-i ebediyenin anahtarı olup, o Cennet'in kapılarını açarlar.

Delail-i Haşr

Birinci Bürhan: Evet kâinat saadet-i ebediyeyi intac etmese, akılları hayrette bırakan, kâinatta görünen en bâriz, en mükemmel şu nizam, aldatıcı zaîf bir suretten ibaret kalır. Ve bütün maneviyat ve alâkalar, rabıtalar ve nisbetler hep heba olur. Öyle ise o nizamın nizam olması, ancak ve ancak saadet-i ebediyeyi intac etmekle olur. Yani o nizamdaki maneviyat ve nükteler, ancak âlem-i âhirette sünbüllenecektir. Yoksa bütün maneviyat söner, rabıtalar kesilir, nisbetler darmadağınık olur, nizam da berheva olur. Halbuki o nizamda bulunan kuvvet, bütün kuvvetiyle o nizamın berheva edilmeyeceğini ilân ediyor.

İkinci Bürhan: Herbir nev'de, herbir ferdde hikmetlere, maslahatlara riayet eden ve inayet-i ezeliyenin timsali olan hikmet-i tâmme, saadet-i ebediyenin gelmesini tebşir ediyor. Çünki aksi halde, bedahetle ikrar ve tasdik ettiğimiz şu hikmetleri ve faideleri inkâr etmemiz lâzım gelir. Çünki o faidelerin, o hikmetlerin, o maslahatların herbirisi zıddına inkılab ederler. Bu hal ise, safsatadır.

Üçüncü Bürhan: İkinci bürhanı tefsir eder. Fennin de şehadet ettiği gibi Sâni'-i Hakîm her şeyde en kısa yolu, en yakın ciheti, en güzel ve en hafif sureti ihtiyar etmiştir. Bu ihtiyar, kâinatta abesiyetin bulunmadığına delalet eder. Bu ise ciddiyete delalet eder. Ciddiyet ise, saadet-i ebediyenin gelmesiyle olur; yoksa bu varlık adem sayılır ve herşey abesiyete tahavvül eder. Halbuki abes ve israf gibi bâtıldan pâk ve münezzeh olduğunu şu سُبْحَانَكَ مَا خَلَقْتَ هذَا بَاطِلاً kelâmıyla i'lam ve talim eden Zât-ı Zülcelal sözüne nasıl muhalefet eder?

Dördüncü Bürhan: Üçüncü Bürhanı izah eder. Bütün fenlerin şehadetiyle, fıtratta israf yoktur. Eğer insan-ı ekber denilen âlemdeki hikmetleri idrakten âciz isen, âlem-i asgar denilen insandaki nüktelere, hikmetlere dikkat et. Evet "Fenn-i Menafi'-ül A'zâ"nın şerh ve beyan ettiği vecihle, insanın cisminde, herbirisi bir menfaat için takriben ikiyüz küsur kemik vardır. Ve herbirisi bir faide için altı bin damar vardır. Ve hüceyrata hizmet eden yirmidört bin mesame ve pencere vardır. O hüceyratta cazibe, dafia, mümsike, musavvire, müvellide namıyla herbirisi bir maslahat için beş kuvvet çalışıyor. Âlem-i asgar böyle olsa, insan-ı ekber ondan geri kalır mı? Ruha nisbeten ehemmiyetsiz olan cesed bu derece israftan uzak bulunsa, ne suretle cevher-i ruhla âsârında, emellerinde, efkârında ve maneviyatında israf olur. Çünki saadet-i ebediye olmasa, bütün maneviyat kurur. O hakikatlar, israf memleketine kaçarlar. Acaba dünya kadar kıymetli olan bir cevhere mâlik olmakla, hem daima onun zarfını ve gılafını muhafaza ettikten sonra, o cevheri birdenbire yere vurup kırmak ihtimali var mıdır? Hangi akıl kabul eder? Hem bir şahsın bünyesindeki kuvvet, a'zâsındaki sıhhat, istidadındaki kabiliyet, o şahsın yaşayışına ve tekemmülüne delil olduğu gibi, kâinatın ruhuna kadar nüfuz eden hakikat-ı sabite ve devam ile yaşayışını îma eden intizamındaki kuvvet-i kâmile ve tekemmülüne giden nizamındaki kemal acaba haşr-i cismanî yoluyla saadet-i ebediyeye delil olmaz mı? Zira intizamını

ihtilâlden ve bozulmaktan kurtaran, saadet-i ebediyedir. Ve tekemmüle vasıta odur ve o kuvveti inkişaf ettiren odur.

Beşinci Bürhan: Evet her nevi mahlukatta bir nevi kıyametin ve bir çeşit haşrin tekrar ile vukua gelmekte olduğu, büyük kıyametin vukuuna ve geleceğine işarettir. Buna bir misal: Evet haftalık saate bak. O saatte sâniyeleri, dakikaları, saatleri, günleri sayan ibrelerden ve millerden sâniyeleri sayan ibre, dakikaları sayan ibrenin hareketini ihbar ediyor. Dakikaları sayan ibre, saatleri sayan ibrenin hareketini ilân ediyor. Saatleri sayan ibre de, günleri gösteren ibrenin hareketini husule getiriyor ve i'lam ediyor. İşte birincinin hareketinin tamam olması, ikincisinin de hareketinin tamam olacağına ve ikincinin tamam-ı hareket etmesi, üçüncünün de itmam-ı hareket edeceğine işarettir.

Kezalik Sâni'-i Hakîm'in kâinat denilen büyük bir saati vardır. Bu saatin milleri, feleklerin çeşit çeşit deveranından ibarettir. İşte bu deveranlar; günleri, seneleri, ömr-ü beşeri, dünyanın beka müddetini gösteriyorlar.

Binaenaleyh her geceden sonra sabahın, her kıştan sonra baharın gelmesi gibi, haşrin sabahı, o büyük saatten doğacağına delil ve işarettir.

Sual: Kâinatta görünen şu nev'î kıyametlerde eşya aynıyla iade edilmiyor. Halbuki büyük kıyamette neden ecsam aynıyla iade edilir?

Elcevab: İnsanın bir ferdi, başka mahlukatın bir nev'i gibidir. Zira insandaki o nur-u fikir, emellerine, ruhuna öyle bir inkişaf, öyle bir inbisat vermiştir ki, bütün zamanları yutsa doymaz. Zira ondaki o yüksek fikir, insanın mahiyetini ulvî, kıymetini umumî, nazarını küllî, kemalini gayr-ı mahsur, lezzet ve elemini daimî kılmıştır. Başka nev'lerin ferdleri ise, böyle değildir. Onların mahiyetleri cüz'î, kıymetleri şahsî, nazarları mahdud, kemalleri mahsur, lezzet ve elemleri ânîdir. Bundan anlaşılıyor ki, insanın bir ferdi, sair mahlukatın bir nev'i hükmündedir. Binaenaleyh, o nev'lerde görünen şu kıyametlerin ve haşir ve neşirlerin keyfiyetleri nasılsa, efrad-ı insaniye de öyledir.

Altıncı Bürhan: Saadet-i ebediyeye işaret eden bürhanlardan biri de, insandaki gayr-ı mütenahî istidadlardır. Evet Cenab-ı Hak tarafından mükerrem kılınan insanın cevher-i ruhunda ekilen ve rakamlara sığmayan istidadlar var. Bu istidadların altında, hesaba gelmeyen kabiliyetler var. Ve bunlardan neş'et eden hadde gelmeyen meyiller var. Ve bunlardan husule gelen gayr-ı mütenahî efkâr ve tasavvurat var. İşte bunların herbirisi haşr-i cismanînin arkasındaki saadet-i ebediyeye, şehadet parmaklarını uzatarak gösteriyorlar.

Yedinci Bürhan: Evet Rahman ve Rahîm olan Sâni'-i Hakîm'in rahmeti, rahmetlerin en büyüğü olan saadet-i ebediyenin geleceğini tebşir ediyor. Zira rahmet, ancak saadet-i ebediye ile rahmet olur. Ve nimet, ancak o saadet ile nimet olur. Evet bütün nimetleri nıkmetlere çeviren ebedî ayrılmaktan doğan ve umumî matemlerden yükselen o belalardan, kâinatı bilhâssa şuurlu olan mahlukatı kurtaran şey, saadet-i ebediyenin gelmesidir. Çünki bütün nimetlerin, rahatların, lezzetlerin ruhu olan saadet-i ebediye gelmezse, umum kâinatın şehadetiyle sabit olan ve güneş gibi parlayan rahmet ve şefkat-i İlahiyenin bedahetine karşı mükâbere ile inkâr lâzım gelir.

Ey Habib-i Şefik ve ey Şefik-i Habib! Ey Said-i Mecid ve ey Mecid-i Said! Rahmet-i İlahiyenin en latifi, en zarifi, en lezizi olan muhabbet ve şefkate bakınız. O muhabbet ve şefkati, firak-ı ebedî ve hicran-ı lâyezalî ile karşıladığınız takdirde; vicdan, hayal ve ruh ne hale gireceklerdir. O muhabbet ve o şefkat en büyük, en tatlı bir nimet iken, en azîm bir musibete, bir belaya inkılab eder. Acaba göz önünde bilbedahe görünen rahmet-i İlahiye, firak-ı ebedînin muhabbet ve şefkat aleyhine hücum etmesine müsaade eder mi? (Vallahi hâyır!..) لاَ وَاللّٰهِ Ancak o rahmetin şe'nindendir ki, firak-ı ebedîyi hicran-ı lâyezalîye, hicran-ı lâyezalîyi firak-ı ebedîye ve adem-i mutlakı da her ikisine musallat eder ki, o firakların, o hicranların kökleri ortadan kalksın.

Sekizinci Bürhan: Bütün âlemce her hususta sıdkı ve doğruluğu malûm ve müsellem olan Hazret-i Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm, parmağıyla kameri şakkettiği gibi, lisanıyla de saadet-i ebediyenin kapılarını açmıştır. Ve bütün enbiya-yı izamın bu hakikat üzerine icma'ları, bir hüccet-i katıadır.

Dokuzuncu Bürhan: Onüç asırdan beri yedi vecihle i'cazı tasdik edilen Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan'ın haşir hakkındaki beyanatı, saadet-i ebediyenin geleceğine kâfi bir delil değil midir? Başka bir delile ihtiyaç var mıdır?

Onuncu Bürhan: Bu bürhan, binlerce bürhanları müctemi'dir. Bu bürhanları, çok âyetler tazammun etmişlerdir. Evet Kur'an-ı Kerim, çok âyetlerinden haşre nâzır pencereler açmıştır. Ezcümle: وَ قَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا âyetiyle, saadet-i ebediyeye yol açan bir kıyas-ı temsilîye işaret etmiştir. Kezalik وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ âyet-i kerimesiyle, o saadeti gösteren bir kıyas-ı adlîye işaret etmiştir.

Birinci âyetle işaret edilen kıyas-ı temsilî: Evvelâ insanın vücuduna bak. Nasıl tavırdan tavıra, yani nutfeden alakaya, alakadan mudgaya, mudgadan et ve kemiğe, et ve kemikten insan suretine bir kasd, bir irade ve bir ihtiyar altında mahsus kanunlarla, muayyen nizamlarla, muntazam hareketlerle intikal ettiğini ve kalıbdan kalıba girip çıktığını gör. Sonra insanın bekasına dikkat et. İnsan, bu vücud libasını her sene değiştirir. Bu vücud değişmesi, bedendeki hüceyratın yıkılıp yapılmasıyla olur. Bu tamirat da, bütün a'zânın erzak mahzeni hükmünde olan, Cenab-ı Hakk'ın bir kanun-u mahsusla ihzar ettiği o madde-i latifeden alınan ecza ile yapılır. Sonra o madde-i latifenin ahvaline bak. Nasıl a'zânın ihtiyaçlarına göre muayyen bir kanun ile taksim edilir ve bedenin her tarafına mahsus bir nizam ile muntazaman dağıtılır. Yine şâyan-ı dikkattir ki; o madde-i latife, dört matbahta pişirildikten sonra ve dört inkılabdan geçtikten sonra ve dört süzgeçten tasfiye edildikten sonra rızık olarak taksim edilir. Hem yine şâyan-ı dikkattir ki; o madde-i latife, yemeklerin ruhu ve hülâsasıdır. O yemekler,

âlem-i anasırda dağınık menbalardan muntazam bir düstur ile, mahsus bir nizam ile cem' ve tahsil edilirler.

İşte bütün bu nizamlar, bu kanunlar, bu intizamlar; hep bir kasd, bir irade, bir hikmetten çıkıyor. Evet meselâ Habib'in gözünde yerleşen bir zerrenin, unsur-u havadan veya unsur-u türabdan o garib, acib tavırlarda, inkılablarda yaptığı muntazam hareketinden anlaşılır ki; o zerre, toprakta iken Habib'in gözüne tayin edilmiş ve bir memur gibi mahall-i memuriyetine muntazaman i'zam kılınmıştır (yükseltilmiştir.)

Evet fennî bir nazarla dikkat edilirse anlaşılır ki, o zerrenin hareketi, körükörüne, tesadüf eseri değildir. Çünki o zerre, hangi mertebeye girerse, o mertebenin nizamına tâbi' olur. Ve hangi bir tavra intikal etmiş ise, onun muayyen kanunuyla amel etmiştir. Ve hangi bir tabakaya misafir gitmiş ise, muntazam bir hareket ile sevkedilmiştir.

Hülâsa: Neş'e-i ûlâya dikkat edenin, neş'e-i uhra hakkında tereddüdü kalmaz. Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm'ın emrettiği gibi: "Neş'e-i ûlâyı gören adam, neş'e-i uhrayı inkâr edebilir mi?" Çünki: İkinci teşekkül, yani ikinci yapılış; birinci teşekkülden daha kolaydır. Bunu yapan, onu daha kolay yapar.

Meselâ: Bir fırka askerin ilk teşekkülünde, efradın birbiriyle ünsiyetleri, muarefeleri olmadığından ve talim ve terbiye görmemeleri yüzünden, yontulmamış taşlar gibi olduklarından, o efrad o fırkanın bünyesinde yerleştirilinceye kadar çok zahmetler vardır. Fakat ba'de-t teşekkül terhis edilip de bir daha taht-ı silâha davet edildiği zaman, pek kolay içtima eder ve fırkayı teşkil ederler. Bu teşekkül, evvelki teşekkülden daha kolay olur.

Kezalik birbiriyle ülfet peyda eden ve herbirisi yerini tanıyan ve bir derece yontulmuş taşlar gibi kesb-i letafet eden bedenin zerratı, ölüm ile dağıldıktan sonra, haşirde Hâlık'ın izniyle, İsrafil'in borusuyla o zerrat-ı asliye ve esasiye içtimaa davet edildikleri zaman, pek kolay içtima ederler ve beden-i insanîyi yine eskisi gibi teşkil ederler.

Maahâza kudret-i ezeliyeye nisbeten en büyük, en küçük gibidir; hiçbir şey o kudrete ağır gelemez.

Arkadaş! Zahire nazaran, haşirde ecza-yı asliye ile ecza-yı zâide birlikte iade edilir. Evet cünüb iken tırnakların, saçların kesilmesi mekruh ve bedenden ayrılan herbir cüz'ün bir yere gömülmesi sünnet olduğu ona işarettir. Fakat tahkike göre, nebatatın tohumları gibi "Acb-üz zeneb" tabir edilen bir kısım zerreler, insanın tohumu hükmünde olup, haşirde o zerreler üzerine beden-i insanî neşv ü nema ile teşekkül eder.

İkinci âyetle işaret edilen delil-i adlî ise: Evet görüyoruz ki; alelekser gaddar, fâcir zalimler lezzetler, nimetler içinde pek rahat yaşıyorlar. Yine görüyoruz ki; masum, mütedeyyin, fakir mazlumlar zahmetler, zilletler, tahkirler, tahakkümler altında can veriyorlar. Sonra ölüm gelir, ikisini de götürür. Bu vaziyetten bir zulüm kokusu gelir. Halbuki kâinatın şehadetiyle, adalet ve hikmet-i İlahiye zulümden pâk ve münezzehtirler. Öyle ise, adalet-i İlahiyenin tam manasıyla tecelli etmesi için haşre ve mahkeme-i kübraya lüzum vardır ki; biri cezasını, diğeri mükâfatını görsün.

وَ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ : Bu cümledeki kelimelerin arasında bulunan nazm ve nizam:

1- Bu cümlenin mâkabliyle bağlanmasını ifade eden و bu rükn-ü imanînin burada sarahaten zikredilmesi için âmm olarak zikredilen evvelki cümleden bu cümlenin tahsis lüzumuna binaen atf yapılmıştır.

2- Takdimiyle hasrı ifade eden بِالْاٰخِرَةِ kelimesi, bazı ehl-i kitabın iman ettikleri âhiret hakikî bir âhiret olmadığına ta'rizdir. Çünki onların لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلاَّ اَيَّامًا مَعْدُودَةً âyet-i kerimesinin hikâye ettiği gibi: "Cehennem ateşi, bizi daima yakacak değil ya! Ancak birkaç gün yakacaktır." gibi sözleriyle ve bir cihette lezaiz-i cismaniyeyi nefy ve inkâr ettiklerinden anlaşıldığına göre, bildikleri âhiret, mecazî bir âhiret imiş.

3- Malûm ve ma'hud olan şeye işaret için vaz'edilen ال edatı, bütün kütüb-ü semaviyenin lisanlarında deveran eden

ma’hud âhirete işarettir. Veyahut mezkûr delail-i fıtriye ile akılların gözleri önünde hazır olan ve âhiret ile anılan hakikata işarettir.

4- Mukadder bulunan neş’enin sıfatına âhiret tabiri, zihinleri neş’e-i ûlâya çevirip, ondan neş’e-i uhraya bil’intikal imkân yolunu göstermek için ihtiyar edilmiştir.

5- Yakîn ile beraber tasdiki birlikte ifade eden يُؤْمِنُونَ kelimesine bedel يُوقِنُونَ tabiri, haşir mes’elesi şek ve şübhelere bir mahşer ve bir mecma’ olduğu için, tasdikten fazla îkan ve yakîn daha ehemmiyetli olduğuna işarettir. Veya ehl-i kitabın iddia ettikleri iman, yakînden hâlî olduğundan, onların imanı, iman olmadığına işarettir.

Beşinci Ayet

أُولئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ: Bu cümledeki nüktelere işaret eden me'hazlar şunlardır:

1- Evvelki cümle ile bu cümlenin nazmı. 2- أُولئِكَ ile işaret-i hissiye. 3- أُولئِكَ deki uzaklık. 4- عَلَى daki ulviyet. 5- هُدًى deki tenkir. 6- رَبِّهِمْ -7 مِنْ deki terbiyeden ibaret yedi me'hazdir.

Birincisi: Bu cümleyi mâkabliyle bağlayan münasebetlerdir.

Birinci münasebet: Bu cümle mâkablinden neş'et eden üç suale cevabdır.

Birincisi: Hidayetten neş'et eden o güzel vasıfları lâbis olarak hidayet tahtı üstünde oturan o şahısları görmek isteyen sâile cevabdır.

İkincisi: "O adamların hidayete istihkak ve ihtisasları nedendir?" diye sual eden sâmie cevabdır. Yani illet ve sebeb, أُولئِكَ ile işaret edilen vasıflardır.

S– Sâbıkan mezkûr vasıfların tafsilen zikirleri, أُولئِكَ kelimesindeki icmalden daha vâzıh bir surette sebebi gösteriyor?

C– İcmal, bazan tafsilden daha vâzıh olur. Bilhâssa matlub birkaç şeyden mürekkeb olduğu zaman, sâmiin gabaveti veya nisyanı dolayısıyla o mürekkebin eczasını mezcetmekle sebebi çıkarmak müşkil olur.

Üçüncüsü: "Hidayetin neticesi, semeresi ve hidayetteki lezzet ve nimet nedir?" diye sual eden sâile cevabdır. Yani hidayette saadet-i dareyn vardır. Hidayetin neticesi, nefs-i hidayettir. Hidayetin semeresi, ayn-ı hidayettir. Zira hidayet haddizâtında büyük bir nimettir ve vicdanî bir lezzettir, belki ruhun cennetidir (nasıl ki dalalet, ruhun

cehennemidir); ve bilâhere âhiretin felâh ve saadetini intac eder.

İkinci me'haz: أُولئِكَ ile yapılan işaret-i hissiye. Bir şeyin müteaddid sıfatlarını zikretmek, o şeyin zihinlerde tecessüm etmesine ve akılda hazır ve hayalde mahsûs olmasına sebeb olduğuna işarettir. Maahâza sâbıkan zikirlerinden bir ma'hudiyet çıkar. Bu ma'hudiyet-i zikriye, ma'hudiyet-i hariciyelerine kapı açar. Haricî olan ma'hudiyetlerinden, mümtaz ve müstesna insanlar oldukları tebarüz eder ki, nev'-i beşer içinde gözünü açıp bakanların gözlerine en evvel onların parıltıları çarpar.

Üçüncü me'haz: Uzaklığı ifade eden أُولئِكَ : Onların filcümle yakın oldukları halde uzak gösterilmeleri, ulüvv-i mertebelerine mecazî bir işaret olduğuna işarettir. Çünki uzakta bulunanlara bakıldığı zaman, boyca en uzunları görünür. Maahâza zamanî ve mekânî olan bu'd-u hakikî kasdedilirse, belâgata daha uygun olur. Çünki bütün asırlar asr-ı saadet gibi bu âyeti zikrediyorlar. Öyle ise, أُولئِكَ ile yapılan işaret, safların evvellerine işarettir. Ve bu itibarla bu'd, hakikî olur, mecazî değildir. Binaenaleyh onların hakikaten zaman ve mekânca uzak oldukları halde işaret-i hissiye ile gösterilmeleri, azametlerine ve ulüvv-i mertebelerine işarettir.

Dördüncü me'haz: Ulviyeti ifade eden عَلَى kelimesidir.

Arkadaş! Eşya ve şeyler arasında öyle münasebetler vardır ki; onları âyine gibi yapıyor. Herbirisi, ötekisini gösteriyor. Birisine bakıldığı zaman, ötekisi görünür. Meselâ: Bir parça cam, büyük bir sahrayı gösterdiği gibi, bazan olur ki; bir kelime, uzun ve hayalî bir macerayı sana gösterir. Bir kelime, pek acib bir vukuatı senin gözünün önüne getirir, temessül ettirir. Yahut bir kelâm, zihnini alır, misalî âlem-i misallere kadar götürür, gezdirir. Meselâ: بَارَزَ kelimesi, muharebe meydanını; ثَمَرَةٌ kelimesi, büyük bir meyve bahçesini insanın fikrine getirir. Buna binaen buradaki عَلَى kelimesi, temsilî bir üslûba pencere açar, gösterir kasdıyla zikredilmiştir. Şöyle ki:

Sanki hidayet-i İlahî, bir burak olup mü'minlere gönderilmiştir. Mü'minler tarîk-i müstakimde ona binerek arş-ı kemalâta yürürler.

Beşinci me'haz: هُدًى deki tenkirdir. Bir nekre, marife olarak mükerreren zikredilirse; o marife, o nekrenin aynı olur. Fakat o nekre, nekre olarak zikredildiği takdirde, alelekser birbirinin aynı olamaz. Bu kaideye göre, nekre olarak tekerrür eden هُدًى evvelki هُدًى in aynı değildir. Ancak evvelki هُدًى masdardır. İkincisi, hasıl-ı bil'masdardır ve birincisinin semeresi hükmünde mahsus ve sabit bir sıfattır.

Altıncı me'haz: Hidayetin Allah'tan olduğunu ifade eden مِنْ kelimesinden burada bir cebr hissedilmekte ise de, hakikatte cebr değildir. Çünki onların cüz'-i ihtiyarlarıyla hasıl-ı bil'masdar olan hidayete yürümeleri üzerine, Cenab-ı Hak o sıfat-ı sabite olan hidayeti halk ve ihsan etmiştir. Demek ihtida, yani hidayete doğru yürümek, onların kesb ve ihtiyarları dâhilindedir. Fakat sıfat-ı sabite olan hidayet, Allah'tandır.

Yedinci me'haz: Terbiyeyi ifade eden رَبِّ kelimesidir. Bu kelimenin burada ihtiyar edilmesi; onların rızk ile terbiyeleri rububiyetin şe'ninden olduğu gibi, hidayetle de tegaddileri rububiyetin şe'ninden olduğuna işarettir.

وَ اُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ : Bu cümledeki nüktelerin me'hazleri:

1- و ile atf. 2- اُولئِكَ nin tekrarı. 3- Zamir-ül fasl olan هُمْ 4- ال edatı. 5- Felah yollarının adem-i zikriyle مُفْلِحُونَ nin âmm ve mutlak bırakılması gibi "beş me'haz"dan ibarettir.

Birincisi: و ile yapılan atf, her iki cümle arasında bulunan münasebete binaen yapılmıştır. Zira birinci اُولئِكَ saadet-i âcile عاجله olan hidayet semeresine işarettir. İkinci اُولئِكَ hidayetin semere-i âcilesine آجله işarettir.

Evet herbir اُولئِكَ mâkabline bir fezleke, bir icmaldir. Fakat erkân-ı İslâmiye me'haz tutulmakla, birinci اُولئِكَ yi birinci اَلَّذِينَ ye rabtı ve ikisinin de ümmi mü'minlere tahsisi; ve keza erkân-ı imaniye ile yakîn me'haz tutulmakla ikinci اُولئِكَ yi ikinci اَلَّذِينَ ye rabtı ve ikisinin de ehl-i kitab mü'minlere ircaı daha evlâdır.

İkincisi: أَولئِكَ nin tekrarı, her iki saadetin gerek hidayete, gerek onların medh ü senalarına müstakil ve ayrı ayrı gayeler ve sebebler olduklarına işarettir. Fakat ikinci أُولئِكَ nin hükmüyle beraber, birinci أُولئِكَ ye işareti daha evlâdır.

Üçüncüsü: Zamir-ül fasl olan هُمْ , ehl-i kitabdan olup Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'a iman etmeyenlere bir ta'riz olmak üzere bu cümle ile yapılan hasrı te'kid etmek ile beraber, güzel bir nükteyi tazammun etmiştir. Şöyle ki:

Mübteda ile haber arasında bulunan هُمْ zamiri, mübtedayı çok haberlere mübteda yapar. Ve bu gibi haberlerin tayinini de hayale havale eder. Yani haberlerin mahdud ve muayyen olmadığını hayale arzetmekle; hayali, münasib haberleri taharri etmeye teşvik eder. Nasılki Zeyd'i ele almakla "Zeyd âlimdir, Zeyd fâzıldır, Zeyd güzeldir." gibi Zeyd'in sıfatlarından çok hükümleri dizebilirsin. Kezalik أُولئِكَ den sonra gelen هُمْ zamiri hayali harekete getirmekle "Onlar ateşten kurtulurlar." "Onlar Cennet'e girerler." "Onlar rü'yete mazhar olurlar..." ve daha bu gibi sıfatlarına münasib çok hükümleri ve cümleleri hayale yaptırır.

Dördüncüsü: اَلْمُفْلِحُونَ kelimesindeki ال , hakikatı tasvire işarettir. Sanki lisan-ı haliyle diyor ki: "Eğer müflihlerin hakikatını görmek istersen, أُولئِكَ nin âyinesine bak, sana temessül edecektir." Yahut onların tayin ve temyizlerine işarettir. Sanki diyor: "Ehl-i felâh olanları tanımak istersen, أُولئِكَ ye bak. İçindedirler." Veya hükmün zahir ve bedihî olduğuna işarettir.

Beşincisi: Felâh ve necat yollarını tayin etmeyen اَلْمُفْلِحُونَ kelimesindeki ıtlak, tamim içindir. Şöyle ki:

Kur'ana muhatab olan, matlubları ve istekleri muhtelif pek çok tabakalardır ki; bir kısmı, ateşten necat istiyorlar; bir kısmı, Cennet'e girmek istiyorlar; bir kısmı, rü'yete mazhar olmak istiyorlar. Ve bunlar gibi o tabakaların pek çok dilekleri vardır. Kur'an-ı Kerim اَلْمُفْلِحُونَ kelimesini âmm ve mutlak bırakmıştır ki, herkes istediğini takib etsin.

Altıncı Ayet

Mahiyet-i Küfür

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ

Bu cümlenin mâkabliyle cihet-i nazmı:

Arkadaş! Cenab-ı Hakk'ın sıfât-ı ezeliye âleminde biri celalî, diğeri cemalî iki türlü tecellisi vardır. Celal ile Cemal'in sıfât-ı ef'al âleminde tecellisinden; lütuf ve kahr, hüsün ve heybet tezahür eder. Ef'al âlemine tecelli edince; tahliye (تَحْلِيَه) ile tahliye (تَخْلِيَه) (tezyin ile tenzih) doğar. Âsâr ve a'mal âleminden âlem-i âhirete intıba' edince; lütuf, Cennet ve nur olarak; kahr da, Cehennem ve nar olarak tecelli eder. Sonra âlem-i zikre in'ikas edince; biri hamd, diğeri tesbih olmak üzere iki kısma ayrılır. Sonra âlem-i kelâmda tecelli edince, kelâmın emir ve nehye taksimine sebeb olur. Sonra âlem-i irşada intikal edince; irşadı tergib ve terhib, tebşir ve inzara taksim eder. Sonra vicdana tecelli edince, reca ve havf husule gelir. Sonra irşadın iktizasındandır ki, havf ile reca arasındaki müvazene devamla muhafaza edilsin ki, reca ile doğru yollara sülûk edilsin, havf ile de eğri yollara gidilmesin. Ne Allah'ın rahmetinden me'yus, ne de azabından emin olunsun.

İşte böylece teselsül eden şu hikmetten dolayı Kur'an-ı Kerim; aleddevam, tergibden sonra terhib ve ebrarı medhettikten sonra füccarı zemmetmiştir.

S– Bu cümle ile اِنَّ اْلاَبْرَارَ لَفِى نَعِيمٍ وَاِنَّ الْفُجَّارَ لَفِى جَحِيمٍ cümlesi arasında ne gibi bir fark vardır ki, orada atf var, burada yoktur?

C– Atfın hüsnü, münasebetin hüsnüne bakar. Hüsn-ü münasebet, her iki cümleden takib edilen garaz ve

maksadın bir olmasına mütevakkıftır. Halbuki oradaki maksad, burada yoktur. Burada birinci cümledeki maksad, Kur'anın medhine incirar eden mü'minlerin medhidir. İkinci cümleden maksad, yalnız tahvif ve terhib için kâfirlerin zemmidir. Bu ise Kur'anın medhiyle alâkadar değildir.

Sonra bu cümlenin ihtiva ettiği eczanın nazmında tezahür eden letaif cihetine bakalım:

اِنَّ ile اَلَّذِينَ mevkilere göre ifade ettikleri nüktelerden maada, belâgatça kıymetli sayılan iki nükteyi daha tazammun etmişlerdir ki; Kur'an, pek çok yerlerinde اِنَّ ile اَلَّذِينَ yi mükerreren zikretmiştir. Tahkiki ifade eden اِنَّ deki nükte şöyle tasvir edilebilir ki: اِنَّ herhangi bir cümlede bulunursa, o cümlenin damını deler, hakikate nüfuz eder. Ve o davayı veya hükmü aşağıya indirir, hakikate yapıştırmakla, o hükmün hayalî veya zannî veya mevzu veya hurafe hükümlerden olmadığını ve ancak hakaik-i sabiteden olduğunu isbat eder. Bu cümlede اِنَّ nin hususî nüktesi: Bu âyetin muhatabı olan Hazret-i Muhammed'de (A.S.M.) şek ve inkâr bulunmadığı halde şek ve inkârı ref'etmek şe'ninde olan اِنَّ ile karşılanması, onların iman etmesi için Peygamber'in (A.S.M.) şiddet-i hırsına işarettir.

اَلَّذِينَ kelimesi ise, göze görünmezden evvel akla görünen garib ve yeni hakikatlara bir vasıta-i işarettir. Bunun içindir ki, hakikatları tebdil ve tecdid eden inkılabları tasvir için kullanılan işaret ve vasıtalardan en çok kullanılan, اَلَّذِينَ ve emsalidir.

Kur'anın tecellisiyle çok nev'ler silindi, hakikatlar yıkıldı. Onlara bedel, yeni yeni nev'ler, hakikatlar teşekkül etti. Evet zaman-ı cahiliyete bak! O zamanda bütün nev'ler millî rabıtalar üzerine teşekkül ettiği gibi, içtimaî hakikatlar da taassub-u kavmî üzerine bina edilmişti. Kur'anın tecellisiyle o rabıtalar kesildi, o hakikatlar tahrib edildi. Onlara bedel, dinî rabıtalar üzerine yeni nev'ler ve hakikatlar ihdas edildi. Evet Şems-i Kur'anın tulûu ile, bazı kalbler onun ziyasıyla tenevvür etti. Ve mü'minlerin nev'ini temyiz ve tayin eden bir hakikat-ı nuraniye meydana geldi. Kezalik o keskin ziya

karşısında, mezbeleye benzeyen bazı pis kalbler de yanıp kömür oldular. Ve o kâfirlerin nev'ini ilân eden zehirli bir hakikat-ı küfriye husule geldi. İşte bu hakikat-ı küfriyeye işaret için اَلَّذِينَ zikredilmiştir.

Maahâza her iki اَلَّذِينَ arasında tam bir münasebet vardır. Çünki herbirisi birbirine zıd olan bir hakikata işarettir.

Ve keza harf-i tarif olan ال in ifade ettiği beş manayı, اَلَّذِينَ de ifade ediyor. O manaların en meşhuru, ahddir. Yani gerek ال den, gerek اَلَّذِينَ den, ma'hud ve malûm bir şey kasdedilir. Binaenaleyh Ebucehil, Ebuleheb, Ümeyye İbn-i Halef ve saire gibi ma'hud ve meşhur büyük kâfirlere اَلَّذِينَ ile işaret edilmiş olduğu ihtimali pek kavîdir. Bu ihtimale binaen şu âyet, gaybdan ihbar eden âyetlerden biri olur. Çünki onlar küfür üzerine ölmüşlerdir. Ve aynı zamanda, i'caz-ı manevînin dört nev'inden bir nev'i, şu gaybî ihbarlardan tezahür eder.

S– Kur'an zaruriyat-ı diniyedendir. Zaruriyatta ihtilaf olamaz. Halbuki müfessirlerce verilen ayrı ayrı manaların bir kısmı, birbirine muhaliftir?

C– Azizim! Kur'anın herbir kelâmı, üç kaziyeyi müştemildir:

Birincisi: Bu, Allah'ın kelâmıdır.

İkincisi: Allah'ca murad olan mana haktır.

Üçüncüsü: Mana-yı murad, budur.

Eğer Kur'anın o kelâmı, başka bir manaya ihtimali olmayan muhkemattan olursa veya Kur'anın başka bir yerinde beyan edilmiş ise, birinci ve ikinci kaziyeleri aynen kabul etmek lâzımdır ve inkârları da küfürdür. Şayet Kur'anın o kelâmı, başka bir manaya ihtimali olan bir nass veya zahir olursa, üçüncü kaziyeyi kabul etmek lâzım olmadığı gibi inkârı da küfür değildir. İşte müfessirlerin ihtilafları, ancak ve ancak şu kısma aittir.

İhtar: Mütevatir hadîsler de, bu hususta, âyetler gibidir. Yalnız birinci kaziye, teemmül yeridir. Çünki هذَا ile işaret

edilen hadîsin, hakikaten hadîs olup olmadığında tereddüd yeri vardır.

S– Küfür, cehildir. Halbuki kâfirler, Hazret-i Muhammed'i (A.S.M.) evlâdları kadar tanıyorlardı?

C– Küfür, iki kısımdır. Bir kısmı, bilmediği için inkâr eder; ikincisi, bildiği halde inkâr eder. Bu da, birkaç şubedir. Birincisi; bilir lâkin kabul etmez. İkincisi; yakîni var, lâkin itikadı yoktur. Üçüncüsü; tasdiki var, lâkin vicdanî iz'anı yoktur.

S– Şeytanın kalbinde marifet var mıdır?

C– Yoktur. Çünki san'at-ı fıtriyesi iktizasınca, kalbi daima idlâl ile telkin için, fikri daima küfrü tasavvur etmekle meşgul olduğundan, kalbinde veya fikrinde boş bir yer marifet için kalmıyor.

S– Küfür, kalbe ait bir sıfattır. Kalbde o sıfat bulunmadığı takdirde, zünnar bağlanmasından veya ona kıyas edilen şapkanın giyilmesinden ne için küfür hasıl olsun?

C– Gizli olan umûra, şeriat emarelere göre hükmeder. Hattâ illet olmayan esbab-ı zahirîyi, illet yerine kabul eder. Binaenaleyh itmam-ı rükûa mani olan bir kısım zünnarların bağlanması ve secdenin ikmaline mani olan bazı şapkaların giyilmesi, ubudiyetten istiğna ve küfre teşebbüh etmeye emarelerdir. Gizli olan o sıfat-ı küfriyenin yok olduğuna kat'iyyetle hükmedilemediğinden, bu gibi emarelere göre hükmedilir.

S– İnzar yapılmadıkça teklif nasıl yapılır?

C– İnzar yapılmadığı takdirde teklif de yapılmazsa, adem-i tecziyelerine bir hüccet olur. Zira "Biz ne yapalım. Ne tebligat yapıldı ve ne tekliften haberimiz var." diye mücazattan kurtuluşlarına bir medar olur.

S– Cenab-ı Hakk'ın onların küfür ve temerrüdlerinden yaptığı ihbar, onların imana gelmelerini imtina derecesine çıkarıyor. Mümteni' ve muhal bir şey teklif edilir mi?

C– Cenab-ı Hakk'ın ihbarı, ilmi ve iradesi, sebebden kat'-ı nazarla yalnız küfürlerine taalluk etmez. Ancak ihtiyarlarıyla küfürlerine birlikte taalluk eder. Bu ise ihtiyarlarını

nefyetmez ki, teklif-i bilmuhal olsun. Bu bahsin tafsilâtı gelecektir.

S– İman etmeyeceklerini ifade eden لاَ يُؤْمِنُونَ ve emsali âyetlere, onları iman etmeye davet etmekten; adem-i imana iman çıkıyor. Bu ise, muhal-i aklîdir?

C– Onlara teklif edilen iman, icmalîdir; tafsilî değildir. Herbir âyete, herbir hükme ayrı ayrı, birer birer iman ediniz! diye teklif yapılmıyor ki bu mahzur lâzım gelsin.

Sonra küfürlerini sîga-i mazi ile zikretmek, hakkın tebeyyününden sonra onların küfrü kucaklayıp kabul etmelerine işarettir. Bunun içindir ki, onlara karşı inzarın adem-i inzar gibi faidesiz kaldığına, سَوَاءٌ kelimesiyle işaret yapılmıştır.

Sonra, fevkaniyeti ifade eden عَلَيْهِمْ deki عَلَى onların yüzleri yere yapışmış gibi başlarını kaldırıp âmirlerinin sözünü dinleyemediklerine işarettir. Ve keza manaya bir zarar ve bir halel îras etmeyen ve terkine tercih edilen عَلَيْهِمْ in zikri, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'a nazaran inzarın adem-i inzar gibi olmadığına işarettir. Zira inzarda ecr ü sevab vardır.

ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ cümlesindeki hemze ile اَمْ müsavatı ifade ettiğinden, سَوَاءٌ kelimesine te'kiddir. Yahut سَوَاءٌ kelimesinden müsavatın bir manası, hemze ile اَمْ den ikinci manası irade edilir. Çünki müsavatın medarı ya adem-i faidedir veya mûcibin adem-i vücududur.

S– İstifham şekliyle müsavatı ifade etmekte ne mana vardır?

C– Yapmış olduğu fiilinde bir faidesi olmayan muhatabın fiilinin faidesiz olduğuna latif ve mukniane bir vecihle ikaz edilmesi ancak istifham ile olur ki, muhatab fiilini düşündükten sonra, kötü neticesini nazara alarak kalbi mutmain olsun.

S– سَوَاءٌ kelimesi inzar ve adem-i inzardan mecaz ise, aralarındaki alâka nedir?

C– İstifhamın müsavatı tazammun etmesidir. Zira istifham eden adamın bilgisine göre, vücud ile adem mütesavidir.

Maahâza bu gibi istifhamlara verilen cevablar, alelekser şu müsavat-ı zımniye ile verilir.

S– Mazi sîgasıyla inzardan yapılan tabir neye işarettir?

C– İkinci ve üçüncü inzarlara lüzum kalmadığına işarettir. Yani yaptığın inzar faide vermedi, bundan sonra da faidesiz kalır.

S– İnzar etmemekte faidenin bulunmaması zahirdir. اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ kaydında ne faide vardır?

C– Sükût etmek, bazan muhatabın insafa gelip matlub işe muvafakatına sebeb olur.

S– Kur'an-ı Kerim, başka makamlarda terhibden sonra tergib de yaptığı halde, burada tergibi terketmiştir. Esbabı nedir?

C– Küfür makamına, ancak terhib ve tahvif münasibdir. Hem de küfür gibi mazarratları def'etmek, Cennet'i kazanmak gibi menfaatların celbinden daha evlâ ve daha tesirlidir. Maahâza buradaki terhib, tergibi de andırıyor. Çünki inzar ve adem-i inzarı gören hayal, zıddiyet münasebetiyle, derhal tebşir ve adem-i tebşire intikal eder.

Azizim! Herbir hükmün başka şeylere hizmet eden çok manaları olduğu ve herbir hükümden takib edilen gizli maksadlar bulunduğu ve bu kelâmın da Hazret-i Muhammed'e (A.S.M.) işaret eden manaları olduğu gibi; küfrü takbih etmek maksadıyla, büyük bir ölçüde tenkiratta bulunmuştur. Ezcümle:

Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm'ın görmekte olduğu zahmetlerin tahfifine ve göstermekte olduğu hırs ve şiddetin tehvinine medar olmak için, mana-yı harfî kabîlinden bazan îmalarda bulunmuş ve eski resullerin hallerini nazara alarak, onlara iktida ile teselli yollarını göstermiş ise de; bu bir kanun-u fıtrîdir, tahammül ve inkıyad lâzımdır diye lisan-ı hal ile ilân etmiştir. Bu âyet وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ cümlesine kadar bütün eczasıyla, küfrü takbih ve tenfir ile nehyeder. Ve ehl-i küfrü tehdid ve tahvif ile küfürden terhib eder. Ve keza bütün kelimatıyla, küfrün büyük bir musibet olmakla beraber, lezzeti yok elemi var, nimeti yok nıkmeti var diye

ilân eder. Ve keza bütün cümleleriyle, küfrün her şeyden zararlı olduğunu tasrih eder. Evet onlar iman etmediklerinden ve cevher-i ruhu ifsad ve bütün elemleri içine alan küfür musibetine maruz kaldıklarından لَمْ يُؤْمِنُوا ye bedel كَفَرُوا tabiriyle işaret edilmiştir. Ve keza لاَ يَتْرُكُونَ الْكُفْرَ kelimesine bedel لاَ يُؤْمِنُونَ tabiriyle, onların büyük musibete maruz kaldıkları gibi, pırlanta gibi cevher-i imanîyi de kaybettiklerine işarettir.

Ve keza خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ cümlesiyle kalb ile vicdan, nur-u iman sayesinde hakaik-i İlahiyenin tecellisine mazhar olmakla menba-ı kemalât, hayattar ve ziyadar oldukları halde, küfrün ihtiyar edilmesiyle zulmetli, ıssız, haşerat-ı muzırra yuvasına inkılab ettikleri için mühürlenmiş, kilitlenmiş ki; o korkunç yuvadaki akreplerden veya yılanlardan içtinab edilmesine işaret edilmiştir.

Ve keza, وَ عَلَى سَمْعِهِمْ kelimesiyle, küfür sebebiyle kulağa ait pek büyük bir nimeti kaybettiklerine işaret edilmiştir. Hattâ kulaktaki zar, nur-u iman ile ışıklandığı zaman, kâinattan gelen manevî nidaları işitir. Lisan-ı hal ile yapılan zikirleri, tesbihatları fehmeder. Hattâ o nur-u iman sayesinde, rüzgârların terennümatını, bulutların na’ralarını, denizlerin dalgalarının nağamatını ve hâkeza yağmur, kuş ve saire gibi her nev’den Rabbanî kelâmları ve ulvî tesbihatı işitir. Sanki kâinat, İlahî bir musikî dairesidir. Türlü türlü âvâzlarla, çeşit çeşit terennümatla kalblere hüzünleri ve Rabbanî aşkları intıba’ ettirmekle kalbleri, ruhları nuranî âlemlere götürür, pek garib misalî levhaları göstermekle, o ruhları ve kalbleri lezzetlere, zevklere garkeder. Fakat o kulak, küfür ile tıkandığı zaman, o leziz, manevî yüksek savtlardan mahrum kalır. Ve o lezzetleri îras eden âvâzlar, matem seslerine inkılab eder. Kalbde, o ulvî hüzünler yerine, ahbabın fıkdanıyla ebedî yetimlikler, mâlikin ademiyle nihayetsiz vahşetler ve sonsuz gurbetler hasıl olur. Bu sırra binaendir ki, şeriatça bazı savtlar helâl, bazıları da haram kılınmıştır. Evet ulvî hüzünleri, Rabbanî aşkları îras eden sesler, helâldir. Yetimane hüzünleri, nefsanî şehevatı tahrik

eden sesler, haramdır. Şeriatın tayin etmediği kısım ise, senin ruhuna, vicdanına yaptığı tesire göre hüküm alır.

وَ عَلَى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ Bu cümle ile rü'yete, yani göze ait büyük bir nimet-i basariyenin küfür ile kaybolduğuna işaret edilmiştir. Zira gözün nuru, nur-u imanla ışıklanırsa ve kavîleşirse, bütün kâinat gül ve reyhanlar ile müzeyyen bir Cennet şeklinde görünür. Gözün gözbebeği de, bal arısı gibi, bütün kâinat safhalarında menkuş gül ve çiçek gibi delillerinden, bürhanlarından alacağı ibret, fikret, ünsiyet gibi üsare ve şiralarından vicdanda o tatlı, iman balları yapar. Eğer o göz küfür zulmetiyle kör olursa; dünya, genişliğiyle beraber bir hapishane şekline girer. Bütün hakaik-i kevniye, nazarından gizlenir. Kâinat ondan tevahhuş eder. Kalbi ahzan ve ekdar ile dolar.

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ cümlesiyle, küfür şeceresinin âhirete ait zakkum gibi semeresine işaret edilmiştir. لاَ يُؤْمِنُونَ kelimesi ise, inzar ile adem-i inzar arasındaki müsavata nassederek سَوَاءٌ kelimesine te'kiddir.

Yedinci Ayet

Mühürlenen Kalpler

خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ وَ عَلَى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

MUKADDEME: Bu âyetin üzerinde durmak îcab ediyor. Ehl-i İtizal, Ehl-i Cebr, Ehl-i Sünnet ve-l Cemaat gibi Ehl-i Kelâm'ın şu âyet-i azîmenin altında yaptıkları muharebe-i ilmiyelerini dinleyelim. Zira bu gibi fikrî harbler, ehl-i nazarı dikkate davet eder. Binaenaleyh onların bu âyette takib ettikleri cihetleri kontrol lâzımdır. Evet Ehl-i Sünnet ve-l Cemaat'ın sırat-ı müstakim üzerine olduğunu, ötekilerin ya ifrata veya tefrite maruz kaldıklarını isbat için, bazı münasebetlerin zikri lâzımdır:

Birincisi: Tahakkuk etmiş hakaiktendir ki; tesir-i hakikî, yalnız ve yalnız Allah'ındır. Öyle ise, Ehl-i İtizal'in abde verdiği tesir-i hakikî hilaf-ı hakikattir.

İkincisi: Allah hakîmdir, öyle ise sevab ve ikab abes değildir; ancak istihkaka göredir. Öyle ise, ızdırar ve cebir yoktur.

Üçüncüsü: Her şeyin biri mülk, diğeri melekût; yani biri dış, diğeri iç olmak üzere iki ciheti vardır. Mülk ciheti, bazı şeylerde güzeldir, bazı şeylerde de çirkin görünür; âyinenin arka yüzü gibi. Melekût ciheti ise, her şeyde güzeldir ve şeffaftır. Âyinenin dış yüzü gibi. Öyle ise, çirkin görünen şeyin yaratılışı, çirkin değildir, güzeldir. Ve aynı zamanda o gibi çirkinlerin yaratılışı, mehasini ikmal içindir. Öyle ise, çirkinin de bir nevi güzelliği vardır. Binaenaleyh bu hususta Ehl-i İtizal'in "Çirkin şeylerin halkı Allah'a ait değildir." dedikleri safsataya mahal kalmadı.

Dördüncüsü: Meselâ darb ve katle terettüb eden elem ve ölüm gibi hasıl-ı bil'masdar ile tabir edilen şey, mahluk ve sabit olmakla beraber, camiddir. İlm-i sarfta malûmdur ki, camidlerden ism-i fâil gibi sıfatlar yapılamaz. Ancak kesbî, nisbî, itibarî olan mana-yı masdarîden yapılabilir. Öyle ise, ölümün hâlıkı kātil değildir. Öyle ise, Ehl-i İtizal'in hatalarına, hata nazarıyla bakılmalıdır.

Beşincisi: İnsanın katl gibi zahirî ve ihtiyarî olan fiilleri, nefsin meyelanına intiha eder. Cüz'-i ihtiyarî denilen şu nefs meyelanı üzerine münazaalar deveran eder.

Altıncısı: Âdetullah üzerine, irade-i külliye-i İlahiye abdin irade-i cüz'iyesine bakar. Yani bunun bir fiile taallukundan sonra, o taalluk eder. Öyle ise cebr yoktur.

Yedincisi: İlim, malûma tâbidir. Bu kaziyeye göre, malûm, ilme tâbi değildir; çünki devir lâzım gelir. Öyle ise bir insan, amelen yaptığı bir fiilin esbabını kadere havale etmekle, taallül ve bahaneler gösteremez.

Sekizincisi: Ölüm gibi hasıl-ı bil'masdar denilen şey, kesb gibi bir masdara mütevakkıftır. Yani âdetullah üzerine o, hasıl-ı bil'masdarın vücuduna şart kılınmıştır. Kesb denilen masdarda, çekirdek ve ukde-i hayatiye meyelandır. Bu düğümün açılmasıyla, mes'eledeki düğüm de açılır.

Dokuzuncusu: Cenab-ı Hakk'ın ef'alinde, tercih edici bir garaza, bir illete ihtiyaç yoktur. Ancak tercih edici, Cenab-ı Hakk'ın ihtiyarıdır.

Onuncusu: Bir emrin, behemehal bir müessirin tesiriyle vücuda gelmesi lâzımdır ki, tereccuh-u bilâ-müreccih lâzım gelmesin. Amma itibarî emirlerde tahsis edici bir şey bulunmasa bile muhal lâzım gelmez.

Onbirincisi: Bir şey, vücudu vâcib olmadıkça vücuda gelmez. Evet irade-i cüz'iyenin taallukuyla irade-i külliyenin taalluku bir şeyde içtima ettikleri zaman, o şeyin vücudu vâcib olur ve derhal vücuda gelir.

Onikincisi: Bir şeyi bilmekle, mahiyetini bilmek lâzım gelmez. Ve bir şeyi bilmemekle, o şeyin adem-i vücudu lâzım

gelmez. Binaenaleyh, cüz'-i ihtiyarînin mahiyetinin tabir edilememesi, vücudunun kat'iyyetine münafî değildir.

Nazar-ı dikkatinize arzettiğim şu esasları tam manasıyla anladıktan sonra, şu maruzatımı da dinleyiniz:

Biz Ehl-i Sünnet Ve-l Cemaat, Ehl-i İtizal'e karşı diyoruz ki: Abd, kesb denilen masdardan neş'et eden, hasıl-ı bil'masdar olan esere hâlık değildir. Abdin elinde ancak ve ancak kesb vardır. Zira Allah'tan başka müessir-i hakikî yoktur. Zâten tevhid de öyle ister.

Sonra Ehl-i Cebr'e döner söyleriz ki: Abd, bir ağaç gibi bütün bütün ızdırar ve cebr altında değildir. Elinde küçük bir ihtiyar vardır. Çünki Cenab-ı Hak hakîmdir; cebr gibi zulümleri intac eden şeylerden münezzehtir.

S– Cüz'-i ihtiyarî denilen şey nedir? Ne kadar etrafı kazılırsa, altından cebr çıkıyor! Bu nasıl bir şeydir?

C– **Birincisi**: Fıtrat ile vicdan, ihtiyarî emirleri, ızdırarî emirlerden tefrik eden gizli bir şeyin vücuduna şehadet ediyorlar. Tayin ve tabirine olan acz, vücuduna halel getirmez.

İkincisi: Abdin bir fiile olan meyelanı Eş'arîlerin mezhebi gibi mevcud bir emir ise de, o meyelanı bir fiilden diğer bir fiile çevirmekle yapılan tasarruf, itibarî bir emir olup abdin elindedir. Eğer Matüridî'lerin mezhebi gibi o meyelanın bizzât bir emr-i itibarî olduğuna hükmedilirse, o emr-i itibarînin sübut ve tayini, kendisinin bir illet-i tâmme olduğunu istilzam etmez ki, irade-i külliyeye ihtiyaç kalmasın. Çünki çok defalar meyelanın vukuunda fiil vaki' olmaz.

Hülâsa: Âdetullahın cereyanı üzerine hasıl-ı bil'masdarın vücudu, masdara mütevakkıftır. Masdarın esası ise, meyelandır. Meyelan veya meyelandaki tasarruf mevcudattan değildir ki, bir müessire ihtiyacı olsun. Madum da değildir ki, hasıl-ı bil'masdar gibi mevcud olan bir şeyin vücuduna şart kılınmasına veya sevab ve ikaba sebeb olmasına cevaz olmasın.

S– İlm-i ezelînin veya irade-i ezeliyenin bir fiile taallukları, ihtiyara mahal bırakmıyor?

C– **Birincisi**: Abdin ihtiyarından neş'et eden bir fiile ilm-i ezelînin taalluku, o ihtiyara münafî ve mani değildir. Çünki müessir, ilim değildir, kudrettir. İlim, malûma tâbidir.

İkincisi: İlm-i ezelî muhit olduğu için, müsebbebatla esbabı birlikte abluka eder, içine alır, Yoksa ilm-i ezelî, zannedildiği gibi uzun bir silsilenin başı değildir ki, esbabdan tegafül ile, yalnız müsebbebat o mebdee isnad edilsin.

Üçüncüsü: Malûm nasıl bir keyfiyet üzerine olursa, ilim öylece taalluk eder. Öyle ise malûmun mekayisi ve esbabı, kadere isnad edilemez.

Dördüncüsü: Zannedildiği gibi, irade-i külliyenin bir defa müsebbebe, bir defa da sebebe ayrı ayrı taalluku yoktur. Ancak müsebbeble sebebe bir taalluku vardır.

Bu mezheblerin nokta-i nazarlarını bir misal ile izah edelim:

Bir adam, bir âletle bir şahsı öldürse, sebebin madum olduğunu farzedersek, müsebbebin keyfiyeti nasıl olur? Ehl-i Cebr'in nokta-i nazarları: "Ölecekti." Çünki onlarca taalluk ikidir ve sebeble müsebbeb arasında inkıta' caizdir. Ehl-i İtizalce: "Ölmeyecekti." Çünki onlarca muradın iradeden tahallüfü caizdir. Ehl-i Sünnet ve-l Cemaatça, bu misalde sükût ve tevakkuf lâzımdır. Çünki irade-i külliyenin sebeble müsebbebe bir taalluku vardır. Bu itibarla sebebin ademi farzedilirse, müsebbebin de farz-ı ademi lâzım gelir. Çünki taalluk birdir. Cebr ve İtizal, ifrat ve tefrittir.

İkinci bir mukaddeme: Ehl-i tabiat, esbaba hakikî bir tesir veriyor. Mecusiler; biri şerre, diğeri hayra olmak üzere iki hâlıka itikad ediyorlar. Ehl-i İtizal de, "Ef'al-i ihtiyariyenin hâlıkı abddir." diyor. Bu üç mezhebin esası; bâtıl bir vehm-i mahz, bir hata ve hududdan tecavüzdür. Bu vehmi izale için, birkaç mes'eleyi dinlemek lâzımdır.

Birincisi: İnsanın dinlemesi, konuşması, düşünmesi cüz'î olduğu için, teakub suretiyle eşyaya taalluk ettiği gibi,

himmeti de cüz'îdir. Nöbetle, eşya ile meşgul olabilir.

İkincisi: İnsanın kıymetini tayin eden, mahiyetidir. Mahiyetin değeri ise, himmeti nisbetindedir. Himmeti ise, hedef ittihaz ettiği maksadın derece-i ehemmiyetine bakar.

Üçüncüsü: İnsan hangi birşeye teveccüh ederse, onun ile bağlanır ve onda fâni olur. Bu sırra binaendir ki; insanlar, hasis ve cüz'î şeyleri büyük adamlara isnad etmezler. Ancak esbaba ve vesaile atfederler. Sanki hasis işler ile iştigal, onların vakarına münasib olmadığı gibi, cüz'î şeyler de onların azîm himmetlerini işgal etmeye lâyık değildir.

Dördüncüsü: İnsan bir şeyin ahvalini muhakeme ettiği zaman, o şeyin rabıtalarını, esbabını, esaslarını evvelâ kendi nefsinde, sonra ebna-yı cinsinde, sonra etraftaki mümkinatta taharri eder. Hattâ hiçbir suretle mümkinata müşabeheti olmayan Cenab-ı Hakk'ı düşünecek olursa, kuvve-i vahimesi ile bir insanın mekayisini, esasatını, ahvalini mikyas yaparak Cenab-ı Hakk'ı düşünmeye başlar. Halbuki Cenab-ı Hakk'a bu gibi mikyaslar ile bakılamaz. Zira sıfâtı inhisar altında değildir.

Beşincisi: Cenab-ı Hakk'ın kudret, ilim, iradesi; şemsin ziyası gibi bütün mevcudata âmm ve şamil olup, hiçbir şeyle müvazene edilemez. Arş-ı A'zam'a taalluk ettikleri gibi, zerrelere de taalluk ederler. Cenab-ı Hak şems ve kameri halkettiği gibi, sineğin gözünü de o halketmiştir.

Cenab-ı Hak kâinatta vaz' ettiği yüksek nizam gibi, hurdebînî hayvanların bağırsaklarında da pek ince ve latif bir nizam vaz' etmiştir. Semadaki ecramı birbiriyle rabteden cazibe-i umumî kanunu gibi, cevahir-i ferdi de, yani zerratı da o kanunun bir misliyle nazmetmiştir. Sanki bu zerrat âlemi, o semavî âleme küçük bir misaldir. Hülâsa, aczin müdahalesi ile kudret mertebeleri ayrılır. Aczi mümteni' olan kudretçe; büyük, küçük birdir.

Altıncısı: Kudret-i Ezeliye, en evvel eşyanın melekût, yani içyüzüne taalluk eder. Bu yüz ise, alel'umum güzel ve şeffaftır. Evet şems ve kamerin yüzleri parlak olduğu gibi, gecenin ve bulutların da içyüzleri ziyadardır.

Yedincisi: Beşerin zihni ve fikri, Cenab-ı Hakk'ın azametine bir mikyas, kemalâtına bir mizan, evsafının muhakemesine bir vasıta bulmak vüs'atinde değildir. Ancak cemi' masnuatından ve mecmu-u âsârından ve bütün ef'alinden tahassül ve tecelli eden bir vecihle bakılabilir. Evet zerre mir'at olur, fakat mikyas olamaz.

Bu mes'elelerden tebarüz ettiği vecihle, Cenab-ı Hakk'ın mümkinata kıyas edilmesi ve mümkinatın onun şuunatına mikyas yapılması, en büyük cehalet ve hamakattır. Çünki aralarındaki fark, yerden göğe kadardır. Evet vâcibi mümkine kıyas etmekten, pek garib ve gülünç şeyler çıkar. Meselâ: Ehl-i tabiat, o aldatıcı kıyas ile, tesir-i hakikîyi esbaba; Ehl-i İtizal, halk-ı ef'ali abde; Mecusiler, şerri ikinci bir hâlıka isnad etmeye mecbur olmuşlardır. Güya zu'mlarınca Cenab-ı Hak, azamet-i kibriya ve tenezzühü dolayısıyla, bu gibi hasis ve çirkin şeylere tenezzül etmez. Demek akılları vehimlerine esir olanlar, bu gibi gülünç şeyleri doğururlar.

İhtar: Mü'minlerden de, vesvese cihetiyle bu vehme maruz kalanlar vardır, dikkat etmek lâzımdır.

Bu âyetin kelimeleri arasında nazmı îcab eden münasebetlere gelelim:

خَتَمَ nin لاَ يُؤْمِنُونَ ile irtibatı ve onun arkasında zikredilmesi, cezanın cürme terettübü kabîlindendir. Yani onlar, vakta ki cüz'-i ihtiyarîlerini ifsad etmekle imana gelmediler, kalblerinin hatmiyle tecziye edildiler. خَتَمَ tabiri, onların dalaletlerini tasvir eden temsilî bir üslûba işarettir. Şöyle ki:

Kalb gözü, sanki cevahire bir hazine olmak üzere Cenab-ı Hak tarafından yapılan bir binadır. Vakta ki sû'-i ihtiyarlarıyla ifsada uğradı ve cevherlere yapılan yerler, yılanlar ve akreplerle doldu; kapısı hatmedildi ki, o sâri hastalıktan başkaları mutazarrır olmasın.

اَللّٰهُ : Zamir-i mütekellimin yerine ism-i zahirin gelmesi, tekellümden gaybete iltifattır. Ve bu iltifatta latif bir nükte vardır. Şöyle ki:

لاَ يُؤْمِنُونَ den sonra بِاللّٰهِ mukadder ve menvî (maksud) olduğuna nazaran, sanki nur-u marifet onların kalblerinin kapılarına geldiği zaman kalblerini açıp kabul etmediklerinden, Allah da gazaba gelerek kalblerini hatmetti.

خَتَمَ : عَلَى fiili müteaddi olduğu halde عَلَى ile zikredilmesi, hatmedilen kalbin dünyaya bakan kapısı değil, ancak âhirete nâzır olan kapısı seddedilmiş olduğuna işarettir. Ve keza hatmin "alâmet" manasını ifade eden vesm'i (damga) tazammun ettiğine işarettir. Sanki o hatm, o mühür, kalblerinin üstünde sabit bir damgadır ve silinmez bir alâmettir ki, daima melaikeye görünür.

S– Bu âyette kalbin sem' ve basara takdimindeki hikmet nedir?

C– Kalb imanın mahalli olduğu gibi, en evvel Sâni'i arayan ve isteyen ve Sâni'in vücudunu delailiyle ilân eden, kalb ile vicdandır. Zira kalb, hayat malzemesini düşünürken, en büyük bir acze maruz kaldığını hisseder etmez, derhal bir nokta-i istinadı; kezalik emellerinin tenmiyesi (nemalandırmak) için bir çare ararken, derhal bir nokta-i istimdadı aramaya başlar. Bu noktalar ise, iman ile elde edilebilir. Demek, kalbin sem' ve basara hakk-ı takaddümü vardır.

İhtar: Kalbden maksad; sanevberî (çam kozalağı gibi) bir et parçası değildir. Ancak bir latife-i Rabbaniyedir ki, mazhar-ı hissiyatı, vicdan; ma'kes-i efkârı, dimağdır. Binaenaleyh o latife-i Rabbaniyeyi tazammun eden o et parçasına kalb tabirinden şöyle bir letafet çıkıyor ki; o latife-i Rabbaniyenin insanın maneviyatına yaptığı hizmet, cism-i sanevberînin cesede yaptığı hizmet gibidir. Evet nasılki bütün aktar-ı bedene mâ-ül hayatı neşreden o cism-i sanevberî bir makine-i hayattır ve maddî hayat onun işlemesi ile kaimdir. Sekteye uğradığı zaman cesed de sukuta uğrar. Kezalik o latife-i Rabbaniye, âmâl ve ahval ve maneviyatın heyet-i mecmuasını hakikî bir nur-u hayat ile

canlandırır, ışıklandırır; nur-u imanın sönmesiyle mahiyeti, meyyit-i gayr-ı müteharrik gibi bir heykelden ibaret kalır.

وَ عَلَى سَمْعِهِمْ de عَلَى nın tekrarı, kalb ile sem'a vurulan hatemlerin herbirisi müstakil bir nevi delaile ait olduğuna işarettir. Evet kalbin hatmi, delail-i kalbiye ve vicdaniyeye aittir. Sem'in hatmi, delail-i nakliye ve hariciyeye aittir. Ve keza her iki hatmin bir cinsten olmadığına bir remizdir.

S– Kalb ile basarın cem' sîgasıyla, sem'in müfred suretinde zikirlerinde ne gibi bir hikmet vardır?

C– Kalb ile basarın taalluk ettikleri şeyler mütehalif, yolları mütebayin, delilleri mütefavit, talim ve telkin edicileri mütenevvidir. Sem' ise, kalb ve basarın hilafına, masdardır. İşittiren ferddir. Cemaatin işittikleri, ferddir. İşiten ferd, ferd olur. Bunun için müfred olarak iki cem'in arasına düşmüştür.

S– Kalbden sonra tercihan sem'in zikredilmesi neye binaendir?

C– Melekât ve malûmat-ı kalbiye, alelekser kulak penceresinden kalbe girerler. Bu itibarla sem', kalbe yakındır. Ve aynı zamanda, cihat-ı sitteden malûmat aldığı cihetle kalbe benziyor. Zira göz yalnız ön ciheti görür. Bunlar ise her tarafı görürler.

وَ عَلَى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ de, üslûbun tağyiriyle, cümle-i fiiliyeye tercihan cümle-i ismiyenin ihtiyar edilmesi, basar ile görünen delillerin sabit olduklarına; kalb veya sem' ile alınan deliller ise, müteceddid ve gayr-ı sabit olduklarına işarettir.

S– خَتَمَ ile غِشَاوَةٌ arasında ne fark vardır ki; خَتَمَ اللّٰهُ isnad edilmiştir, غِشَاوَةٌ isnadsız bırakılmıştır?

C– خَتَمَ Allah tarafından onların kesblerine bir cezadır. غِشَاوَةٌ ise, Allah tarafından olmayıp, onların meksûbudur.

Ve keza mebde' itibariyle rü'yette bir ızdırar vardır; sema'da, tahatturda ihtiyar vardır. Evet gözün açılmasıyla eşyayı görmemek mümkün değildir. Fakat mesmuatı dinlemekte veya hatıratı tahattur etmekte bu ızdırar yoktur. غِشَاوَةٌ tabiri, gözün yalnız ön cihete hâkim ve nâzır olduğuna işarettir ki, eğer bir perde ile o cihetten alâkası kesilse,

bütün bütün kör kalır. Tenkiri ifade eden غِشَاوَةٌ deki tenvin, onların gözleri üstündeki perde, malûm olmayan bir perde olup, ondan sakınmak onlar için mümkün olmadığına işarettir. Câr ve mecrur'un غِشَاوَةٌ üzerine takdim edilmesi, en evvel nazar-ı dikkati onların gözlerine çevirtmekle, kalblerindeki sırları göstermek içindir. Zira göz, kalbin âyinesidir.

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ : Bu cümlenin mâkabliyle cihet-i münasebeti şudur ki: Evvelki cümledeki kelimat ile, şecere-i küfriyenin dünyaya ait acı semerelerine işaret edilmiştir. Bu cümle ile o mel'un şecerenin âhirette vereceği semeresi zakkum-u Cehennem'den ibaret olduğuna işaret yapılmıştır.

S– Üslûbun mecra-yı tabiîsi وَ عَلَيْهِمْ عِقَابٌ شَدِيدٌ cümlesi iken, üslûbun muktezası olan şu cümlenin terkiyle وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ cümlesi ihtiyar edilmiştir. Halbuki bu cümledeki kelimeler, nimet ve lezzetler hakkında kullanılan kelimelerdir?

C– Şu güzel kelimeleri hâvi olan şu cümlenin onlara karşı zikredilmesi, bir tehekkümdür (istihza), bir tevbihtir, yüzlerine gülmektir. Yani onların menfaatleri, lezzetleri ve büyük nimetleri ancak ikabdır. Menfaat ve faydayı ifade eden وَ لَهُمْ deki ل lisan-ı hal ile, amelinizin faydalı olan ücretini alınız, diye yüzlerine gülüyor. "Tatlı" manasını tazammun eden عَذَابٌ lafzı, onların küfür ve musibetleriyle istilzaz ettiklerini tezkir ile, sanki lisan-ı hal ile, tatlı amelinizin acısını çekin, diye tevbih ediyor. Alelekser büyük nimetlere sıfat olan عَظِيمٌ kelimesi, Cennet'te nimet-i azîm sahiblerinin hallerini o kâfirlere tezkir ettirmekle kaybettikleri o nimet-i azîmeye bedel, elîm elemlere düştüklerini ihtar ediyor.

Sonra عَظِيمٌ kelimesi, ta'zimi ifade eden عَذَابٌ deki tenvine te'kiddir.

S– Bir kâfirin masiyet-i küfriyesi mahduddur, kısa bir zamanı işgal ediyor. Ebedî ve gayr-ı mütenahî bir ceza ile tecziyesi, adalet-i İlahiyeye uygun olmadığı gibi, hikmet-i

ezeliyeye de muvafık değildir. Merhamet-i İlahiye müsaade etmez?

C– O kâfirin cezası gayr-ı mütenahî olduğu teslim edildiği takdirde, kısa bir zamanda irtikâb edilen o masiyet-i küfriyenin, gayr-ı mütenahî bir cinayet olduğu altı cihetle sabittir:

Birincisi: Küfür üzerine ölen bir kâfir, ebedî bir ömür ile yaşayacak olursa, o gayr-ı mütenahî ömrünü behemehal küfür ile geçireceği şübhesizdir. Çünki kâfirin cevher-i ruhu bozulmuştur. Bu itibarla o bozulmuş olan kalbin gayr-ı mütenahî bir cinayete istidadı vardır. Binaenaleyh ebedî cezası, adalete muhalif değildir.

İkincisi: O kâfirin masiyeti; mütenahî bir zamanda ise de, gayr-ı mütenahî olan umum kâinatın vahdaniyete olan şehadetlerine gayr-ı mütenahî bir cinayettir.

Üçüncüsü: Küfür, gayr-ı mütenahî nimetlere küfran olduğundan, gayr-ı mütenahî bir cinayettir.

Dördüncüsü: Küfür, gayr-ı mütenahî olan zât ve sıfât-ı İlahiyeye cinayettir.

Beşincisi: İnsanın vicdanı, zahiren mütenahî ise de, bâtınen ebede bakıyor ve ebedi istiyor. Bu itibarla, gayr-ı mütenahî hükmünde olan o vicdan, küfür ile mülevves olarak mahvolur gider.

Altıncısı: Zıd zıddına muanid ise de, çok hususlarda mümasil olur. Binaenaleyh iman lezaiz-i ebediyeyi ismar ettiği gibi, küfür de âlâm-ı elîmeyi ve ebediyeyi âhirette intac etmesi şe’nindendir.

Bu altı cihetten çıkan netice ve gayr-ı mütenahî olan bir ceza, gayr-ı mütenahî bir cinayete karşı ayn-ı adalettir.

S– Kâfirin o cezasının adalete uygun olduğunu teslim ettik. Fakat azabları intac eden şerlerden hikmet-i ezeliyenin gani olduğuna ne diyorsun?

C– Kavaid-i esasiyedendir ki, arasıra vukua gelen şerr-i kalil için hayr-ı kesîr terkedilmez. Terkedildiği takdirde, şerr-i kesîr olur. Binaenaleyh hakaik-i nisbiyenin sübutunu izhar etmek, hikmet-i ezeliyenin iktizasındandır. Bu gibi hakaikın

tezahürü, ancak şerrin vücuduyla olur. Şerden, haddi tecavüz etmemek için, terhib ve tahvif lâzımdır. Terhibin vicdan üzerine tesiri, terhibi tasdik etmekle olur. Terhibin tasdiki ise, haricî bir azabın vücuduna mütevakkıftır. Zira vicdan, akıl ve vehim gibi, haricî ve ebedî hakikat hükmüne geçmiş bir azabdan yapılan terhible müteessir olur. Öyle ise dünyada olduğu gibi âhirette de, ateşin vücudundan yapılan terhib, tahvif ayn-ı hikmettir.

S– Pekâlâ o ebedî ceza hikmete muvafıktır, kabul ettik. Amma merhamet ve şefkat-i İlahiyeye ne diyorsun?

C– Azizim! O kâfir hakkında iki ihtimal var. O kâfir, ya ademe gidecektir veya daimî bir azab içinde mevcud kalacaktır. Vücudun velev Cehennem'de olsun, ademden daha hayırlı olduğu vicdanî bir hükümdür. Zira adem, şerr-i mahz olduğu gibi, bütün musibet ve masiyetlerin de merciidir. Vücud ise velev Cehennem'de olsa, hayr-ı mahzdır. Maahâza kâfirin meskeni Cehennem'dir ve ebedî olarak orada kalacaktır.

Fakat kâfir, kendi ameliyle bu duruma kesb-i istihkak etmiş ise de, amelinin cezasını çektikten sonra, ateş ile bir nev' ülfet peyda eder ve evvelki şiddetlerden âzade olur. O kâfirlerin dünyada yaptıkları a'mal-i hayriyelerine mükâfaten, şu merhamet-i İlahiyeye mazhar olduklarına dair işarat-ı hadîsiye vardır.

Maahâza cinayetin lekesini izale veya hacaletini tahfif veyahut icra-yı adalete iştiyak için cezayı hüsn-ü rıza ile kabul etmek, ruhun fıtrî olan şe'nidir. Evet dünyada çok namus sahibleri, cinayetlerinin hicabından kurtulmak için, kendilerine cezanın tatbikini istemişlerdir ve isteyenler de vardır.

Sekizinci ile Yirminci Ayete Kadar Olan Ayetler

(Münafıklar hakkındaki oniki âyetin tefsiri, umumî değil hususî bir ders olduğundan; bilâhere neşredilmek üzere buradan çıkarılmış olup, o bahisten yalnız kizb hakkındaki aşağıdaki parça alınmıştır.)

Dokuz ve Onuncu Ayetler

Yedinci Cümleyi teşkil eden بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ nin vech-i irtibatı:

Münafıkların azabları, mezkûr cinayetleri arasında yalnız “kizb” ile alâkalandırılması, kizbin şiddet-i kubh ve çirkinliğine işarettir. Bu işaret dahi, kizbin ne kadar tesirli bir zehir olduğuna bir şahid-i sadıktır. Zira kizb küfrün esasıdır. Kizb nifakın birinci alâmetidir. Kizb kudret-i İlahiyeye bir iftiradır. Kizb hikmet-i Rabbaniyeye zıddır. Ahlâk-ı âliyeyi tahrib eden kizbdir. Âlem-i İslâmı zehirlendiren ancak kizbdir. Âlem-i beşerin ahvalini fesada veren kizbdir. Nev’-i beşeri kemalâttan geri bırakan kizbdir. Müseylime-i Kezzab ile emsalini âlemde rezil ü rüsvay eden kizbdir. İşte bu sebeblerden dolayıdır ki; bütün cinayetler içinde tel’ine, tehdide tahsis edilen kizbdir.

Bu âyet, insanları bilhâssa müslümanları dikkate davet eder.

Sual: Bir maslahata binaen kizbin caiz olduğu söylenilmektedir. Öyle midir?

Cevab: Evet, kat’î ve zarurî bir maslahat için bir mesağ-ı şer’î vardır. Fakat hakikata bakılırsa, maslahat dedikleri şey bâtıl bir özürdür. Zira usûl-i şeriatta takarrur ettiği vechile, mazbut ve miktarı muayyen olmayan bir şey, hükümlere illet

ve medar olamaz. Çünki mikdarı bir hadd altına alınmadığından sû'-i istimale uğrar. Maahâza bir şeyin zararı menfaatına galebe ederse, o şey mensuh ve gayr-ı muteber olur. Maslahat, o şeyi terketmekte olur. Evet âlemde görünen bu kadar inkılablar ve karışıklıklar, zararın özür telakki edilen maslahata galebe etmesine bir şahiddir. Fakat kinaye veya ta'riz suretiyle yani gayr-ı sarih bir kelime ile söylenilen yalan, kizbden sayılmaz.

Hülâsa: Yol ikidir: Ya sükût etmektir. Çünki söylenilen her sözün doğru olması lâzımdır. Veya sıdktır. Çünki İslâmiyetin esası, sıdktır. İmanın hâssası, sıdktır. Bütün kemalâta îsal edici, sıdktır. Ahlâk-ı âliyenin hayatı, sıdktır. Terakkiyatın mihveri sıdktır. Âlem-i İslâm'ın nizamı, sıdktır. Nev'-i beşeri kâ'be-i kemalâta îsal eden, sıdktır. Ashab-ı Kiram'ı bütün insanlara tefevvuk ettiren sıdktır. Muhammed-i Hâşimî Aleyhissalâtü Vesselâm'ı meratib-i beşeriyenin en yükseğine çıkaran, sıdktır.

Yirmi Birinci ve Yirmi İkinci Ayetlerin Tefsiri

İbadetin Hakikatı

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ❊ اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ
اْلاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلاَ تَجْعَلُوا
لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَ اَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Yani: "Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki, takva mertebesine vâsıl olasınız. Ve yine Rabbinize ibadet ediniz ki; Arz'ı size döşek, semayı binanıza dam yapmış ve semadan suları indirmiş ki, sizlere rızık olmak üzere yerden meyve ve sair gıdaları çıkartsın. Öyle ise, Allah'a misil ve şerik yapmayınız. Bilirsiniz ki, Allah'tan başka mabud ve hâlıkınız yoktur."

Mukaddeme

Akaidî ve imanî hükümleri kavî ve sabit kılmakla meleke haline getiren ancak ibadettir. Evet Allah'ın emirlerini yapmaktan ve nehiylerinden sakınmaktan ibaret olan ibadetle, vicdanî ve aklî olan imanî hükümler terbiye ve takviye edilmezse, eserleri ve tesirleri zayıf kalır. Bu hale, âlem-i İslâmın hal-i hazırdaki vaziyeti şahiddir. Ve keza ibadet, dünya ve âhiret saadetlerine vesile olduğu gibi, maaş ve meade, yani dünya ve âhiret işlerini tanzime sebebdir ve şahsî ve nev'î kemalâta vasıtadır ve Hâlık ile abd arasında pek yüksek bir nisbet ve şerefli bir rabıtadır.

İbadetin dünya saadetine vesile olduğunu izah eden cihetler:

Birisi: İnsan, bütün hayvanlardan mümtaz ve müstesna olarak, acib ve latif bir mizac ile yaratılmıştır. O mizac

yüzünden, insanda çeşit çeşit meyiller, arzular meydana gelmiştir. Meselâ: İnsan en müntehab şeyleri ister, en güzel şeylere meyleder, zînetli şeyleri arzu eder, insaniyete lâyık bir maişet ve bir şerefle yaşamak ister.

Şu meyillerin iktizası üzerine yiyecek, giyecek ve sair hacetlerini, istediği gibi güzel bir şekilde tedarikinde çok san'atlara ihtiyacı vardır. O san'atlara vukufu olmadığından, ebna-yı cinsiyle teşrik-i mesaî etmeye mecbur olur ki; herbirisi, semere-i sa'yiyle arkadaşına mübadele suretiyle yardımda bulunsun ve bu sayede ihtiyaçlarını tesviye edebilsinler.

Fakat insandaki kuvve-i şeheviye, kuvve-i gazabiye, kuvve-i akliye Sâni' tarafından tahdid edilmediğinden ve insanın cüz'-i ihtiyarîsiyle terakkisini temin etmek için bu kuvvetler başıboş bırakıldığından, muamelâtta zulüm ve tecavüzler vukua gelir. Bu tecavüzleri önlemek için, cemaat-ı insaniye çalışmalarının semerelerini mübadele etmekte adalete muhtaçtır. Lâkin her ferdin aklı, adaleti idrakten âciz olduğundan, küllî bir akla ihtiyaç vardır ki; ferdler, o küllî akıldan istifade etsinler. Öyle küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Öyle bir kanun, ancak şeriattır.

Sonra o şeriatın tesirini, icrasını, tatbikini temin edecek bir merci', bir sahib lâzımdır. O merci' ve o sahib de, ancak peygamberdir. Peygamber olan zâtın da, zahiren ve bâtınen halka olan hâkimiyetini devam ettirmek için, maddî ve manevî bir ulviyete ve bir imtiyaza ihtiyacı olduğu gibi; Hâlık ile olan derece-i münasebet ve alâkasını göstermek için de, bir delile ihtiyacı vardır. Böyle bir delil de ancak mu'cizelerdir.

Sonra Cenab-ı Hakk'ın emirlerine ve nehiylerine itaat ve inkıyadı tesis ve temin etmek için, Sâni'in azametini zihinlerde tesbit etmeye ihtiyaç vardır. Bu tesbit de ancak akaid ile, yani ahkâm-ı imaniyenin tecellisiyle olur. İmanî hükümlerin takviye ve inkişaf ettirilmesi, ancak tekrar ile teceddüd eden ibadetle olur.

İkincisi: İbadet, fikirleri Sâni'-i Hakîm'e çevirttirmek içindir. Abdin Sâni'-i Hakîm'e olan teveccühü, itaat ve inkıyadını intac eder. İtaat ve inkıyad ise, abdi intizam-ı ekmel altına idhal eder. Abdin intizam altına girmesiyle ve nizama ittiba etmesiyle, hikmetin sırrı tahakkuk eder. Hikmet ise, kâinat sahifelerinde parlayan san'at nakışlarıyla tebarüz eder.

Üçüncüsü: İnsan santral gibi, bütün hilkatin nizamlarına ve fıtratın kanunlarına ve kâinattaki nevamis-i İlahiyenin şualarına bir merkezdir. Binaenaleyh insanın o kanunlara intisab ve irtibat etmesi ve o namusların eteklerine yapışıp temessük etmesi lâzımdır ki, umumî cereyanı temin etsin. Ve tabakat-ı âlemde deveran eden dolapların hareketlerine muhalefetle o dolapların çarkları altında ezilmesin. Bu da ancak evamir ve nevahiden ibaret olan ibadetle olur.

Dördüncüsü: Emirleri imtisal, nehiylerden içtinab etmek sayesinde bir ferd, heyet-i içtimaiyede çok mertebelerle nisbet peyda eder ve alâkadar olur. Bilhâssa ahkâm-ı diniye ve mesalih-i umumiye hususunda bir ferd, bir nev' hükmüne geçer. Yani pek çok hukuklar, haysiyetler, irşadlar, talimler, ıslahlar gibi vazifeler bir şahsa yüklenir. Eğer evamiri imtisal, nevahiden içtinab eden o şahıs olmasa; o vazifeler tamamen payimal olur.

Beşincisi: İnsan İslâmiyet sayesinde, ibadet saikasıyla bütün müslümanlara karşı sabit bir münasebet peyda eder ve kavî bir irtibat ve bağlılık elde eder. Bunlar ise sarsılmaz bir uhuvvete, hakikî bir muhabbete sebeb olur. Zâten heyet-i içtimaiyenin kemaline ve terakkisine ilk ve en birinci basamaklar, uhuvvet ile muhabbettir.

İbadetin şahsî kemalâta sebeb olduğunun izahı:

İnsan cismen küçük, zaîf ve âciz olmakla beraber, hayvanattan addedildiği halde, pek yüksek bir ruhu taşıyor ve pek büyük bir istidada mâliktir ve hasredilmeyecek derecede meyilleri vardır ve gayr-ı mütenahî emeller sahibidir ve addedilemez fikirleri vardır ve gayr-ı mahdud şeheviye ve gazabiye gibi kuvveleri vardır ve öyle acaib bir

yaratılışı vardır ki, sanki bütün enva’ ve âlemlere fihriste olarak yaratılmıştır.

İşte böyle bir insanın o yüksek ruhunu inbisat ettiren, ibadettir; istidadlarını inkişaf ettiren, ibadettir; meyillerini temyiz ve tenzih ettiren, ibadettir; emellerini tahakkuk ettiren ibadettir; fikirlerini tevsi’ ve intizam altına alan, ibadettir; şeheviye ve gazabiye kuvvelerini hadd altına alan, ibadettir; zahirî ve bâtınî uzuvlarını ve duygularını kirleten tabiat paslarını izale eden, ibadettir; insanı mukadder olan kemalâtına yetiştiren, ibadettir; abd ile Mabud arasında en yüksek ve en latif olan nisbet, ancak ibadettir. Evet kemalât-ı beşeriyenin en yükseği, şu nisbet ve münasebettir.

İhtar: İbadetin ruhu, ihlastır. İhlas ise, yapılan ibadetin yalnız emredildiği için yapılmasıdır. Eğer başka bir hikmet ve bir faide ibadete illet gösterilse, o ibadet bâtıldır. Faideler, hikmetler yalnız müreccih olabilirler, illet olamazlar.

Kur’an-ı Kerim vakta ki يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا emriyle insanları ibadete davet etti; sanki lisan-ı hal ile: “Ne için ibadet yapalım, illeti nedir?” diye sorulan suali, Kur’an-ı Kerim رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ ilh.. cümleleriyle cevablandırmak üzere Sâni’in vücud u vahdetine dair bürhanları zikretmeye başladı.

Tevhid'in İsbatı

Mukaddeme

Ateşin dumana olan delaleti gibi, müessirden esere yapılan istidlale “bürhan-ı limmî” denildiği gibi; dumanın ateşe olan delaleti gibi, eserden müessire olan istidlale de “bürhan-ı innî” denir. Bürhan-ı innî, şübhelerden daha sâlimdir.

Bu âyetin, Sâni’in vücud u vahdetine işaret eden delillerinden biri de, “inayet delili”dir. Bu delil; kâinatı ve kâinatın eczasını ve enva’ını ihtilâlden, ihtilaftan, dağılmaktan kurtarıp bütün hususatını intizam altına

almakla kâinata hayat veren nizamdan ibarettir. Bütün maslahatların, hikmetlerin, faidelerin, menfaatlerin menşei, bu nizamdır. Menfaatlerden, maslahatlardan bahseden bütün âyât-ı Kur'aniye, bu nizam üzerine yürüyor ve bu nizamın tecellisine mazhardır. Binaenaleyh bütün mesalihin, fevaidin ve menafi'in mercii olan ve kâinata hayat veren bir nizam; elbette ve elbette bir nâzımın vücuduna delalet ettiği gibi, o nâzımın kasd u hikmetine de delalet etmekle, kör tesadüfün vehimlerini nefyeder.

Ey insan! Eğer senin fikrin, nazarın şu yüksek nizamı bulmaktan âciz ise ve istikra-i tâm ile, yani umumî bir araştırma ile de o nizamı elde etmeye kādir değilsen, insanların telahuk-u efkâr denilen fikirlerinin birleşmesinden doğan ve nev'-i beşerin havâssı (duyguları) hükmünde olan fünun ile kâinata bak ve sahifelerini oku ki, akılları hayrette bırakan o yüksek nizamı göresin.

Evet kâinatın herbir nev'ine dair bir fen teşekkül etmiş veya etmektedir. Fen ise kavaid-i külliyeden ibarettir. Kaidenin külliyeti ise, nizamın yüksekliğine ve güzelliğine delalet eder. Zira nizamı olmayanın külliyeti olamaz. Meselâ: Her âlimin başında beyaz bir amame var. Külliyetle söylenilen şu hüküm, ülema nev'inde intizamın bulunmasına bakar. Öyle ise, umumî bir teftiş neticesinde fünun-u kevniyeden herbirisi, kaidelerinin külliyeti ile kâinatta yüksek bir nizamın bulunmasına bir delildir. Ve herbir fen nurlu bir bürhan olup, mevcudatın silsilelerinde salkımlar gibi asılıp sallanan maslahat semerelerini ve ahvalin değişmesinde gizli olan faideleri göstermekle Sâni'in kasd u hikmetini ilân ediyorlar. Âdeta vehim şeytanlarını tardetmek için herbir fen, birer necm-i sâkıbdır. Yani bâtıl vehimleri delip yakan birer yıldızdırlar.

Ey arkadaş! O nizamı bulmak için umum kâinatı araştırmaktansa, şu misale dikkat et, matlubun hasıl olur: Göz ile görünmeyen bir mikrop, bir hayvancık, küçüklüğüyle beraber pek ince ve garib bir makine-i İlahiyeyi hâvidir. O makine mümkinattan olduğundan, vücud ve ademi

mütesavidir. İlletsiz vücuda gelmesi muhaldir. O makinenin bir illetten vücuda geldiği zarurîdir. O illet ise, esbab-ı tabiiye değildir. Çünki o makinedeki ince nizam, bir ilim ve şuurun eseridir. Esbab-ı tabiiye ise ilimsiz, şuursuz, camid şeylerdir. Akılları hayrette bırakan o ince makinenin esbab-ı tabiiyeden neş'et ettiğini iddia eden adam, esbabın herbir zerresine Eflatun'un şuurunu, Calinos'un hikmetini i'ta etmekle beraber; o zerrat arasında bir muhaberenin de mevcud olmasını itikad etmelidir. Bu ise, öyle bir safsata ve öyle bir hurafedir ki, meşhur sofestaîyi bile utandırıyor. Maahâza esbab-ı maddiyede esas ittihaz edilen kuvve-i cazibe ile kuvve-i dafianın, inkısama kabiliyeti olmayan bir cüz'de birlikte içtimaları iltizam edilmiştir. Halbuki bunlar birbirlerine zıd olduklarından, içtimaları caiz değildir. Fakat cazibe ve dafia kanunlarından maksad, "âdâtullah" ile tabir edilen kavanin-i İlahiye ise ve tabiatla tesmiye edilen şeriat-ı fıtriye ise, caizdir. Lâkin kanunluktan tabiata, vücud-u zihnîden vücud-u haricîye, umûr-u itibariyeden umûr-u hakikiyeye, âlet olmaktan müessir olmaya çıkmamak şartıyla makbuldür. Aksi takdirde caiz değildir.

Ey arkadaş! Misal olarak gösterdiğim o küçük hurdebînî hayvancığın yani mikrobun büyük fabrikasındaki nizam ve intizamı aklın ile gördüğün takdirde başını kaldır, kâinata bak! Emin ol ki, kâinatın vuzuh ve zuhuru nisbetinde o yüksek nizamı, kâinatın sahifelerinde pek zahir ve okunaklı bir şekilde görüp okuyacaksın.

Ey arkadaş! Kâinatın sahifelerinde "delil-ül inaye" ile anılan nizama ait âyetleri okuyamadı isen, sıfat-ı kelâmdan gelen Kur'an-ı Azîmüşşan'ın âyetlerine bak ki; insanları tefekküre davet eden bütün âyetleri şu delil-ül inayeyi tavsiye ediyorlar. Ve nimetleri ve faideleri sayan âyetler dahi, delil-ül inaye denilen o yüksek nizamın semerelerinden bahsediyorlar. Ezcümle: Bahsinde bulunduğumuz şu âyet اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ اْلاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ cümleleriyle, o nizamın faidelerini ve nimetlerini koparıp insanlara veriyorlar.

Delil-i İhtiraî: Mezkûr âyetin Sâni'in vücud u vahdetine işaret eden delillerinden biri de, اَلَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ cümlesiyle işaret ettiği "delil-i ihtiraî"dir. Delil-i ihtiraînin hülâsası şöyle izah edilebilir:

Cenab-ı Hak hususî eserlerine menşe' ve kendisine lâyık kemalâtına me'haz olmak üzere, her ferde ve her nev'e has ve müstakil bir vücud vermiştir. Ezel cihetine sonsuz olarak uzanıp giden hiçbir nev' yoktur. Çünki bütün enva', imkândan vücub dairesine çıkmamışlardır. Ve teselsülün de bâtıl olduğu meydandadır. Ve âlemde görünen şu tegayyür ve tebeddül ile bir kısım eşyanın hudûsu, yani yeni vücuda geldiği de göz ile görünüyor. Bir kısmının da hudûsu, zaruret-i akliye ile sabittir. Demek hiçbir şeyin ezeliyeti cihetine gidilemez.

Ve keza ilm-ül hayvanat ve ilm-ün nebatatta isbat edildiği gibi, enva'ın sayısı ikiyüz binden ziyadedir. Bu nev'ler için birer âdem ve birer evvel-baba lâzımdır. Bu evvel-babaların ve âdemlerin daire-i vücubda olmayıp ancak mümkinattan olduklarına nazaran, behemehal vasıtasız kudret-i İlahiyeden vücuda geldikleri zarurîdir. Çünki bu nev'lerin teselsülü, yani sonsuz uzanıp gitmeleri bâtıldır. Ve bazı nev'lerin başka nev'lerden husule gelmeleri tevehhümü de bâtıldır. Çünki iki nev'den doğan nev', alel'ekser ya akîmdir veya nesli inkıtaa uğrar. Tenasül ile bir silsilenin başı olamaz.

Hülâsa: Beşeriyet ve sair hayvanatın teşkil ettikleri silsilelerin mebdei en başta bir babada kesildiği gibi, en nihayeti de son bir oğulda kesilip bitecektir.

Evet şuursuz, ihtiyarsız, camid, basit olan esbab-ı tabiiyenin, bütün akılları hayrette bırakan o enva' silsilelerinin icadına kabiliyeti olduğu daire-i imkândan hariçtir. Ve keza kudret mu'cizelerinden birer nakş-ı garib ve birer san'at-ı acib taşıyan o enva'ın ihtiva ettikleri efradın da ihtira' ve yaradılışlarını o esbaba isnad etmek, yalnız bir muhalin değil, muhalâtın en hurafesidir. Binaenaleyh o silsileleri teşkil eden enva' ile efrad, hudûs ve imkân

lisanıyla, Hâlıklarının vücub-u vücuduna kat'î bir şehadetle şehadet ediyorlar.

S– Bütün silsilelerin Hâlık'ın vücub-u vücuduna kat'î şehadetleri gözönünde olduğu halde, bazı insanların madde ile maddenin hareketinin ezeliyeti cihetine zâhib olmakla dalalete düştüklerinin esbabı nedendir?

C– Kasd ve dikkatle değil, sathî ve dikkatsiz bir nazarla, muhal ve bâtıla, mümkin nazarıyla bakılabilir. Meselâ:

Bir bayram akşamı, gökte ay ve hilâli arayanlar içinde ihtiyar bir zât da bulunur. Bu zât, gökteki hilâli görmek için bütün kasd ve dikkatiyle nazarını göğe tevcih edip hilâli araştırmakla meşgul iken, gözünün kirpiklerinden uzanan ve gözünün hadekası üzerine eğilen beyaz bir kıl nasılsa gözüne ilişir. O zât derhal "Hilâli gördüm." der. "İşte bu gördüğüm Ay'dır." diye hükmeder.

İşte sathî ve dikkatsiz nazarlar bu gibi hatalara düştükleri gibi, yüksek bir cevhere ve mükerrem bir mahiyete mâlik olan insan, kasdı ve dikkati ile daima hak ve hakikatı ararken, bazan sathî ve dikkatsiz bir nazarla bâtıla bakar. O bâtıl da ihtiyarsız, talebsiz, davetsiz fikrine gelir. Fikri de çar-nâçar alır saklar, yavaş yavaş kabul ve tasdikine de mazhar olur. Fakat onun o bâtılı kabul ve tasdiki, bütün hikmetlerin mercii olan nizam-ı âlemden gaflet etmesinden ve madde ile hareketinin ezeliyete zıd olduğuna körlük gösterdiğinden ileri gelmiştir ki, şu garib nakışları ve acib san'at eserlerini esbab-ı camideye isnad etmek mecburiyetiyle o dalaletlere düşmüşlerdir.

Hüseyin-i Cisrî'nin dediği gibi, âsâr-ı medeniyetle müzeyyen ve bütün zînetlere müştemil bir eve giren bir adam, ev sahibini göremediğinden o zîneti, o esasatı, tesadüfe ve tabiata isnad etmeye mecbur olmuştur.

Kezalik nizam-ı âlemdeki bütün hikmetlerin, faidelerin tam bir ihtiyara ve şamil bir ilme ve kâmil bir kudrete yaptıkları şehadetten gaflet eden gafiller, sathî nazarlarınca, tesir-i hakikîyi esbab-ı camideye vermeye mecbur kalmışlardır.

Ey arkadaş! Cenab-ı Hakk'ın pek ince âsâr-ı san'atından ve pek yüksek acaib-i kudretinden sarf-ı nazar ederek, yalnız tabiat denilen şu âsâr ve esbabdan, en zahir olan in'ikas ve irtisam keyfiyetine bak. Meselâ: Bir âyineyi semaya karşı tuttuğun zaman semayı irtifaıyla, nakışlarıyla, yıldızlarıyla celbedip âyinede in'ikas ve irtisam ettiren illet-i müessirenin, âyinenin yüzündeki hâsiyet olduğuna kanaat hasıl edebilir misin? Hâşâ! Veyahut hakikatta bir emr-i vehmîden ibaret olan cazibe-i umumiyenin, Arz ile yıldızları şu boşlukta muntazam tahrik ve tedbirine illet-i müessire olarak telakki ve kabul edebilir misin? Hâşâ! Bunlar ancak şart ve sebeb olabilirler, illet-i müessire olamazlar.

Hülâsa: İnsan sathî ve gayr-ı kasdî bir nazarla bâtıl ve muhal bir şeye baktığı zaman, hakikî illetini bulamadığı takdirde, çar-nâçar sıhhatına veya inkârına kail olmakla kabul etmesi ihtimali vardır. Fakat talib ve müşteri sıfatıyla kasden ve bizzât dikkatle bakacak olursa, onların hikemiyat dedikleri o bâtıl mes'elelerden hiçbirisini de kabul etmez. Ancak bütün siyasîlerin hikmetini ve hükemanın akıllarını zerrelerde farzetmekle eblehane kabul eder.

S– Onların daima iftiharla bahsettikleri tabiat, nevamis ve kuva nedir ki, kendilerini onlarla iknaa çalışıyorlar?

C– Tabiat dedikleri şey, bir matbaadır, tâbi' değildir. Tâbi', ancak kudrettir. Kanundur, kuvvet değildir. Kuvvet ancak kudrettedir. Yahut nasılki bildiğimiz şeriat, insanlardan sudûr eden ef'al-i ihtiyariyeyi bir nizam ve bir intizam altına alıp tahdid eden kaidelerin hülâsasıdır veya devletin işlerini tanzim eden nizamların, düsturların, kanunların mecmuasıdır. Kezalik tabiat denilen şey de, âlem-i şehadetin uzuvlarından ve eczalarından sudûr eden ef'al arasında bir nizam ve bir intizamı îka' eden İlahî bir şeriat-ı fıtriyedir. Binaenaleyh şeriat ile devlet nizamı, makul ve itibarî emirlerden oldukları gibi; tabiat dahi itibarî bir emir olup, hilkatte yani yaratılışta cari olan âdetullahtan ibarettir. Amma tabiatın bir mevcud-u haricî olduğunu tevehhüm etmek, bir fırka askerin, idman ve talim esnasında yaptıkları

o muntazam hareketlerini gören bir vahşinin, “Aralarındaki o nizamı idare edip birbiriyle bağlayan ip gibi bir şey mevcuddur.” diye vahşice ettiği vehme benzer. Binaenaleyh vicdanı ve aklı vahşi olan bir adam, sathî ve tebaî bir nazarla, devam ve istimrarını muhafaza eden tabiatın müessir bir mevcud-u haricî olduğuna ihtimal verebilir. Hülâsa: Tabiat, Allah’ın san’atı ve şeriat-ı fıtriyesidir. Nevamis ise, onun mes’eleleridir. Kuva dahi, o mes’elelerin hükümleridir.

Tevhide geçiyoruz. Kur’an-ı Kerim, Sâni’in vahdetine dair delillerden hiçbir şey terketmemiştir. Bilhâssa “Arz ve semada Allah’tan başka ilahlar olmuş olsa idiler, şu görünen intizam fesada uğrardı.” manasında olan لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ اِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا âyetinin tazammun ettiği bürhan-üt temanü’, Sâni’in vâhid ve müstakil olduğuna kâfi bir delildir. Ve istiklaliyet, uluhiyetin zâtî bir hâssası ve zarurî bir lâzımı olduğuna nurlu bir bürhandır.

Ey arkadaş! Bahsinde bulunduğumuz âyetin evvelinde bulunan اُعْبُدُوا emri, İbn-i Abbas’ın tefsirine nazaran, insanları tevhide davet eden bir emirdir. Ve aynı zamanda bu âyet, heyet-i mecmuasıyla tevhide işaret eden pek latif ve güzel bir bürhanı tazammun etmiştir. Şöyle ki:

Nev’-i beşer ile sair hayvanatın medar-ı maişetleri olan semeratın tevlidi için, arz ile sema arasındaki muavenet ve münasebetleri ve âsâr-ı âlemin birbirine müşabehetleri ve etraf-ı âlemin birbiriyle kucaklaşmaları ve birbirinin elini tutup ihtiyaçlarını temin etmeleri ve yekdiğerinin sualine cevab verip yardımına koşmaları ve tamamıyla bir nokta-i vâhideye bakmaları ve bir nizam-ı vâhidin mihveri üstünde hareket etmeleri gibi halleri hâvi olan böyle garib bir makine, sahib ve sâni’inin bir olduğunu kat’î bir şehadetle ilân etmekle, “Herbir şeyde, Sâni’in vahdetine delalet eden bir âyet ve bir alâmet vardır.” manasında olan şu beyitle tanin-endaz oluyorlar: وَ فِى كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى اَنَّهُ وَاحِدٌ

Ey arkadaş! Sâni’-i Zülcelal, vâhid ve vâcib-ül vücud olduğu gibi, bütün sıfât-ı kemaliye ile de muttasıftır. Zira

âlemde ve masnuatta bulunan kemalât, tamamıyla Sâni'in kemalinden tecelli eden gölgeden muktebestir. Öyle ise Sâni'de bulunan cemal, kemal, hüsün; umum kâinatta bulunan umum cemallerden, kemallerden, hüsünlerden gayr-ı mütenahî derecelerle yüksektir. Zira ihsan, in'am edenin servetinden doğar ve servetine delildir. İcad, icad edenin vücuduna delalet eder. Îcab, mûcibin vücubuna bürhandır. Verilen hüsün, verenin hüsnüne delildir. Ve keza Sâni'-i Zülcelal, bütün nevakıstan pâk ve münezzehtir. Çünki noksaniyet, maddiyatın mahiyetlerindeki istidadın kılletinden ileri gelir. Halbuki Cenab-ı Hak maddiyattan değildir. Ve keza Sâni'-i Kadîm-i Ezelî, kâinatın ihtiva ettiği eşyanın cismiyet, cihetiyet, tegayyür, temekkün gibi istilzam ettikleri levazım ve evsaftan berî ve münezzehtir. Kur'an-ı Kerim şu iki hakikate "Allah'a misil yapmayın." manasında olan فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا âyetiyle işaret etmiştir.

Delil-i İmkânî: Bu âyetin, Sâni'in vücuduna işaret eden delillerinden birisi de "delil-i imkânî"dir ki, وَ اللّٰهُ الْغَنِىُّ وَ اَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ âyetiyle işaret edilmiştir. Bu delilin hülâsası: Kâinatın ihtiva ettiği zerrelerden herbirisinin gerek zâtında, gerek sıfâtında, gerek ahvalinde ve gerek vücudunda gayr-ı mütenahî imkânlar, ihtimaller, müşkilâtlar, yollar, kanunlar varken; birdenbire o zerre, gayr-ı mütenahî yollardan muayyen bir yola sülûk eder. Ve gayr-ı mahdud hallerden, bir vaziyete girer. Ve gayr-ı ma'dud sıfatlardan bir sıfatla vasıflanır ve doğru bir kanun üzerine mukadder bir maksada harekete başlar ve vazife olarak uhdesine verilen herhangi bir hikmet ve bir maslahatı derhal intac eder ki, o hikmet ve o maslahatın husule gelmesi, ancak o zerrenin o çeşit hareketiyle olabilir. Acaba o kadar yollar ve ihtimaller arasında o zerrenin macerası, lisan-ı haliyle, Sâni'in kasd u hikmetine delalet etmez mi?

İşte herbir zerre, -müstakillen- kendi başıyla Sâni'in vücuduna delalet ettiği gibi, küçük-büyük herhangi bir teşekküle girerse veya hangi bir mürekkebe cüz' olursa,

girdiği ve cüz' olduğu o makamlarda kazandığı nisbete göre Sâni'ine olan delaletini muhafaza eder.

Bu âyetin mâkabliyle cihet-i irtibatına gelince:

Vakta ki Kur'an-ı Kerim: Birincisi, müttaki mü'minler; ikincisi, inadlı kâfirler; üçüncüsü, iki yüzlü münafıklar olmak üzere insanları üç kısma ayırdı ve aralarında taksimat ve teşkilât yaptı. Ve herbir kısmın sıfâtını ve akibetini beyan etti. Sonra يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetiyle her üç kısma tevcih-i hitab ederek onları ibadete emr ü davet etti. Demek bu âyetin evvelki âyetlere terettübü ve onları takib etmesi; hane ve binanın mühendisin krokisine, amelin ilme, kaza'nın kadere terettübü ve birbirini takib etmeleri gibidir. Evet evvelki âyetlerde yapılan teşkilât ve taksimat, kroki ve plândan sonra bu âyette, ibadet binasının yapılmasına emredilmiştir. Ve o âyetlerde verilen bilgi ve malûmattan sonra, bu âyette amel ve ibadete emredilmiştir. Ve onlarda yazılan sıfat ve istihkaklara göre, burada emir ve nehiyler ile hükümler verilmiştir. Ve keza evvelki âyetlerde insanların taksimatı, ahval ve sıfâtı zikredildikten sonra, makamın iktizasıyla, bu âyet onları takib etmiştir.

Vakta ki Kur'an-ı Kerim insanların her üç fırkasından bahsetti ve herbir fırkanın sıfatını ve akibetini söyledi; sâmiin arzusu ve makamın iktizası üzerine, Kur'an-ı Kerim gaybdan hitaba intikal ederek onlara karşı şu hitabda bulundu. Evet bazı adamlar hakkında gaibane konuşanların bilâhere konuşmalarını hitaba çevirmelerinde şöylece bir nükte-i umumiye vardır:

Meselâ: Bir şahsın iyiliğinden veya fenalığından bahsedilirken gerek konuşanda, gerek dinleyende, ya tahsin veya tel'in için bir meyil uyanır. Sonra gitgide o meyil öyle kesb-i şiddet eder ki, sahibini o şahısla görüştürüp şifahen konuşmaya kuvvetli bir arzu uyandırır. Burada sâmi'lerin o meyillerini tatmin etmekle, makamın iktizası üzerine Kur'an-ı Kerim onları sâmi'lerin huzuruna götürüp kendilerine hitab ile tevcih-i kelâm etmiştir. Bu âyette gaybdan hitaba edilen iltifat ve intikalde hususî bir nükte de vardır ki; ibadetle

yapılan tekliften hasıl olan meşakkat, hitab-ı İlahîden neş'et eden zevk ve lezzetle karşılanır ve insanlara ağır gelmez. Ve keza hitab suretiyle ibadeti teklif etmek, abd ile Hâlık arasında vasıta olmadığına işarettir.

Ey arkadaş! Bu âyetin cümlelerini birbiriyle nazmeden münasebetler ise:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا cümlesinde emir ve hitab, geçen her üç fırkayı teşkil eden mü'min, kâfir ve münafıkların mazi, hal ve istikbalde vücuda gelmiş veya gelecek bütün efradını ihtiva eden tabakalara hitabdır. Binaenaleyh اُعْبُدُوا vav'ının merciinde dâhil olan kâmil mü'minlere göre اُعْبُدُوا , ibadete devam ve sebat etmeye emirdir. Orta derecedeki mü'minlere nazaran, ibadetin arttırılmasına emirdir. Kâfirlere göre, ibadetin şartı olan iman ve tevhid ile ibadetin yapılmasına emirdir. Münafıklara nazaran, ihlasa emirdir. Binaenaleyh اُعْبُدُوا nun ifade ettiği ibadet kelimesi, mükellefîne göre müşterek-i manevî hükmündedir.

رَبَّكُمْ Yani: Sizi terbiye eden ve büyüten odur. Ve sizin mürebbiniz odur. Öyle ise siz de, ona ibadet etmekle abd olunuz!

Ey arkadaş! Vakta ki Kur'an-ı Kerim ibadeti emretti. İbadet ise üç şeyden sonra olabilir. Birincisi: Mabudun mevcud olmasıdır. İkincisi: Mabudun vâhid olmasıdır. Üçüncüsü: Mabudun ibadete istihkakı bulunmasıdır. Kur'an-ı Kerim o üç mukadder suale işaret etmekle beraber şartlarının delillerini de zikrederken, Mabudun vücuduna dair olan delilleri iki kısma ayırmıştır:

Birisi: Hariçten alınan delillerdir ki, buna âfâkî denilir.

İkincisi: İnsanların nefislerinden alınan bürhanlardır. Buna enfüsî tesmiye edilir. Enfüsî olan kısmını da, biri nefsî diğeri usûlî olmak üzere iki kısma taksim etmiştir.

Demek, Mabudun vücuduna üç türlü delil vardır: Âfâkî, nefsî, usûlî.

Evvelâ, en zahir ve en yakın olan nefsî delile الَّذِى خَلَقَكُمْ cümlesiyle, usûlî delile de وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ cümlesiyle işaret

etmiştir. Sonra, ibadet insanların hilkat ve yaratılışına ta'lik edilmiştir.

İbadetin hilkat-i beşere terettübü iki şeyden ileri geliyor: Ya insanlar ilk yaratılışında ibadete istidadlı ve takvaya kabiliyetli olarak yaratılmışlardır. Ve o istidadı ve o kabiliyeti onlarda gören, onların ibadet ve takva vazifelerini göreceklerini kaviyyen ümid eder. Veyahut insanların hilkatinden ve memur oldukları vazifeden ve teveccüh ettikleri kemalden maksad, ibadetin kemali olan takvadır. لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ Şu cümle, her iki noktaya da tatbik edilebilir. Yani istidad ve kabiliyetinizde ekilen veya vazife ve hilkatinizden kasdedilen takvanın kuvveden fiile çıkarılması lâzımdır.

Sonra Kur'an-ı Kerim'de Mabudun vücuduna ait âfâkî delillerin en karibine جَعَلَ لَكُمُ اْلاَرْضَ فِرَاشًا cümlesiyle işaret edilmiştir. Ve bu işaretten, Arz'ın bu şekle getirilmesiyle nev'-i beşere ve sair hayvanata kabil-i sükna olarak hazır bulundurulması, ancak Allah'ın ca'liyle (yapmasıyla) olup tabiatın ve esbabın tesiriyle olmadığına bir remiz vardır. Çünki tesir-i hakikînin esbaba verilmesi, bir nevi şirktir.

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً cümlesiyle, Sâni'in vücuduna olan âfâkî delillerden en basit ve en yükseğine işaret edilmiştir.

Sonra mürekkebat ve mevalidin vücud-u Sâni'a vech-i delaletlerine, وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ilh.. cümlesiyle işaret edilmiştir.

Sonra geçen delillerin herbirisi alel'infirad, yani birer birer Sâni'in vücuduna delalet ettiği gibi, heyet-i mecmuası da Sâni'in vahdetine işarettir.

Sonra nimetlerin menşei ve menbaı olan âlemin nizamına işaret eden o cümlelerin suret-i tertibi رِزْقًا لَكُمْ ün delaletiyle beraber, Mabudun ibadete müstehak olduğuna delalet eder. Çünki ibadet, şükürdür. Şükür, mün'ime edilir; yani nimetleri veren zâta şükretmek vâcibdir.

Sonra رِزْقًا لَكُمْ cümlesinden, Arz ve Arz'dan çıkan mevalid, yani Arz'ın semereleri insanlara hâdim oldukları gibi, insanlar da onların Sâni'ine hâdim olmaları lâzım olduğuna bir remiz vardır.

فَلاَ تَجْعَلَوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا cümlesi ise, geçen cümlelerin herbirisiyle alâkadardır. Yani: Rabbinize ibadet yaptığınızda şerik yapmayınız. Zira Rabbiniz ancak Allah'tır. Sizi, nev'iniz ile beraber halkeden odur. Ve Arz'ı size mesken olarak hazırlayan odur. Semayı sizin binanıza dam olarak yaratan odur. Ve sizin rızık maişetinizi tedarik için suları gönderen odur. Hülâsa, bütün nimetler onundur; öyle ise bütün şükürler ve ibadetler de ancak onadır.

Arkadaş! Bu âyetin tazammun ettiği cümlelerin keyfiyet ve nüktelerine gelelim:

Evvelâ: Kur'an-ı Kerim'de kesretle zikredilen يَا اَيُّهَا ile edilen hitab ve nida, üç vecihle ve üç edatla te'kid edilmiştir. Birisi: İkazı ifade eden ve ikaz için kullanılan يَا harfidir. İkincisi: Alâmetleri aramakla bir şeyi bulmak için kullanılan اَىُّ kelimesidir ki, Türkçede "hangi" kelimesiyle tercüme edilir. Üçüncüsü: Gafletten ayıltmak için kullanılan هَا harfidir. Bu te'kidlerden anlaşılır ki, burada şu tarz ile yapılan nida ve hitab, çok faidelere ve nüktelere işarettir.

Ezcümle, birincisi: İnsanlara ibadetlerin teklifinden hasıl olan meşakkatin, hitab-ı İlahîye mazhariyetten neş'et eden zevk ve lezzetle tahfif edilmesidir. İkincisi: İnsanın gaibane olan aşağı mertebesinden, huzurun yüksek makamına çıkması ancak ibadet vasıtasıyla olduğuna işarettir. Üçüncüsü: Muhatabın üç cihetten ibadete mükellef olduğuna işarettir. Kalbiyle teslim ve inkıyada, aklıyla iman ve tevhide, kalıbıyla amel ve ibadete mükelleftir. Dördüncüsü: Muhatabın mü'min, kâfir, münafık olmak üzere üç kısma ayrılmış olduğuna işarettir. Beşincisi: İnsanların yüksek, orta, avam tabakalarına hitabın şamil olduğuna işarettir. Altıncısı: İnsanlar arasında yapılan nida ve hitablarda âdet edinmiş olan şeylere işarettir ki; insan evvelâ gördüğü adamı çağırır ve durdurur. Sonra kim olduğunu anlamak için alâmetlerine dikkat eder. Sonra maksadını anlatır. Hülâsa: Mezkûr hitab, geçen üç cihetten te'kid edilmiş şu nüktelere işarettir.

يَا ile nida edilen insanlar gafil, gaib, hazır, cahil, meşgul, dost, düşman gibi çok muhtelif tabakalara şamildir. Bu muhtelif tabakalara göre يَا nın ifadesi değişir. Meselâ: Gafile karşı tenbihi ifade eder, gaibe ihzarı, cahile tarifi, dosta teşviki, düşmana tevbih ve takri'i gibi her tabakaya münasib bir ifadesi vardır. Sonra makam kurbu iktiza ettiği halde, uzaklara mahsus olan يَا edatının kullanılması birkaç nükteye işarettir:

1- Teklif edilen emanet ve ibadetin pek büyük bir yük olduğuna,

2- Derece-i ubudiyetin, mertebe-i uluhiyetten pek uzak olduğuna,

3- Mükelleflerin, zaman ve mekânca hitabın vakit ve mahallinden ırak bulunduğuna,

4- İnsanların derece-i gafletlerine işarettir.

Muzafun ileyhsiz zikredildiğinden umumî bir tevessümü ifade eden اَىُّ kelimesi; hitabın umum kâinata şamil olup, yalnız farz-ı kifaye suretiyle haml-i emanete ve ibadete insanların tahsis edilmiş olduklarına işarettir. Öyle ise ibadette insanların kusurları, umum kâinata tecavüzdür.

Sonra اَىُّ kelimesinde bir icmal ve bir ibham vardır, çünki izafesiz zikredilmiştir. Onun o ibham ve icmali, نَاس kelimesiyle izale ve tafsil edildiğinden, aralarında bir icmal ve tafsil cezaleti meydana gelmiştir.

اَىُّ : هَا nün muzafun ileyhine ivaz olmakla beraber, يَا edatıyla çağırılanları tenbih içindir.

نَاس aslında nisyandan alınmış bir ism-i fâildir, vasfiyet-i asliyesi mülahazasıyla insanlara bir itaba işarettir. Yani: Ey İnsanlar! Ne için misak-ı ezelîyi unuttunuz... Fakat bir cihetten de insanlara bir mazeret yolunu gösteriyor. Yani: Sizin o misakı terketmeniz amden değil, belki sehiv ve nisyandan ileri gelmiştir.

اُعْبُدُوا nidaya cevabdır. Mü'min, kâfir, münafık olan geçen tabakalar nida ile çağırıldıklarından; اُعْبُدُوا emri devam, itaat, ihlas, tevhid gibi her tabakaya münasib bir manayı ifade eder.

رَبَّكُمْ : Rab ünvanı اَعْبُدُوا ile teklif edilen ibadete bir illet ve bir sebebe işarettir. Yani: Sizin terbiyeniz Rabbinizin elinde olduğundan, daima ona muhtaçsınız. Ve terbiyenize lâzım olan bütün levazımatı veren odur. Onun o nimetlerine şükür lâzımdır. Şükür ise ancak ibadettir.

اَلَّذِى : اَلَّذِى خَلَقَكُمْ Esma-i mübhemeden olduğu için, merci' ve medlûlü ancak sıla denilen dâhil olduğu cümle ile malûm olur. Meselâ: اَلَّذِى جَاءَكَ denildiği zaman, gelen adamın yalnız sana gelmekle malûmiyeti var, başka cihetten malûmiyeti yoktur. Binaenaleyh burada رَبّ kelimesinin اَلَّذِى ile vasıflandırılması Cenab-ı Hakk'ın marifeti, hakikatıyla olmayıp ancak ef'al ve âsârıyla olduğuna işarettir.

İcad, inşa veya başka bir kelimeye tercihan yaratılışın güzel şeklini ifade eden "halk" tabiri, insanlardaki istidadın sedad ve istikametçe ibadete elverişli olduğuna işarettir. Ve keza ibadet, yaratılışın ücreti ve neticesidir. Bu itibarla sevab, ibadetin ücreti olmayıp, ancak Cenab-ı Hakk'ın kereminden olduğuna işarettir.

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ : Merci' ve medlûlünün adem-i malûmiyetine delalet eden اَلَّذِينَ , evvelki insanların ölüm ile mahvolup gittiklerine ve onların ahvalini bildirecek bir bilgi olmadığına ve yalnız sizin gibi bir kısım mahluklar onların yerlerine gelmekle, o mahvolan insanların tarifleri mümkün olduğuna işarettir.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ : لَعَلَّ kelimesi ümid ve recayı ifade ediyor. Fakat bu mana, -hakikatıyla- Cenab-ı Hak hakkında istimal edilemez. Binaenaleyh ya mecazen istimal edilecektir. Veya muhatablara veyahut sâmi' ve müşahidlere isnad edilecektir. Mana-yı mecaziyle Cenab-ı Hak hakkında isnad edilmesi şöyle tasvir edilir: Nasılki bir insan bir iş için bir adamı techiz ettiği zaman, o işin o adamdan yapılmasını ümid eder. Kezalik -bilâ teşbih- Cenab-ı Hak insanlara kemal için bir istidad, teklif için bir kabiliyet ve bir ihtiyar vermiştir. Bu itibarla Cenab-ı Hak insanlardan o işlerin yapılmasını intizar etmektedir, denilebilir. Bu teşbih ve istiarede, hilkat-i beşerdeki hikmetin takva olduğuna ve ibadetin de neticesi

takva olduğuna ve takvanın da en büyük mertebe olduğuna işaret vardır.

Reca manasının muhatablara atfedilmesi şöyle izah edilir:

Ey muhatab olan insanlar! Havf u reca ortasında bulunmakla, takvayı reca ederek Rabbinize ibadet ediniz. Bu itibarla insan, ibadetine itimad etmemelidir ve daima ibadetinin artmasına çalışmalıdır.

Reca manası, sâmi' ve müşahidlere göre olursa şöyle tevil edilecektir:

Ey müşahidler! Arslanın pençesini gören adam, o pençenin iktizası olan parçalamayı arslandan ümid ve reca ettiği gibi; siz de insanları ibadet techizatıyla mücehhez olduklarını gördüğünüzden, onlardan takvayı reca ve intizar edebilirsiniz. Ve keza ibadetin fıtrî bir iktiza neticesi olduğuna işarettir.

تَتَّقُونَ : Takva, tabakat-ı mezkûrenin ibadetlerine terettüb ettiğinden, takvanın bütün kısımlarına, mertebelerine de şamildir. Meselâ: Şirkten takva, kebairden masivaullahtan kalbini hıfzetmekle takva, ikabdan içtinab etmekle takva, gazabdan tahaffuz etmekle takva. Demek تَتَّقُونَ kelimesi bu gibi mertebeleri tazammun eder. Ve keza ibadetin ancak ihlas ile ibadet olduğuna ve ibadetin mahzan vesile olmayıp maksud-u bizzât olduğuna ve ibadetin sevab ve ikab için yapılmaması lüzumuna işarettir.

اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً : Kur'an-ı Kerim, bu cümle ile beyan ettiği kudret-i İlahiyenin azametiyle insanları ibadete teşvik edip heyecana getiriyor. Şöyle ki:

Ey insanlar! Arz ve semayı sizlere muti' ve hizmetkâr yapan zât, yaptığı şu iyiliğe karşı ibadete müstehaktır; ibadetini ediniz. Ve keza insanların faziletine ve yüksek bir kıymete mâlik olduğuna ve indallah mükerrem bulunduğuna bir îmadır. Sanki beşere emrediyor: Ey beşer! Yüksek ve alçak bütün ecramı sizin istifadenize tahsis etmekle sizlere bu kadar i'zaz u ikramlarda bulunan Cenab-ı Hakk'a ibadet ediniz! Ve sizlere yaptığı keramete karşı liyakatınızı izhar ediniz.

Ve keza esbab ve tabiata tesirin verilmesini reddediyor. Şöyle ki:

Ey insan! Şu gördüğünüz yerler, gökler; sıfatlarıyla beraber, bir Hâlıkın halkıyla, kasdıyla, tahsisiyle ve bir nâzımın nazmıyla husule gelip bu intizamı bulmuşlardır. Kör tabiatın bu kadar büyük şeylerde yeri olmadığı gibi en küçük şeylerde de yeri yoktur. Ve keza sıfatlar da mümkinattan oldukları cihetle, Sâni'a delalet ettiklerine işarettir. Zira cisimleri teşkil eden zerreler, büyüklük-küçüklük, çirkinlik-güzellik gibi gayr-ı mütenahî ahval ve keyfiyetleri kabul etmekte müsavidirler. Yani bir zerrenin, bin keyfiyeti kabul etmeye kabiliyeti vardır; ve bir halet, binlerce zerrelere hal olabilir. Binaenaleyh güzellik gibi bir sıfat, binlerce zerrelere ve dolayısıyla cisimlere sıfat olabildiği halde, o kadar imkânat ve ihtimaller içinde muayyen bir cisme tayin edildiği zaman; herhalde bir kasd ile, bir hikmet altında, bir zâtın irade ve tahsisiyle, binlerce cisimler arasında o cisim, o sıfata mevsuf kılınmıştır.

لَكُمْ : Bu "lâm" ihtisas için değildir, ancak sebebiyeti ifade ediyor. Yani Arz'ın tefrişine sebeb yani vesile, insandır. Bu misafirhanedeki ziyafet onun namına verildi. Fakat istifade, insanlara mahsus ve münhasır değildir. Öyle ise insanların ihtiyacından, istifadesinden fazla kalana abes denilemez.

فِرَاشًا : Bu tabir, garib bir nükte-i belâgata işarettir. Çünki Arz'ın sıkletinden dolayı suya batıp kaybolması tabiatının îcabatından olduğu halde, Cenab-ı Hak merhametiyle bir kısmını dışarıda bırakarak, insanlar için bir mesken ve nimetlerine bir maide, yani bir sofra olmak üzere tefriş etmiştir. Ve keza "firaş" tabirinden anlaşılıyor ki: Arz, bir hanenin tabanı gibi insan ve hayvanlara ferş ve bastedilmiştir. Öyle ise Arz'daki nebatat ve hayvanat, hanedeki efrad-ı aile ile erzak ve saire gibi levazım-ı beytiye hükmündedir. Ve keza "firaş" tabirinden anlaşılıyor ki, Arz taş gibi katı ve sert değildir ki kabil-i sükna olmasın ve su gibi mâyi de değildir ki, ziraat ve istifadeye kabil olmasın. Belki orta bir vaziyette yapılmıştır ki, hem mesken, hem

mezraa olsun. Bu iki faidenin taht-ı temine alınması, elbette ve elbette bir maksad, bir hikmet ve bir nizam ile olabilir.

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً : Semanın insanlara bir sakf, bir dam gibi yapılması, yıldızların o damda asılı kandiller gibi olmalarını istilzam eder ki, teşbih tamam olsun. Öyle ise gayr-ı mütenahî şu boşlukta dağınık bir şekilde yıldızların bulunması, akılları hayrette bırakan nizam ve intizamlı vaziyetleri, kör tesadüfe isnad edilemez.

S– İnsan, Arz'a nisbeten bir zerredir; Arz da, kâinata nazaran bir zerredir; ve keza insanın bir ferdi, nev'ine nisbeten bir zerredir; nev'i de, sair ortakları bulunan enva' içinde bir zerre gibidir. Ve keza aklın düşünebildiği gayeler, faideler hikmet-i ezeliye ve ilm-i İlahîdeki faidelere nisbeten bir zerreden daha aşağıdır. Binaenaleyh böyle bir âlemin insanın istifadesi için yaratılmış olduğu akla giremez?

C– Evet zahire bakılırsa insan bir zerre hükmündedir. Fakat insanın taşıdığı ruha, kafasına taktığı akla, kalbinde beslediği istidadlara nazaran bu âlem-i şehadet dardır, istiab edemez. Ancak o ruhun arzularını ve o aklın fikirlerini ve o istidadların meyillerini tatmin ve temin edecek, âlem-i âhirettir. Ve keza istifade hususunda müzahame, mümanaa ve tecezzi yoktur; bir küllînin cüz'iyatına nisbeti gibidir. Nasılki bir küllî bütün cüz'iyatında mevcud olduğu halde, ne o küllîde tecezzi ve inkısam olur ve ne de cüz'iyatında müzahame ve müdafaa olur. Küre-i Arz'dan da binlerce müstefid olsa, ne aralarında bir müzahame olur ve ne Küre-i Arz'da bir noksaniyet peyda olur. Yalnız insanın indallah kerameti olduğu için, âlem-i şehadetin yaratılışında insan, ille-i gaiye menzilesinde gösterilmiştir. Ve insanın hatırı için, bütün enva'a bir umumî ziyafet verilmiştir. Bu ise, bütün âlemin faideleri insana münhasır olup başkalara hiçbir faidesi yoktur demek değildir.

وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ

İnzalin Cenab-ı Hakk'a olan isnadından anlaşılıyor ki, yağmurun katreleri başıboş değildir; ancak bir hikmet altında ve bir mizan-ı kasdî ile inerler. Çünki o mesafe-i

baîdeden gelmek ile beraber; rüzgâr ve hava da müsademelerine yardımcı olduğu halde, katrelerin aralarında müsademe olmuyor. Öyle ise o katreler başıboş olmayıp, gemleri, onları temsil eden meleklerin elindedir.

مِنَ السَّمَاءِ : Sema kelimesinin zikri geçtiğine nazaran, makam zamirin yeri olduğu halde ism-i zahir ile zikredilmesi, yağmurların sema cirminden değil sema cihetinden geldiğine işarettir. Çünki sebkat eden sema kelimesinden maksad, cirmdir.

مَاءً : Semadan gelen karlar, dolular, sular olduğu halde yalnız suların zikredilmesi, en büyük istifadeyi temin eden, su olduğuna işarettir. مَاءً kelimesinde tenkiri ifade eden tenvin ise, yağmur suyunun acib bir su olup, nizamı garib, imtizacat-ı kimyeviyesi size meçhul olduğuna işarettir.

فَاَخْرَجَ deki ف , müddet ve mühlet olmaksızın takibi ifade eder. Buna binaen semeratın ihracı, yağmurun inzali akabinde bir müddet ara vermeden husule gelmesi lâzımdır. Halbuki ihrac ile inzal arasında hayli bir zaman vardır. Öyle ise اَنْزَلَ , اَخْرَجَ ye atf değildir. Ancak inzali takib eden fiillerin silsilesi ortadan kaldırılarak, o fiillerin neticesi hükmünde olan اَنْزَلَ , اَخْرَجَ ye atfedilmiştir. Takdir-i kelâm şöyle olsa gerektir:

وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاهْتَزَّتِ اْلاَرْضُ وَ رَبَتْ وَ اَخْضَرَتْ وَ اَنْبَتَتْ فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ

Bu itibarla inzali takib eden اِهْتَزَّتْ fiilidir. ف nin de asıl mevkii, اِهْتَزَّتْ dir.

بِهِ deki ب harfi, sebebiyet ile karışık ilsak manasınadır. Yani: Su, semeratın husulüne sebeb olduğu gibi, semerata mülsak, karışık, yapışık olduğundan da, semeratın taravet ve tazeliğini muhafazaya vesiledir.

مِنَ الثَّمَرَاتِ deki مِنْ , beyan ile karışık ibtidayı ifade eder. Bu itibarla اَخْرَجَ ye mef’ul olamaz. Ancak sâmiin fehmine göre tayin edilen mef’ulü mukadderdir. مِنَ الثَّمَرَاتِ ise, o mef’ule beyandır. Takdir-i kelâm فَاَخْرَجَ بِهِ اَنْوَاعًا مِنَ الثَّمَرَاتِ şeklindedir.

Nekre olarak رِزْقًا nın zikredilmesi, bu rızkın nereden ve ne ile husule geldiği size meçhul olduğuna işarettir.

لَكُمْ deki "lâm", ecliyet ve sebebiyet içindir. Yani: Siz rızkın gelmesine sebebsiniz amma, istifadesi size mahsus ve münhasır değildir ve başkalar da tebean istifadeye şeriktirler. Ve keza Cenab-ı Hak sizlere nimetlerini tahsis ettiği gibi, sizin de şükrünüzü ona tahsis etmeniz lâzım geldiğine işarettir.

فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا : Başta bulunan ف, geçen dört fıkraya bakıyor. Yani: Odur Mabud, şerik yapmayınız. Odur Kādir-i Mutlak, şerikini itikad etmeyiniz. Odur Mün'im, şükründe şerik yapmayınız. Odur Hâlık, başka bir hâlık tahayyül etmeyiniz.

تَجْعَلُوا : Bu tabirin تَعْتَقِدُوا tabirine tercihi, onların Allah'a isnad ettikleri şeriklerin ve misillerin aslı ve hakikatı olmadığı için o uydurma şeriklerin itikad edilecek şeyler olmadığına, ancak uydurma, ca'lî şeyler olduklarına işarettir.

لِلّٰهِ : Lafza-i celalin اَنْدَادًا üzerine takdimi, Allah'ın daima hazır olduğunu düşünmek lüzumuna; ve nehyin menşei, şerikin Allah için yapılışı olduğuna işarettir.

اَنْدَادًا : Endad, "nidd"in cem'idir. "Nidd" ise, "misil" manasınadır. Halbuki Cenab-ı Hakk'a yapılan misil, onun zıddı olur. Bir şey hem zıd, hem misil olamaz ve birşeyin zıddı, ona misil olamaz. Öyle ise mislin bulunması, mislin muhaliyetini istilzam eder. "Endad"ın sîga-i cem' ile zikri, müşriklerin cehaletine işarettir. Yani: "Hiçbir cihetten bir benzeri olmayan Cenab-ı Hakk'a nasıl bir sürü misil ve zıd yapıyorsunuz?" Ve keza bütün enva'-ı şirkin reddine işarettir. Yani: "Ne zâtında ve ne sıfâtında ve ne ef'alinde şeriki, şebihi yoktur." Ve keza Vesenî, Sabiî, ehl-i teslis, ehl-i tabiat gibi fırak-ı dâllenin tevehhüm ettikleri şeriklerin tabakalarına işarettir.

İhtar: Vesenî mezhebinin menşei; yıldızları ilah itikad etmek, hulûlü tahayyül etmek, cismiyeti tevehhüm etmek gibi gülünç şeylerdir.

وَ اَنْتُمْ تَعْلَمُونَ : Bu cümle ile âyetlerin sonunda zikredilen emsali cümleler, İslâmiyetin menşei ilim, esası akıl olduğuna işaret eder. Binaenaleyh İslâmiyetin hakikatı kabul ve safsatalı evhamı reddetmek, şânındandır.

تَعْلَمُونَ ye bir mef’ulün terki, çok mef’ullerin takdirine sebeb olmuştur. Demek îcaz ve ihtisarı yapmakla itnab ve uzatmaktan kaçar iken, daha ziyade itnaba, tatvile sebeb olmuştur. Yani: Allah’tan başka mabudunuz olmadığını, hâlıkınızın bulunmadığını, başka bir kādir-i mutlak olmadığını ve mün’iminizin bulunmadığını bilirsiniz. Keza bilirsiniz ki, onların uydurdukları âlihe ve esnam, bir şeye kādir olmayıp, onlar da mahluk ve mec’ul şeylerdir.

Yirmi Üçüncü ve Yirmi Dördüncü Ayetlerin Tefsiri

Nübüvvet Hakkında

وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ❊
فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

Gayet kısa bir meali: Yani "Abdimiz üzerine inzal ettiğimiz Kur'anda bir şübheniz varsa, Kur'anın mislinden bir sure yapınız; hem de Allah'tan başka, işlerinizde kendilerine müracaat ettiğiniz şüheda ve muinlerinizi de çağırınız, yardım etsinler. Eğer sözünüzde sadık iseniz hepiniz beraber çalışınız, Kur'anın mislinden bir sure getiriniz. Eğer bir misil getiremediğiniz takdirde, zâten getiremezsiniz ya, öyle bir ateşten sakınınız ki; odunu, insanlar ile taşlardır."

Mukaddeme

Kitabın evvelinde beyan edildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'in takib ettiği esas maksad dörttür. Birinci maksadı olan "tevhid", evvelki âyetle beyan edilmiştir. Bu âyetle de, ikinci maksad olan "nübüvvet" beyan ve izah edilmiştir. Yalnız birşey var ki, bu âyet nübüvvet-i Muhammediye'nin (A.S.M.) isbatı hakkındadır; nübüvvet-i mutlaka hakkında değildir. Halbuki maksad, mutlak nübüvvettir. Fakat küllî, cüz'îde dâhildir. Cüz'înin isbatıyla küllî de isbat edilmiş olur. Bu âyet, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın nübüvvetini, en büyük mu'cizesi olan i'caz-ı Kur'andan bahisle isbat ediyor. O zâtın (A.S.M.) nübüvvetine dair delail, başka risalelerimizde beyan edilmiştir. Burada yalnız bir kısmını hülâsaten altı mes'ele zımnında beyan edeceğiz:

Birinci Mes'ele: Enbiya-i sâlifînde nübüvvete medar ve esas tutulan noktalar ve onların ümmetleriyle olan muameleleri hakkında -yalnız zaman ve mekânın tesiriyle bazı hususat müstesna olmak şartıyla- yapılacak tam bir teftiş ve kontrol neticesinde, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'da daha ekmel, daha yükseği bulunmakta olduğu tahakkuk eder. Binaenaleyh nübüvvet mertebesine nâil olanların heyet-i mecmuası, mu'cizeleriyle vesair ahvalleriyle, lisan-ı hal ve kal ile, nev'-i beşerin sinni kemale geldiğinde Üstad-ül Beşer ünvanını taşıyan Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın sıdk-ı nübüvvetine ilân-ı şehadet etmişlerdir. O Hazret de (A.S.M.) bütün mu'cizeleriyle Sâni'in vücud ve vahdetini, nurlu bir bürhan olarak âleme ilân etmiştir.

İkinci Mes'ele: O zâtın (A.S.M.) evvel ve âhir bütün ahval ve harekâtı nazar-ı dikkatten geçirilirse, herbir hareketi, herbir hâli hârikulâde değilse de onun sıdkına delalet eder. Ezcümle: Gar mes'elesinde, Ebu Bekir-is Sıddık ile beraber halâs ve kurtuluş ümidi tamamıyla kesildiği bir anda, لاَ تَخَفْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا "Korkma, Allah bizimle beraberdir." diye Ebu Bekir-is Sıddık'a verdiği teselli ve tavk-ı beşerin fevkinde bir ciddiyetle, bir metanetle, bir şecaatle, havfsız, tereddüdsüz gösterdiği vaziyet; elbette sıdkına ve nokta-i istinadı olan Hâlıkına itimad ettiğine güneş gibi bir bürhandır. Kezalik saadet-i dâreyn için tesis ettiği esaslarda isabet etmiş olduğu ve izhar ettiği kavaidin hakikatla muttasıl ve hakkaniyetle yapışık olduğu, bütün âlemce mazhar-ı kabul ve tasdik olmuş ve olmaktadır.

İhtar: O zâtın (A.S.M.) ahval ve harekâtı birer birer, yani tek tek onun sıdk u hakkaniyetini gösterirse; heyet-i mecmuası, onun sıdk-ı nübüvvetine öyle bir delil olur ki, şeytanları bile tasdike mecbur eder.

Üçüncü Mes'ele: O zâtın (A.S.M.) sıdk-ı nübüvvetini yazıp tasdik eden birkaç sahife vardır. Şimdi o sahifeleri okuyacağız:

Birinci Sahife: O hazretin zâtıdır. Fakat bu sahifeyi mütalaadan evvel, dört nükteye dikkat lâzımdır:

Birinci Nükte: لَيْسَ الْكَحْلُ كَالتَّكَحُّلِ Yani: Fıtrî karagözlülük, sun'î (yapma) karagözlülük gibi değildir. Yani yapma ve sun'î olan birşey ne kadar güzel ve ne kadar kâmil olursa olsun, fıtrî ve tabiî olan şeylerin mertebesine yetişemez ve onun yerine kaim olamaz. Herhalde sun'îliğin yanlışlıkları, onun ahvalinden, etvarından belli olacaktır.

İkinci Nükte: Ahlâk-ı âliyeyi ve yüksek huyları hakikata yapıştıran ve o ahlâkı daima yaşattıran, ciddiyet ile sıdktır. Eğer sıdk kalkıp araya kizb girerse, rüzgârlara oyuncak olan yapraklar gibi, o adam da insanlara oyuncak olur.

Üçüncü Nükte: Mütenasib olan eşya arasında meyl ve cezbe vardır. Yani, birbirine temayül ederler ve yekdiğerini celbederler. Aralarında ittihad olur. Fakat birbirine zıd olan eşyanın aralarında nefret vardır, çekememezlik olur.

Dördüncü Nükte: Cemaatte olan kuvvet, ferdde yoktur. Meselâ çok iplerin heyet-i mecmuasının teşkil ettiği urgandaki kuvvet, ipler birbirinden ayrı olduğu zaman bulunmaz.

Bu nükteler gözönüne getirilmekle o hazretin sahifesi okunmalıdır. Evet o zâtın bütün âsârı, sîretleri, tarihçe-i hayatı vesair ahvali onun pek büyük, azîm ahlâk sahibi olduğuna şehadet ediyorlar. Hattâ düşmanları bile onun ahlâkça pek yüksekliğinden dolayı kendisini Muhammed-ül Emin ile lakablandırmışlardır.

Malûmdur ki, bir zâtta içtima eden ahlâk-ı âliyenin imtizacından izzet-i nefis, haysiyet, şeref, vakar gibi; hasis, alçak şeylere tenezzül etmeğe müsaade etmeyen yüksek haller husule gelir. Evet melaike ulüvv-ü şanlarından, şeytanları reddeder, kabul etmezler. Kezalik bir zâtta içtima eden ahlâk-ı âliye; kizb, hile gibi alçak halleri reddeder. Evet yalnız şecaatle iştihar eden bir zât, kolay kolay yalana tenezzül etmez. Bütün ahlâk-ı âliyeyi cem'eden bir zât, nasıl yalana ve hileye tenezzül eder; imkânı var mıdır?

Hülâsa: Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm kendi kendine güneş gibi bir bürhandır. Ve keza o zâtın (A.S.M.) dört yaşından kırk yaşına kadar geçirmiş olduğu gençlik devresinde bir hilesi, bir hıyaneti görülmemiş ve bir yalanı işitilmemiştir. Eğer o zâtın yaradılışında, tabiatında bir fenalık, bir kötülük hissi ve meyli olmuş olsaydı; behemehal gençlik saikasıyla dışarıya verecekti. Halbuki bütün yaşını, ömrünü kemal-i istikametle, metanetle, iffetle, bir ıttırad ve intizam üzerine geçirmiş, düşmanları bile hileye işaret eden bir halini görmemişlerdir. Ve keza yaş kırka baliğ olduğunda iyi olsun, kötü olsun ve nasıl bir ahlâk olursa olsun rüsuh peyda eder, meleke haline gelir, daha terki mümkün olmaz. Bu zâtın tam kırk yaşının başında iken yaptığı o inkılab-ı azîmi, âleme kabul ve tasdik ettiren ve âlemi celb ve cezbettiren, o zâtın (A.S.M.) evvel ve âhir herkesçe malûm olan sıdk u emaneti idi. Demek o zâtın (A.S.M.) sıdk u emaneti, dava-yı nübüvvetine en büyük bir bürhan olmuştur.

Dördüncü Mes'ele: İkinci sahifeyi okuyacağız. Bu sahife, mazi yani zaman-ı saadetten evvelki zamandır. Şu sahifenin hâvi olduğu enbiya-i sâlifînin ahval ve kıssaları, o zâtın sıdk-ı nübüvvetine birer bürhandır. Yalnız dört nükteye dikkat lâzımdır:

Birinci Nükte: İnsan bir fennin esaslarını ve o fennin hayatına taalluk eden noktaları bilmekle, yerli yerince kullanmasına vâkıf olduktan sonra davasını o esaslara bina etmesi, o fende mahir ve mütehassıs olduğuna delildir.

İkinci Nükte: Fıtrat-ı beşeriyenin iktizasındandır ki; âdi bir insan da olsa, hattâ çocuk da olsa, hattâ küçük bir kavim içinde de bulunsa, pek kıymetsiz bir dava hususunda cumhura muhalefet edip yalan söylemeye cesaret edemez. Acaba pek büyük bir haysiyet sahibi, âlemşümul bir davada, pek inadlı ve kesretli bir kavim içinde, ümmi yani okur-yazar sınıfından olmadığı halde, aklın tek başına idrakten âciz olduğu bazı şeylerden bahsedip kemal-i ciddiyetle âleme

neşr ü ilân etmesi onun sıdkına delil olduğu gibi, o mes'elenin Allah'tan olduğuna da bir bürhan olmaz mı?

Üçüncü Nükte: Malûmdur ki, medenî insanlarca malûm ve me'luf pek çok ilimler, sıfatlar, fiiller vardır ki, bedevilerce meçhul olur ve o gibi şeylerden haberleri yoktur. Binaenaleyh bilhâssa geçmiş zamanlardaki bedevilerin ahvalinden bahsetmek isteyen bir adam, hayalen o zamanlara, o çöllere gidip onlar ile görüşmelidir. Zira onların ahvalini ezberden, onları görmeden muhakeme etmekle istediği malûmatı elde edemez.

Dördüncü Nükte: Ümmi bir adam, bir fennin ülemasıyla münakaşaya girişerek, beyn-el ülema ittifaklı olan mes'eleleri tasdik ve ihtilaflı olanları da tashih ederse; o adamın bu hârika olan hali, onun pek yüksekliğine ve onun ilminin de vehbî olduğuna delalet etmez mi?

Bu dört nükteyi gözönüne getir, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm'a bak ki: O zât herkesçe müsellem ümmiliğiyle beraber, geçmiş enbiya ile kavimlerinin ahvallerini görmüş ve müşahede etmiş gibi Kur'anın lisanıyla söylemiştir. Ve onların ahvalini, sırlarını beyan ederek âleme neşr ü ilân etmiştir. Bilhâssa naklettiği onların kıssaları, bütün zekilerin nazar-ı dikkatini celbeden dava-yı nübüvvetini isbat içindir. Ve naklettiği esasları, beyn-el enbiya ittifaklı olan kısmı tasdik, ihtilaflı olanı da tashih edip davasına mukaddeme yapmıştır. Sanki o zât, vahy-i İlahînin ma'kesi olan masum ruhuyla zaman ve mekânı tayyederek, o zamanın en derin derelerine girmiş ve gördüğü gibi söylemiştir. Binaenaleyh o zâtın bu hali onun bir mu'cizesi olup nübüvvetine delil olduğu gibi, evvelki enbiyanın da nübüvvet delilleri manevî bir delil hükmünde olup, o zâtın nübüvvetini isbat eder.

Beşinci Mes'ele: Asr-ı saadete ve bilhâssa Ceziret-ül Arab mes'elesine dairdir. Bunda da dört nükte vardır.

Birinci Nükte: Âlemce malûmdur ki, az bir kavmin âdetlerinden hakir, ehemmiyetsiz bir âdeti kaldırmak veya zelil, miskin bir taifenin cüz'î, zaîf huylarını ref'etmek; büyük

bir hükümdara, uzun bir zamanda bile çok zahmetlere bağlıdır. Acaba hâkim olmamakla beraber, az bir zamanda, nihayet derecede âdetlerine mutaassıb, inadcı ve kesretli bir kavimde rüsuh ve kuvvet peyda etmiş olan âdetleri ref' ve kalblerde istikrar peyda eden ve zamanlarca devam ve istimrar eden ahlâklarını terkettiren; hem yerlerine gayet yüksek âdetleri, güzel ahlâkları tesis eden bir zât, hârikulâde olmaz mı?

İkinci Nükte: Yine âlemce malûmdur ki, devlet bir şahs-ı manevîdir. -Çocuk gibi- teşekkülü, büyümesi tedricîdir. Ve keza yeni teşekkül eden bir devletin, bir milletin ruhuna kadar nüfuz eden eski bir devlete galebe etmesi yine tedricîdir, zamana mütevakkıftır. Acaba Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm'ın bütün esasat-ı âliyeyi hâvi olan ve maddî manevî bütün terakkiyat ve medeniyet-i İslâmiyenin kapısını açan, kısa bir zamanda def'aten teşkil ettiği bir devletle, dünyanın bütün devletlerine galebe edip maddî manevî hâkimiyetini muhafaza ve ibka ettiren, hârikulâdeliği değil midir?

Üçüncü Nükte: Evet kahr u cebr ile zahirî bir hâkimiyet, sathî bir tahakküm, kısa bir zamanda ibka edilebilir. Fakat bütün kalblere, fikirlere, ruhlara icra-yı tesir ederek, zahiren ve bâtınen beğendirmek şartıyla vicdanlar üzerine hâkimiyetini muhafaza ve ibka etmek, -en büyük hârika olmakla- ancak nübüvvetin hâssalarından olabilir.

Dördüncü Nükte: Evet tehdidlerle, korkularla, hilelerle efkâr-ı âmmeyi başka bir mecraya çevirtmek mümkün olur. Fakat tesiri cüz'îdir, sathîdir, muvakkat olur. Muhakeme-i akliyeyi az bir zamanda kapatabilir. Amma irşadıyla kalblerin derinliklerine kadar nüfuz etmek, hissiyatın en incelerini heyecana getirmek, istidadların inkişafına yol açmak, ahlâk-ı âliyeyi tesis ve alçak huyları imha ve izale etmek, cevher-i insaniyetten perdeyi kaldırıp hakikatı teşhir etmek, hürriyet-i kelâma serbestî vermek, ancak şua-i hakikattan muktebes hârikulâde bir mu'cizedir.

Evet asr-ı saadetten evvelki zamanlarda kalb katılığı ve merhametsizlik öyle bir hadde baliğ olmuştu ki, kocaya vermekten âr ederek kızlarını diri diri toprağa gömerlerdi. Asr-ı saadette İslâmiyet'in doğurduğu merhamet, şefkat, insaniyet sayesinde, evvelce kızlarını gömerlerken müteessir olmayanlar, İslâmiyet dairesine girdikten sonra karıncaya bile ayak basmaz oldular. Acaba böyle ruhî, kalbî, vicdanî bir inkılab hiçbir kanuna tatbik edilebilir mi?

Bu nükteleri ceyb-i kalbine soktuktan sonra, bu noktalara da dikkat et:

1- Tarih-i âlemin şehadetiyle sabittir ki; parmakla gösterilen en büyük bir dâhî, ancak umumî bir istidadı ihya ve umumî bir hasleti ikaz ve umumî bir hissi inkişaf ettirebilir. Eğer böyle bir hissi de ikaz edememiş ise sa'yi hep heba olur.

2- Tarih bize gösteriyor ki; en büyük bir insan, hamiyet-i milliye, hiss-i uhuvvet, hiss-i muhabbet, hiss-i hürriyet gibi hissiyat-ı umumiyeden bir veya iki veyahut üç hissi ikaz etmeye muvaffak olur. Acaba evvelki zamanların cehalet, şekavet, zulüm zulmetleri altında gizli kalan binlerce hissiyat-ı âliyeyi, Ceziret-ül Arab memleketinde, bedevi ve dağınık bir kavim içinde inkişaf ettirmek hârikulâde değil midir? Evet şems-i hakikatın ziyasındandır.

Bu noktaları aklına sokamayanın, Ceziret-ül Arab'ı biz gözüne sokarız. Ey muannid! Ceziret-ül Arab'a git, en büyük feylesoflardan yüz taneyi de intihab et, beraber götür. Onlar da orada ahlâkın ve maneviyatın inkişafı hususunda çalışsınlar. Muhammed-i Arabî'nin o vahşetler zamanında o vahşi bedevilere verdiği cilâyı, senin o feylesofların şu medeniyet ve terakkiyat devrinde yüzde bir nisbetinde verebilirler mi? Çünki o zâtın yaptığı o cilâ; İlahî, sabit, lâ-yetegayyer bir cilâdır ve onun büyük mu'cizelerinden biridir.

Ve keza bir işde muvaffakıyet isteyen adam, Allah'ın âdetlerine karşı safvet ve muvafakatını muhafaza etsin ve fıtratın kanunlarına kesb-i muarefe etsin ve heyet-i içtimaiye

rabıtalarına münasebet peyda etsin. Aksi takdirde fıtrat, adem-i muvafakatla cevab verecektir.

Ve keza heyet-i içtimaiyede, umumî cereyana muhalefet etmemek lâzımdır. Muhalefet edildiği takdirde, dolabın üstünden düşer, altında kalır. Binaenaleyh o cereyanlarda, tevfik-i İlahînin müsaadesine mazhariyeti dolayısıyla, o dolabın üstünde Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm'ın hak ile mütemessik olduğu sabit olur.

Evet Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın getirdiği şeriatın hakaikı, fıtratın kanunlarındaki müvazeneyi muhafaza etmiştir. İçtimaiyatın rabıtalarına lâzım gelen münasebetleri ihlâl etmemiştir. Zaman uzadıkça, aralarında ittisal peyda olmuştur. Bundan anlaşılır ki; İslâmiyet, nev'-i beşer için fıtrî bir dindir ve içtimaiyatı tezelzülden vikaye eden yegâne bir âmildir.

Bu nükteler ile şu noktaları nazara al, Muhammed-i Haşimî Aleyhissalâtü Vesselâm'a bak. O zât, ümmiliğiyle beraber, bir kuvvete mâlik değildi. Ne onun ve ne de ecdadının bir hâkimiyetleri sebkat etmemişti; bir hâkimiyete, bir saltanata meyilleri yoktu. Böyle bir vaziyette iken mühim bir makamda, tehlikeli bir mevkide, kemal-i vüsuk ve itminan ile büyük bir işe teşebbüs etti. Bütün efkâr-ı âmmeye galebe çaldı, bütün ruhlara kendisini sevdirdi, bütün tabiatların üstüne çıktı. Kalblerden bütün vahşet âdetlerini, çirkin ahlâkları kaldırarak, pek yüksek âdât ve güzel ahlâkı tesis etti. Vahşetin çöllerinde sönmüş olan kalblerdeki kasaveti, ince hissiyatla tebdil ettirdi ve cevher-i insaniyeti izhar etti. Onları o vahşet köşelerinden çıkararak, evc-i medeniyete yükseltti ve onları o zamana, o âleme muallim yaptı. Ve onlara öyle bir devlet teşkil etti ki, sahirlerin sihirlerini yutan asâ-yı Musa gibi, başka zalim devletleri yuttu ve nev'-i beşeri istila eden zulüm, fesad, ihtilâl, şekavet rabıtalarını yaktı, yıktı ve az bir zamanda, devlet-i İslâmiyeyi şarktan garba kadar tevsi' ettirdi. Acaba o zâtın şu macerası, onun mesleği hak ve hakikat olduğuna delalet etmez mi?

Altıncı Mes'ele: Bu mes'ele, istikbal sahifesine bakar. Bu sahifede dahi dört nükte vardır:

Birinci Nükte: Bir insan, ne kadar yüksek olursa olsun, ancak dört-beş fende mütehassıs ve meleke sahibi olabilir.

İkinci Nükte: Bazan olur ki, iki adamın söyledikleri bir söz, bir kelâm mütefavit olur; birisinin cehline sathîliğine, ötekisinin ilmine meharetine delalet eder. Şöyle ki:

Bir adam düşünmeden, gayr-ı muntazam bir surette söyler; ötekisi o sözün evvel ve âhirine bakar, siyak u sibakını düşünür ve o sözün başka sözler ile münasebetlerini tasavvur eder ve münasib bir mevkide, münbit bir yerde zer' eder. İşte bu adamın şu tarz-ı hareketinden, derece-i ilim ve marifeti anlaşılır. Kur'an-ı Kerim'in fenlerden bahsederken aldığı fezlekeler, bu kabîl kelâmlardandır.

Üçüncü Nükte: Bu zamanda vesait, âlât u edevat, sanayiin tekemmülüyle çocukların oyuncakları gibi âdileşmiş olan çok şeyler vardır ki, eğer onlar bundan iki-üç asır evvel vücuda gelmiş olsaydılar, hârikalardan addedilecekti. Kezalik kelâmlarda, sözlerde de zamanın tesiri vardır. Meselâ bir zamanda kıymetli bir sözün, başka bir zamanda kıymeti kalmaz. Binaenaleyh şu kadar uzun zamanlar, asırlar boyunca gençliğini, güzelliğini, tatlılığını, garabetini muhafaza eden Kur'an, elbette ve elbette hârikadır.

Dördüncü Nükte: İrşadın tam ve nâfi' olmasının birinci şartı, cemaatın istidadına göre olması lâzımdır. Cemaat, avamdır. Avam ise hakaiki çıplak olarak göremez, ancak onlarca malûm ve me'luf üslûb ve elbise altında görebilirler. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim yüksek hakaiki, müteşabihat denilen teşbihler, misaller, istiareler ile tasvir edip, cumhura yani avam-ı nâsın fehimlerine yakınlaştırmıştır. Ve keza tekemmül etmeyen avam-ı nâsın tehlikeli galatlara düşmemesi için, hiss-i zahirî ile gördükleri ve itikad ettikleri Güneş, Arz gibi mes'elelerde icmal ve ibham etmiş ise de, yine hakikatlara işareten bazı emareler, karineler vaz'etmiştir.

Bu nükteleri aklına koyduktan sonra, şu gelen fezlekeye dikkat et: Şeriat-ı İslâmiye, aklî bürhanlar üzerine müessestir. Bu şeriat, ulûm-u esasiyenin hayatî noktalarını tamamıyla tazammun etmiş olan ulûm ve fünundan mülahhastır. Evet tehzib-ür ruh, riyazet-ül kalb, terbiyet-ül vicdan, tedbir-ül cesed, tedvir-ül menzil, siyaset-ül medeniye, nizamat-ül âlem, hukuk, muamelât, âdâb-ı içtimaiye vesaire vesaire gibi ulûm ve fünunun ihtiva ettikleri esasatın fihristesi, şeriat-ı İslâmiyedir. Ve aynı zamanda, lüzum görülen mes'elelerde, ihtiyaca göre izahatta bulunmuştur. Lüzumlu olmayan yerlerde veya zihinlerin istidadı olmayan mes'elelerde veyahut zamanın kabiliyeti olmayan noktalarda, bir fezleke ile icmal etmiştir. Yani esasları vaz'etmiş, fakat o esaslardan alınacak hükümleri veya esasata bina edilecek füruatı akılların meşveretine havale etmiştir. Böyle bir şeriatın ihtiva ettiği fenlerin üçte biri bile; şu zaman-ı terakkide, en medenî yerlerde, en zeki bir insanda bulunamaz. Binaenaleyh vicdanı insaf ile müzeyyen olan zât, bu şeriatın hakikatının bütün zamanlarda, bilhâssa eski zamanda, tâkat-ı beşeriyeden hariç bir hakikat olduğunu tasdik eder. Evet zahiren İslâmiyet dairesine girmeyen düşman feylesofları bile, bu hakikatı tasdik etmişlerdir. Ezcümle, Amerikalı feylesof Carlyle -Alman edib-i şehîri Goethe'den naklen- Kur'anın hakaikına dikkat ettikten sonra, "Acaba İslâmiyet içinde âlem-i medeniyetin tekemmülü mümkün müdür?" diye sormuştur. Yine bu suale cevaben demiştir ki: "Evet muhakkikler, şimdi o daireden istifade ediyorlar." Yine Carlyle demiştir ki: "Hakaik-i Kur'aniye, tulû' ettiği zaman ateş gibi bütün dinleri yuttu. Zâten bu onun hakkı idi. Çünki Nasara ve Yahudilerin hurafelerinden birşey çıkmadı." İşte bu feylesof, فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ ... فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ ilââhir olan âyet-i kerimenin mealini tasdik etmiştir. [5](Haşiye)

S– Gerek Kur'an-ı Kerim olsun, gerek tefsiri olan hadîs-i şerif olsun; her fenden, her ilimden birer fezleke almışlardır. Bir kitab veya bir şahsın yalnız fezlekeleri ihata etmekle hârika olması lâzım gelmez. Bir şahıs, pek çok fezlekeleri ihata edebilir?

C– Bahsettiğimiz fezleke, sellemehüsselâm fezlekeler değildir. Ancak hüsn-ü isabetle münasib bir mevkide ve münbit bir yerde, işitilmemiş çok işaretleri tazammun etmekle istimal ve zer' edilen fezlekelerdir. Kur'an veya hadîsin aldıkları fezlekeler, bu kabîl fezlekelerdir. Bu kabîl fezlekeler, tam bir meleke ve ıttıladan sonra hasıl olabilir ki, herbir fezleke, me'hazı olan fen veya ilmin hükmünde olur. Bu ise, bir şahısta olamaz.

Aziz arkadaş! Bu mes'elelerde yazılan muhakemelerin neticesi olarak şu gelen kaideleri de koynuna koy, sana lâzım olur.

1- Bir şahıs, çok fenlerde ihtisas sahibi olamaz.

2- İki şahıstan sudûr eden bir söz, istidadlarına göre tefavüt eder. Yani birisine göre altun, ötekisine nazaran kömür kıymetinde olur.

3- Fünun; fikirlerin birleşmesinden hasıl olup, zamanın geçmesiyle tekâmül eder.

4- Eski zamanda nazarî olup, bu zamanda bedihî olmuş olan çok mes'eleler vardır.

5- Zaman-ı mazi, bu zamana kıyas edilemez; aralarında çok fark vardır.

6- Sahra ve çöl adamları basit ve saf insanlar olduğundan, medenîlerin medeniyet perdesi altında gizleyebildikleri hile ve desiseleri bilmezler ve gizleyemezler. Her işleri merdanedir, kalbleri ve lisanları birdir.

7- Çok ilim ve fenler vardır ki; âdetlerin telkiniyle, vukuatın talimiyle ve zamanla, muhitin yardımıyla husule gelirler.

8- Beşerin nazarı istikbale nüfuz edemez, hususî keyfiyat ve ahvali göremez.

9- Beşer için bir ömr-ü tabiî olduğu gibi, yaptığı kanunlar için de bir ömr-ü tabiî vardır; onun nihayeti olduğu gibi, bunun da nihayeti vardır.

10- İnsanların sıfatlarında, tabiatlarında, ahvalinde zaman ve mekânın çok tesiri vardır.

11- Eski zamanlarda hârika addedilen çok şeyler vardır ki, mebadi ve vesaitin tekâmülüyle âdi şeyler hükmüne geçmişlerdir.

12- Def'aten bir fennin icadına ve ikmal edilmesine, bir zekâ-i hârika olsa bile, muktedir olamaz. O fen, ancak çocuk gibi tedricen kemale erer.

Aziz kardeşim! Bu kaideleri birer birer sayıp kafana koyduktan sonra, zamanın hayal ve hülyalarından, muhitin evham ve hurafelerinden tecerrüd et, çıplak ol; bu asrın sahilinden dal, Ceziret-ül Arab yarımadasına çık; o yarımadanın mahsulâtından olan insanların kılık ve kıyafetlerine gir, fikirlerini başına tak, pek geniş olan o sahraya bak. Göreceksin ki: Bir insan tek başına... Ne muini var ve ne yardım edeni; ne saltanatı var ve ne definesi. Meydana çıkmış, bütün dünyaya karşı mübareze ediyor. Ve umum insanlara hücum etmeye hazırlanmıştır. Ve omuzlarına Küre-i Arz'dan daha büyük bir hakikat almıştır. Elinde de insanların saadetini temin eden bir şeriat tutmuştur ki, libasa benzemiyor; cild ve deri gibi yapışık olup, istidad-ı beşerin inkişafı nisbetinde tevessü' ve inkişaf etmekle, saadet-i dâreyni intac ve nev'-i beşerin ahvalini tanzim eder. O şeriatın kanunları, kaideleri nereden gelmiş ve nereye kadar devam eder gider diye sorulduğu zaman, yine o şeriat, lisan-ı i'cazıyla cevaben diyecektir ki: Biz Kelâm-ı Ezelî'den ayrıldık, nev'-i beşerin fikriyle beraber ebede kadar devam edip gideceğiz. Fakat nev'-i beşer dünyadan kat'-ı alâka ettikten sonra, biz de sureten teklif cihetiyle insanlardan ayrılacağız fakat maneviyatımız ve esrarımızla nev'-i beşerin arkadaşlığına devam edip, onların ruhlarını gıdalandırarak, onlara delil olmaktan ayrılmayacağız.

Ey arkadaş! Bu gördüğün garib, acib sahifenin baştan nihayete kadar ihtiva ettiği haller, inkılablar, vaziyetler; فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ deki emr-i tacizîyi, nev'-i beşere tekrar tekrar ilân ediyorlar.

Aziz kardeşim! Bir kapı daha açıldı, oraya bakalım. وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا ilââhir olan âyet-i kerimenin işaret ettiği gibi, cemaatin istidadına göre irşadın yapılması lüzumundan ve Şâri'in cumhuru irşad etmekte takib ettiği maksaddan gafletleri ve cehilleri dolayısıyla bazı insanlar, Kur'an hakkında çok şek ve şübhelere maruz kalmışlardır. O şek ve şübhelerin menşei üç emirdir:

1- Diyorlar ki: Kur'anda "müteşabihat ve müşkilât" denilen, hakikî manaları anlaşılmayan bazı şeylerin bulunması, i'cazına münafîdir. Zira Kur'anın i'cazı, belâgat üzerine müessestir; belâgat da, ancak ifadenin zuhur ve vuzuhuna mebnidir.

2- Diyorlar ki: Yaratılışa ait mes'eleler, mübhem ve mutlak bırakılmıştır. Ve keza kâinata dair fünundan pek az bahsedilmiştir. Bu ise, talim ve irşad mesleğine münafîdir.

3- Diyorlar ki: Kur'anın bazı âyetleri zahiren aklî delillere muhaliftir. Bundan, o âyetlerin hilaf-ı vaki' oldukları zihne geliyor. Bu ise, Kur'anın sıdkına muhaliftir.

O heriflerin zu'mlarınca Kur'ana bir nakîse ve şek ve şübhelere sebeb addettikleri şu üç emir, Kur'an-ı Kerim'e bir nakîse teşkil etmez. Ancak Kur'anın i'cazını bir kat daha isbat etmeye ve irşad hususunda Kur'anın en belig bir ifade ile en yüksek bir üslûbu ihtiyar etmesine sadık şahid ve kat'î delildir. Demek kabahat, onların fehimlerindedir, hâşâ Kur'an-ı Kerim'de değildir.

Evet وَ كَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلاً صَحِيحًا وَ آفَتُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ şâirin dediği gibi, fehimleri hasta olduğundan, sağlam sözleri ta'yib ediyorlar veya ayı gibi elleri üzüm salkımına yetişemediğinden, ekşidir diyorlar. Bunların da fehimleri Kur'anın o yüksek i'cazına yetişemediğinden, ta'yib ediyorlar.

Kur'an-ı Kerim'de müteşabihat vardır dedikleri birinci şübhelerine cevab: Evet Kur'an-ı Kerim, umumî bir muallim ve bir mürşiddir. Halka-i dersinde oturan, nev'-i beşerdir. Nev'-i beşerin ekserîsi avamdır. Mürşidin nazarında ekall, eksere tâbidir. Yani umumî irşadını ekallin hatırı için tahsis edemez. Maahâza avama yapılan konuşmalardan havas hisselerini alırlar. Aksi halde avam, yüksek konuşmaları anlayamadığından mahrum kalır. Ve keza avam-ı nâs, ülfet ettikleri üslûblardan ve ifadelerin çeşitlerinden ve daima hayallerinde bulunan elfaz, maânî ve ibarelerden fikirlerini ayıramadıklarından, çıplak hakikatları ve akliyatı fehmedemezler. Ancak o yüksek hakaikın, onların ülfet ettikleri ifadelerle anlatılması lâzımdır. Fakat Kur'anın böyle ifadelerinin hakikat olduğuna itikad etmemelidirler ki; cismiyet ve cihetiyet gibi muhal şeylere zâhib olmasınlar. Ancak o gibi ifadelere, hakaika geçmek için bir vesile nazarıyla bakılmalıdır. Meselâ Cenab-ı Hakk'ın kâinatta olan tasarrufunun keyfiyeti, ancak bir sultanın taht-ı saltanatında yaptığı tasarrufla tasvir edilebilir. Buna binaendir ki; اِنَّ اللّٰهَ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى da kinaye tarîkı ihtiyar edilmiştir.

Hissiyatı bu merkezde olan avam-ı nâsa yapılan irşadlarda, belâgat ve irşadın iktizasınca, avamın fehimlerine müraat, hissiyatına ihtiram, fikirlerine ve akıllarına göre yürümek lâzımdır. Nasılki bir çocukla konuşan, kendisini çocuklaştırır ve çocuklar gibi çat-pat ederek konuşur ki, çocuk anlayabilsin. Avam-ı nâsın fehimlerine göre ifade edilen Kur'an-ı Kerim'in ince hakikatları, اَلتَّنَزُّلاَتُ اْلاِلهِيَّةُ اِلَى عُقُولِ الْبَشَرِ ile anılmaktadır. Yani insanların fehimlerine göre Cenab-ı Hakk'ın hitabatında yaptığı bu tenezzülat-ı İlahiye, insanların zihinlerini hakaikten tenfir edip kaçırtmamak için İlahî bir okşamadır. Bunun için, müteşabihat denilen Kur'an-ı Kerim'in üslûbları, hakikatlara geçmek için ve en derin incelikleri görmek için, avam-ı nâsın gözüne bir dûrbîn veya numaralı birer gözlüktür. Bu sırra binaendir ki; bülega, büyük bir ölçüde ince hakikatları tasavvur ve dağınık manaları tasvir ve ifade için istiare ve teşbihlere müracaat

ediyorlar. Müteşabihat dahi ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır. Zira müteşabihat, ince hakikatlara suretlerdir.

Kur'anda müşkilât vardır dedikleri birinci şübhenin ikinci kısmına cevab: İşkal dedikleri şey ya üslûbun pek yüksek ve muhtasar olmasıyla mananın çok derin ve inceliğinden ileri gelir, Kur'anın müşkilâtı bu kabîldendir. Veya ibarede karışık ve düğümlü noktaların bulunmasından neş'et eder; Kur'an-ı Kerim, bu kısım müşkilâttan müberra ve münezzehtir. Acaba cumhurun zihninden uzak ve pek derin hakikatları kolay ve kısa bir suretle avam-ı nâsın fehimlerine yakınlaştırmak ayn-ı belâgat değil midir? Belâgat, mukteza-yı hali müraattan ibaret değil midir? Hey gözlerin kör olsun herif!

Yaradılışta ve maddiyata dair mes'elelerde Kur'an mübhem geçmiştir dedikleri ikinci şübhelerine cevab, şöyle ki:

Şecere-i âlemde, meyl-ül istikmal vardır. Yani kâinatın, bir ağaç gibi bütün zerratı ve eczası kemale meyleder ve kemale doğru yürümektedirler. O umumî meyl-ül istikmalden ayrı olarak, insanda da meyl-üt terakki vardır. Bu meyl-üt terakki çekirdek gibidir; neşv ü neması pek çok tecrübeler vasıtasıyla olur; ve çok fikirlerin mahsulü olan neticelerin içtimaiyle teşekkül ve tevessü' etmekle fünunu intac eder. Bu fünun da, mürettebedir. Yani her ikinci fen, birincisinin neticesidir. Birincisi olmasa, o olamaz. Birincisinin ona mukaddeme ve ulûm-u mütearife hükmünde olması şarttır. Buna binaen bundan on asır evvel gelen insanlara fünun-u hazırayı ders vermek veya garib mes'elelerden bahsetmek; onların zihinlerini şaşırtmaktan ve o insanları safsatalara atmaktan gayrı bir faide vermezdi. Meselâ: Kur'an-ı Kerim, "Ey insanlar! Şems'in sükûnuna, Arz'ın hareketine [6](Haşiye) ve bir katre su içinde binlerce hayvanatın bulunduğuna dikkat ediniz ki azamet-i İlahiyeyi anlayasınız." demiş olsaydı, bütün o zamanların insanlarını tekzibe sevketmiş olurdu. Çünki hiss-i zahirîye muhaliftir. Maahâza on asırdan beri gelip geçen insanları şaşırtmak,

yalnız fünun-u cedidenin zuhurundan sonra gelen insanları memnun etmek; makam-ı irşada muhalif olduğu gibi, ruh-u belâgatla da kabil-i te'lif değildir.

S– Keşfiyat-ı fenniye ve fünun-u hazıra eski insanlara meçhul ve gayr-ı me'luf olduğundan, onları onlara ders vermek hatadır diyorsun. Bilhâssa âhirete ait ahval gibi, müstakbeldeki nazariyat da böyle değil midir? Onlar da bize meçhul ve gayr-ı me'lufturlar. Onlardan bahsetmek ne için hata olmuyor?

C– Müstakbeldeki nazariyat, bilhâssa âhirete ait ahvale hiçbir cihetle hiss-i zahirî taalluk etmemiştir ki, o hissin hilafını söylemek şaşırtma olsun. Binaenaleyh o gibi şeyler, daire-i imkândadırlar. Öyle ise onlara itikad ve onlar ile itminan peyda etmek mümkündür. Öyle ise o gibi şeylerin hakk-ı sarihi, onları tasrih etmektir. Lâkin keşfiyat-ı fenniye; eski insanlara göre, imkân ve ihtimal dairesinden çıkıp, muhal ve imtina' derecesine girmişlerdir. Çünki gözleriyle gördükleri şeyler, onlarca bedahet derecesine girmekle, onun hilafı onlarca muhaldir. Öyle ise, onların hissiyatına hürmeten, o gibi mes'elelerde belâgatın iktizası, ibham ve ıtlaktır ki, onlara bir şaşırtma olmasın. Fakat Kur'an-ı Kerim, irşadını noksan bırakmamıştır. Bu zamanın fencilerini de istifadeden mahrum etmemek üzere, çok karine ve emarelerin vaz'ıyla, hakikatlara işaretler yapmıştır. [7](Haşiye)

Ey insafsız! Seni insafa davet ediyorum. Bir kerre كَلِّمِ النَّاسَ عَلَى قَدَرِ عُقُولِهِمْ olan meşhur düsturu nazara almakla, zamanlarıyla muhitlerinin müsaadesizliğini düşünerek, telahuk eden binlerce efkârın neticelerinden doğan şu keşfiyat-ı fenniyeyi o zamanlardaki insanların kafa mideleri alıp hazmedemediklerine dikkat edersen anlayacaksın ki; Kur'an-ı Kerim'in o gibi mes'elelerde ihtiyar ettiği ibham ve ıtlak yolu, ayn-ı belâgat olduğu gibi, yüksek i'cazını da isbata aşikâr bir delil olduğunu gözün kör değilse göreceksin.

Kur'anda delail-i akliyeye ve fennin keşfiyatına muhalif bazı âyetler vardır dedikleri üçüncü şübhelerine cevab:

Kur'an-ı Kerim'de takib edilen maksad-ı aslî; isbat-ı Sâni', nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet esaslarına cumhur-u nâsı irşad ve îsal etmektir. Binaenaleyh Kur'an-ı Kerim'in kâinattan yaptığı bahis tebaîdir, kasdî değildir. Yani ligayrihîdir, lizâtihî değildir. Yani Kur'an-ı Kerim Cenab-ı Hakk'ın vücud, vahdet ve azametine istidlal suretiyle kâinattan bahsetmiştir. Yoksa kâinatın bizzât keyfiyetini izah etmek için değildir. Çünki Kur'an-ı Kerim coğrafya, kozmoğrafya gibi kasden kâinatın keyfiyetinden mana-yı ismiyle bahseden bir fen, bir kitab değildir. Ancak kâinat sahifesinde yazılan san'at-ı İlahiyenin nakışları ve kudretin hilkat mu'cizeleri ve kozmoğrafyacıları hayrette bırakan nizam ve intizamla, mana-yı harfiyle Sâni' ve Nazzam-ı Hakikî'ye istidlal keyfiyetini öğretmek için nâzil olan bir kitabdır. Binaenaleyh san'at, kasd, nizam kâinatın her zerresinde bulunur, matlub hasıl olur. Teşekkülü nasıl olursa olsun, bizim matlubumuza taalluku yoktur. Febinâen alâ zâlik mademki Kur'anın kâinattan bahsi istidlal içindir ve delilin de müddeadan evvel malûm olması şarttır ve delilin muhatablarca vuzuhu müstahsendir; bazı âyetlerin onların hissiyatına ve edebî malûmatlarına imale etmesi ve benzetmesi, mukteza-yı belâgat ve irşad olmaz mı? Fakat bu âyetlerin, hissiyatlarına imale etmesi mes'elesi, o hissiyata kasden delalet etmek için değildir.

Ancak kinaye kabîlinden o hissiyatı okşamak içindir. Maahâza hakikata ehl-i tahkiki îsal için, karine ve emareler vaz'edilmiştir. Meselâ eğer Kur'an-ı Kerim, makam-ı istidlalde şöylece demiş olsa idi ki: "Ey insanlar! Güneş'in zahirî hareketiyle hakikî sükûnuna ve Arz'ın zahirî sükûnuyla hakikî hareketine ve yıldızlar arasında cazibe-i umumiyenin garibelerine ve elektriğin acibelerine ve yetmiş unsur arasında hasıl olan imtizacata ve bir avuç su içinde binler mikrobun bulunmasına dikkat ediniz ki, bu gibi hârika şeylerden Cenab-ı Hakk'ın herşeye kādir olduğunu

anlayasınız.” deseydi; delil, müddeadan binlerce derece daha hafî, daha müşkil olurdu. Halbuki delilin müddeadan daha hafî olması, makam-ı istidlale uymaz. Maahâza onların hissiyatına imale edilen âyetler kinaye kabîlinden olup, ifade ettikleri zahirî manaları sıdk veya kizbe medar olamaz. Evet görmüyor musun قَالَ deki “elif” hıffeti ifade ediyor. Aslı “vav” olsun, “ye” olsun, ne olursa olsun bize taalluk etmez.

Hülâsa: Madem ki Kur’an, bütün zamanlardaki bütün insanlara nâzil olmuştur, şu şübhe addettikleri umûr-u selâse, Kur’ana nakîse değil, Kur’anın yüksek i’cazına delillerdir. Evet Kur’an-ı Mu’ciz-ül Beyan’ı talim eden Cenab-ı Hakk’a kasem ederim ki; o Beşîr ve Nezîr’in (A.S.M.) basar u basireti, hakikatı hayalden tefrik edememekten münezzehtir, celildir, celîdir veya insanları kandırarak mağlatalara düşürtmekten, meslek-i âlîleri ganidir, âlîdir, temizdir, tahirdir.

Yedinci Mes’ele: Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm’ın izhar ettiği mahsûs ve zahirî ve insanlarca meşhur ve malûm olan hârika ve mu’cizelerinin ekserîsi, Tarih ve Siyer kitablarında mezkûrdur ve aynı zamanda, muhakkikîn-i ülema tarafından izah ve beyan edilmişlerdir. Binaenaleyh tafsilâtını o kitablara havale ile yalnız o hârikaların nevi’lerini icmalen izah edeceğiz. Evet Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm’ın zahirî hârikalarının herbirisi âhâdî olup mütevatir değilse de, o âhâdîlerin heyet-i mecmuası ve çok nevi’leri, mütevatir-i bil’manadır. Yani lafz ve ibareleri mütevatir değilse de, manaları çok insanlar tarafından nakledilmiştir. O hârikaların nevi’leri üçtür:

Birincisi: “İrhasat” ile anılmaktadır ki, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm’ın nübüvvetinden evvel zuhur eden hârikalardır. Mecusi Milleti’nin taptığı ateşin sönmesi, Sava Denizi’nin sularının çekilmesi, Kisra Sarayı’nın yıkılması ve gaibden yapılan tebşirler gibi şeylerdir. Sanki o hazretin (A.S.M.) zaman-ı veladeti, hassas ve keramet sahibi imiş gibi o zâtın kudum ve gelmesini şu gibi hâdiseler ile tebşiratta bulunmuştur.

İkinci Nev’: İhbarat-ı gaybiyedir ki, bilâhere vukua gelecek pek çok garib şeylerden bahsetmiştir. Ezcümle; Kisra ve Kayser’in definelerinin İslâm eline geçmesi, Rumların mağlub edilmesi, Mekke’nin fethi, Kostantiniye’nin alınması gibi hâdisattan haber vermiştir. Sanki o zâtın cesedinden tecerrüd eden ruhu, zaman ve mekânın kayıdlarını kırarak istikbalin her tarafına uçup gezmiş ve gördüğü vukuatı söylemiştir ve söylediği gibi de vukua gelmiştir. [8](*)

Üçüncü Nev’: Hissî hârikalardır ki, muaraza zamanlarında kendisinden taleb edilen mu’cizelerdir. Taşın konuşması, ağacın yürümesi, Ay’ın iki parçaya bölünmesi, parmaklarından su akması gibi… Tefsir-i Keşşaf’ın müellifi Zemahşerî’nin dediğine göre, o hazretin bu nevi’ hârikaları bine baliğ olmuştur. Ve bir kısmı da mütevatir-i bil’manadır. Hattâ Kur’anı inkâr edenlerden bir kısmı, inşikak-ı Kamer manasında tasarruf etmemişlerdir.

S– İnşikak-ı Kamer bütün insanlarca kesb-i şöhret etmesi lâzım bir mu’cize iken, âlemce o kadar şöhret bulmamıştır. Esbabı nedir?

C– Matla’ların ihtilafı ve havanın bulutlu olmasının ihtimali ve o zamanda rasadhanelerin bulunmaması ve vaktin uyku gibi gaflet zamanı olması ve inşikakın âni olması gibi esbabdan dolayı, herkesçe o vak’anın görünmesi ve malûm olması lâzım gelmez. Maahâza Hicaz matla’ıyla matla’ları bir olan yerlerde, o gece yollarda bulunan kervan ve kafilelerden naklen, inşikakın vukua geldiği hakkında çok rivayetler vardır.

Üçüncü nevi mu’cizelerin reisi ve en büyüğü, Kur’an-ı Azîmüşşan’dır ki, yedi vecihle mu’cize olduğuna mezkûr âyetle işaret edilmiştir.

İ'caz-ı Kur'an

Arkadaş! Şu mes'eleleri az çok fehmettin. Şimdi bu âyetin mâkabliyle olan cihet-i irtibatına bakalım:

Evet İbn-i Abbas'ın (R.A.) يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetindeki "ibadet"i tevhidle tefsir ettiğine nazaran, evvelki âyet isbat-ı tevhid hakkındadır, bu âyet de isbat-ı nübüvvet hakkındadır. Nübüvvet-i Muhammediye (A.S.M.) ise, tevhidin en büyük bir delilidir. Demek ki bu iki âyet arasında cihet-i irtibat, aralarındaki dâlliyet ve medlûliyet alâkasıdır. Yani biri delil, diğeri medlûldür. Nübüvvetin isbatı, ancak mu'cizeler ile olur. En büyük mu'cizesi ise, Kur'an-ı Kerim'dir. Evet Kur'anın mu'cize olduğu, âlem-i İslâmca kabul ve tasdik edilmiş bir hakikattır. Amma muhakkikîn-i ülema tarafından, Kur'anın vücuh-u i'cazı hakkında ihtilaf vaki' olmuştur. Yani i'cazını intac eden cihetler çoktur. Herbir muhakkik, bir ciheti tercih ve ihtiyar etmiştir; aralarında muhalefet, müsademe yoktur. İ'cazın vecihleri:

1- Gaibden, istikbalden haber vermesi.

2- Âyetlerinde tenakuz, tehalüf, hata bulunmaması.

3- Nazm ile nesir arasında, ediblerce gayr-ı malûm bir üslûbu ihtiyar etmesi.

4- Okur-yazar olmayan bir zâttan sudûr etmesi.

5- Tâkat-ı beşeriye fevkinde ulûm ve hakaiki ihata etmesi gibi pek çok şeylerdir. Lâkin i'cazının en yüksek vechi, nazmındaki belâgattan doğmuştur. Evet Kur'anın bu nevi i'cazı, beşerin tâkatinden hariç bir derecededir. Bu hakikatı tafsilen anlayıp kanaat hasıl etmek isteyen, bu tefsiri ve emsali eserleri ve "Yirmibeşinci Söz"ü zeyilleriyle beraber mütalaa etsin. Fakat icmalî bir malûmatı elde etmek isteyenler de, belâgatın imamları bulunan Abdülkahir-i Cürcanî, Zemahşerî, Sekkakî, Cahız'ın bu kısım i'caz hakkında -üç tarîk ile- beyan ettikleri malûmattan, mikdar-ı kâfi malûmat elde edebilir.

Birinci Tarîk: Arab kavmi maarifsiz, bedevi bir millet idi. Muhitleri de, onlar gibi bedevi bir muhit idi. Divanları, şiir idi. Yani medar-ı iftihar olan hallerini, şiir ile kayd u muhafaza ederlerdi. İlimleri, belâgat idi. Medar-ı iftiharları,

fesahat idi. Sair kavimlerden fazla bir zekâya mâlik idiler. Başka insanlara nisbeten cevval fikirleri vardı. İşte Arab kavmi böyle bir vaziyette iken ve zihinleri de bahar çiçekleri gibi yeni yeni açılmaya başlarken, birdenbire Kur'an-ı Azîmüşşan yüksek belâgatıyla, hârika fesahatıyla mele-i a'lâdan yeryüzüne indi. Arabların medar-ı iftiharları ve timsal-i belâgatları olan ve bilhâssa Kâ'be duvarında teşhir edilmek üzere altun suyu ile yazılmış "Muallakat-ı Seb'a" ünvanıyla anılan en meşhur ediblerin en belig ve en fasih eserlerini iftihar listesinden sildirtti. Maahâza Hazret-i Muhammed (A.S.M.), Kur'anla muarazaya ve Kur'ana bir nazire yapılmasına onları şiddetle davet etmekten geri durmuyordu, damarlarına dokunduruyordu, techil ve terzil ediyordu. O hazretin yaptığı böyle şiddetli hücumlara karşı, o ümera-i belâgat ve hükkâm-ı fesahat ünvanıyla anılan Arab edibleri, bir kelime ile dahi mukabelede bulunamadılar. Halbuki kibr ü azametleri, enaniyetleri ve göklere kadar çıkan gururları iktizasınca, gece-gündüz çalışıp Kur'ana bir nazire yapmalı idiler ki, âleme karşı rezil ü rüsvay olmasınlar. Demek bu mes'elenin uhdesinden gelemediklerinden, yani Kur'anın bir benzerini yapmaktan âciz kaldıklarından, sükûta mecbur olmuşlardır. İşte onların bu ızdırarî sükûtları aczlerini meydana çıkardı. Ve bunların aczlerinden de, i'caz-ı Kur'anın güneşi tulû' etmiştir.

İkinci Tarîk: Kelâmların hâsiyetlerini, kıymetlerini, meziyetlerini bilip altunlarını bakırından tefrik eden bütün ehl-i tahkikten, tedkikten, tenkidden, dost ve düşmanlar tarafından Kur'an-ı Kerim sure sure, âyet âyet, kelime kelime mihenk taşına vurularak, altundan maada bir bakır eseri görülmemiştir. Bu ağır imtihandan sonra, Kur'an-ı Azîmüşşan'ın ihtiva ettiği mezaya, letaif, hakaikin hiçbir beşer kelâmında bulunmadığına şehadet etmişlerdir. Onların sıdk-ı şehadetleri şöylece isbat edilebilir: Kur'anın insan âleminde yaptığı büyük inkılab ve tebeddül; ve şark ve garbı içine alan tesis ettiği din, diyanet; ve zamanın geçmesiyle gençlik ve şebabiyetini ve tekerrür ettikçe

halâvetini muhafaza etmesi gibi hârika halleri, اِنْ هُوَ اِلاّ وَحْىٌ يُوحَى âyetini okuyup ilân ediyorlar.

Üçüncü Tarîk: Belâgat imamlarından meşhur Cahız'ın tahkikatına göre: Arab edib ve beliglerinin Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın davasını kalem ile ibtal etmeye, tarife gelmez derecede ihtiyaçları vardı. Ve o hazrete karşı olan kin, adavet ve inadlarıyla beraber; en kolay, en yakın, en selim olan kalem ve yazı ile muarazayı terk ve en uzun, en müşkil, en tehlikeli ve şübheli seyf ve harb ile mukabeleye mecburen iltica ettiler. Suret-i kat'iyyede bundan anlaşıldı ki, Kur'anın benzerini yapmaktan âciz kalmışlardır. Zira her iki yolun arasındaki farkı bilmeyenlerden değildiler. Binaenaleyh birinci yol ibtal-i dava için daha müsaid iken onu terkedip, hem malları, hem canları tehlikeye atan başka bir yola sülûk eden ya sefihtir - halbuki müslüman olduktan sonra siyaset-i âlemi eline alanlara sefih denilemez- veya birinci yola sülûktan kendilerini âciz görmüşlerdir. Onun için kalem yerine seyfe müracaat etmişlerdir.

S– Kur'ana bir nazire yapmak mümkinattan imiş, fakat nasılsa yapılmamıştır?

C– Mümkinattan olmuş olsaydı, damarlarına dokundurulanlar, behemehal muarazayı arzu ederlerdi. Ve muaraza arzusunda bulunmuş olsaydılar, muaraza yapacaklardı. Çünki ibtal-i dava için muarazaya ihtiyaçları pek şedid idi. Muaraza etmiş olsaydılar, gizli kalmazdı, tezahür ederdi. Çünki tezahürüne rağbet çok olduğu gibi, esbab dahi çok idi. Tezahür etseydi, âlemde şöhret bulurdu. Şöhret bulmuş olsaydı, Müseylime'nin hezeyanları gibi behemehal tarihte bulunacaktı. Madem ki tarihte bulunmamıştır, demek yapılmamıştır. Madem yapılmamıştır, demek Kur'an mu'cizedir.

S– Müseylime fusahâ-i Arabdan olduğu halde, sözleri ne için âleme maskara olmuştur?

C– Çünki onun sözleri, bin derece fevkinde bulunan sözlere karşı mukabeleye çıktığından çirkin ve gülünç

olmuştur. Evet güzel bir adam, Hazret-i Yusuf (A.S.) ile beraber güzellik imtihanına girerse, elbette çirkin ve gülünç olur.

S– Kur'an-ı Kerim hakkında şek ve şübheleri olanlar, Kur'anın bazı terkib ve kelimeleri güya Nahiv ilminin kaidelerine muhalefet etmiş gibi şübhe îka' etmişlerdir?

C– Bu gibi heriflerin, İlm-i Nahv'in kaidelerinden haberleri yoktur. Sekkakî'nin dediği gibi; efsah-ı füseha olan Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, Kur'an-ı Kerim'i uzun uzun zamanlarda tekrar tekrar okuduğu halde o hataların farkında olmamış da bu cahil herifler mi farkında olmuşlardır? Bu, hangi akla girer ve hangi kafaya sığar? Sekkakî "Miftah"ının sonunda, bu gibi cahilleri iyi taşlamıştır. Evet bir şâirin dediği gibi, لَوْ كُلُّ كَلْبٍ عَوَى اَلْقَمْتَهُ حَجَرًا ❊ لَمْ يَبْقَ فِى هذِهِ الْكُرَةِ اَحْجَارُ her üren kelbin ağzına bir taş atacak olsan dünyada taş kalmaz.

Bu âyeti mâkabliyle rabteden ikinci vecih ise: Evvelki âyet vakta ki ibadeti emretti, sanki ibadetin keyfiyeti nasıldır diye sâmiin zihnine bir sual geldi, "Kur'anın talim ettiği gibi." diye cevab verildi. Tekrar, Kur'anın Allah'ın kelâmı olduğunu nasıl bileceğiz diye ikinci bir suale daha kapı açıldı. Bu suale cevaben وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا ilh.. âyetiyle cevab verildi. Demek her iki âyetin arasındaki cihet-i irtibat, bir sual-cevab ve bir alış-veriştir.

Arkadaş! Bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin arasına girelim, bakalım, aralarında ne gibi münasebetler vardır?

Evet وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا cümlesi, mukadder bir suale cevabdır. Çünki Kur'an, evvelki âyette ibadeti emrettiği vakit, "Acaba ibadete olan bu emrin Allah'ın emri olup olmadığını nasıl anlayacağız ki imtisal edelim?" diye bir sual sâmiin hatırına geldi. Bu suale cevaben denildi ki: "Eğer Kur'anın ve dolayısıyla bu emrin Allah'ın emri olduğunda şübheniz varsa, kendinizi tecrübe ediniz ve şübhenizi izale ediniz."

Ve eyzan vakta ki Kur'an, surenin evvelinde لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ cümlesiyle kendisini sena etti, sonra mü'minlerin

medhine, sonra kâfir ve münafıkların zemmine intikal etti, sonra ibadet ve tevhidi emrettikten sonra surenin başına dönerek لاَ رَيْبَ فِيهِ cümlesini te'kiden وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ ilââhir cümlesini zikretti. Yani "Kur'an, şek ve şübhelere mahal değildir. Sizin şübheleriniz, ancak kalblerinizin hastalığından ve tabiatınızın sekametinden neş'et ediyor." Evet gözleri hasta olan, güneşin ziyasını inkâr eder; ağzı acı olan, tatlı suya acı der.

فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ : Yani "Kur'anın mislinden bir sure getiriniz."

Arkadaş! Bu cümleyi وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ cümlesiyle bağlayan اِنْ edat-ı şarttır. Şart edatları daima -hararetle ateş gibi- biri sebeb, diğeri müsebbeb iki cümleye dâhil olurlar. İlm-i Nahivce birisine fiil-üş şart, ikincisine ceza-üş şart denir. Bu iki cümle arasında, hararetle ateş arasında olduğu gibi, "lüzum" lâzımdır. Halbuki bu iki cümle arasında lüzum görünmüyor. Binaenaleyh âyetin ihtisarı dolayısıyla, ortadan kaldırılan cümlelere müracaat lâzımdır. Mukadder cümleler ise, تَشَبَّثُوا، وَجَبَ التَّشَبُّثُ، تَعَلَّمُوا، جَرِّبُوا emirleridir. Bunlar sıra ile, ikincisi birincisine lâzımdır. Yani ityan (delil getirmek), tecrübeye lâzımdır; tecrübe taallüme, taallüm vücub-u teşebbüse, vücub-u teşebbüs de teşebbüse, teşebbüs de raybe lâzımdır. Demek bu kadar lüzumların takdiri lâzımdır ki, "Kur'anın bir mislini getiriniz." ile "Kur'anda şübheniz varsa..." arasında lüzum tezahür edebilsin.

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ : Bu cümlenin, üç vecihle mâkabliyle irtibatı vardır.

Birinci Vecih: "Kur'ana muaraza etmekten zahir olan aczimiz, bütün insanların aczini istilzam etmez. Biz yapamadık amma başkalar yapabilirler." diye zihinlerine gelen vesveseyi def'etmek için, Kur'an-ı Kerim bu âyetin lisanıyla; büyüklerinizi, reislerinizi de çağırınız, size yardım etsinler diye onları ilzam etmiştir.

İkinci Vecih: "Eğer biz muaraza teşebbüsünde bulunsak bizi destekleyen, müdafaa eden yoktur." diye ileri sürdükleri zu'mlarını da reddetmiştir ki; herhangi bir meslek olursa

olsun, mutaassıbları çoktur. Muaraza ettiğiniz takdirde, sizi müdafaa eden çok olur, diye onları iskât etmiştir.

Üçüncü Vecih: Kur'an-ı Kerim sanki onlara istihzaen diyor ki: "Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, bütün insanlara nübüvvetini tasdik ettirmek için Allah'ından yardım istedi. Allah'ı da, Kur'anına sikke-i i'cazı basarak pek çok insanlara tasdik ettirdi. Sizin âlihelerinizden bir faideniz varsa, siz de onları çağırınız; size yardım etsinler."

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا : Yani "Tecrübeden sonra bakınız. Muarazaya kādir olmadığınız takdirde, acziniz zahir olur ve muarazayı da yapmış olmazsınız."

وَلَنْ تَفْعَلُوا : Yani: "Mazide yapamadığınız gibi, bundan sonra da kat'iyyetle yapamayacaksınız." Binaenaleyh "Bizim mazide yapamamamız, istikbalde beşerin yapamamasını istilzam etmez." diye izhar ettikleri o bahaneyi de, لَنْ تَفْعَلُوا ile defetmiştir. Ve aynı zamanda üç vecihle i'caza işaret yapmıştır:

Birinci Vecih: Gaibden haber vermiştir ve ihbar ettiği gibi de muaraza vaki' olmamıştır. Bakınız milyonlarca arabî kitab vardır ve bütün müellifler, dost olsun düşman olsun, Kur'anın üslûbunu taklid etmeye fevkalâde müştak oldukları halde, hiçbir müellif, hiçbir kitabında Kur'an-ı Kerim'in üslûbunu taklid etmeye muvaffak olamamıştır. Sanki Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan, نَوْعٌ مُنْحَصِرٌ فِى الشَّخْصِ yani bir şahısta inhisar etmiş bir nevidir. Binaenaleyh Kur'an-ı Kerim ya bütün kitabların altındadır -bu gülünç bir sözdür- veya bütün kitabların fevkinde, fevk-al küll bir nâdiredir.

İkinci Vecih: Böyle büyük bir davada ve müşkil bir makamda, onların a'sablarını tahrik, izzet-i nefislerini kırmak suretiyle "yapamayacaksınız" diye kat'iyyetle verdiği hüküm; onun emin, mutmain, itimadlı olduğuna bir delildir.

Üçüncü Vecih: Sanki Kur'an-ı Kerim diyor ki: "Sizler fesahatın ümerası ve herkesten ziyade fesahata muhtaç olduğunuz halde, muarazaya kādir olamadınız. Beşer de Kur'anın muarazasına kādir olamaz." Ve keza Kur'anın neticesi olan İslâmiyete bir nazirenin yapılmasına zaman-ı

mazi kādir olmadığı gibi, istikbal zamanı da onun mislinden âciz kalacağına bir işarettir.

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ yani: “Kâfirlere hazırlanan bir ateşten sakınınız ki; odunu, insanlar ile taşlardır.” فَاتَّقُوا cümlesi اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا cümlesine ceza-üş şart olduğu cihetle, aralarında lüzumun bulunması lâzımdır. Halbuki muarazanın yapılmaması, ateşten sakınmayı istilzam etmez. Binaenaleyh ihtisar için ortadan kaldırılan cümlelere müracaat etmekle, bu lüzumu arayıp bulacağız. Şöyle ki:

1- Muarazanın yapılmamasından, Kur’anın i’cazı lâzım gelir.

2- Kur’anın i’cazından, Allah’ın kelâmı olduğu lâzım gelir.

3- Allah’ın kelâmı olduğundan, emirlerine imtisal lâzım gelir.

4- Emirlerine imtisalden, ibadetin yapılması lâzım gelir.

5- İbadetin yapılması, ateşe girmemeğe vesiledir.

İşte bu cümlelerin arasında bulunan lüzumların silsilesinden, فَاتَّقُوا ile اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا arasındaki o gizli lüzum tezahür eder. Ve bu yapılan îcaz ve ihtisardan, i’cazın bir şuaı meydana gelir.

الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ : Kur’an-ı Kerim, onları فَاتَّقُوا النَّارَ cümlesi ile tehdid ettikten sonra, نار kelimesinin bu cümle ile vasıflandırılmasıyla da o tehdidi te’kid ve teşdid etmiştir. Zira odunu insanlar ile taşlar olan bir ateşin heybeti, dehşeti ve havfı daha şediddir. Ve keza bu cümle ile sanemlere ibadet yapanları zecr ü men’etmeye işaret yapılmıştır. Şöyle ki: “Ey insanlar! Allah’ın emirlerine imtisal etmeyip, bilhâssa taşlara ve camid şeylere ibadet yaparsanız, muhakkak biliniz ki, tapanlar ile taptıkları şeyleri yiyip yutacak bir ateşe gireceksiniz.”

اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ : Bu cümle, فَاتَّقُوا ile اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا cümleleri arasındaki lüzumu izah eder ve kararlaştırır. Yani şu ateş azabı, Kur’ana imtisal etmeyen kâfirlere hazırlanmıştır. Hem bu ateş, tufan vesair musibetler gibi iyi-kötü bütün insanlara şamil musibetlerden değildir. Ancak bu musibeti celbeden,

küfürdür. Bu beladan kurtuluş çaresi, ancak Kur'an-ı Kerim'e imtisaldir.

Mazi sîgasıyla zikredilen أُعِدَّتْ kelimesi, Cehennem'in el-ân mahluk ve mevcud olup, Ehl-i İtizal'in bilâhere vücuda geleceğine zehabları gibi olmadığına işarettir.

Ey arkadaş! Ateş unsuru, kâinatın bütün kısımlarını istila etmiş pek büyük bir unsurdur. Bir damar gibi kâinatın yaratılışından başlayarak her tarafa dal-budak salıp gelen şu şecere-i nâriyeye nazar-ı hikmetle dikkat edilirse, bu şecerenin başında yani sonunda büyük bir meyvenin bulunduğu anlaşılır. Evet toprağın içinde büyük ve uzun bir damarı gören adam, o damarın başında kavun gibi bir meyvenin bulunduğunu zannetmesi gibi, âlemin her tarafında damarları bulunan şu şecere-i nâriyenin de Cehennem gibi bir meyvesinin bulunduğuna bilhads yani sür'at-i intikal ile hükmedebilir.

S– Cehennem şimdi mevcud olduğu takdirde, yeri nerededir?

C– Biz Ehl-i Sünnet ve-l Cemaat el-ân Cehennem'in vücuduna itikad ediyoruz, amma yerini tayin edemiyoruz.

S– Bazı hadîslerin zahirine göre, Cehennem taht-el Arz'dır; yani yerin altındadır. Ve keza bir hadîse nazaran, Cehennem ateşinin dünya ateşinden iki yüz derece fazla harareti vardır. Bu noktaların izahı?

C– Kürenin tahtı, merkezinden ibarettir. Buna binaen Arz'ın tahtı, merkezidir. Nazariyat-ı hikemiyece sabit olduğu vecihle, Arz'ın merkezinde, harareti iki yüz bin dereceye baliğ bir ateş vardır. Çünki her otuzüç zira' derinliğinde, tahminen bir derece hararet artar. Buna binaen merkeze kadar ikiyüz bin dereceli bir hararet meydana gelir. İşte bu nazariyeye, mezkûr hadîsin meali mutabık gelir. Buna binaen Küre-i Arz'ın merkezinde bulunan ikiyüz bin derece hararetli bir ateş, Cehennem'e bir çekirdek hükmünde olup, kıyamette kabuğu hükmünde bulunan tabaka-i türabiyeyi çatlatıp, bütün dehşetiyle çıkar, tevessü etmeye başlar ve tam techizatıyla Cehennem meydana gelir, denilebilir. Ve

keza bir hadîse nazaran, “zemherir” namında, bürudet ile yakan bir ateş vardır. Bu hadîs de, o nazariyeye mutabıktır. Zira merkez-i Arz’dan sathına kadar derece derece artan veya tenakus eden ateş, zemherir de dâhil olmak üzere ateşin bütün mertebelerine şamildir. Hikmet-i tabiiyede takarrur ettiği gibi, ateş bazan öyle bir dereceye gelir ki, yakınında bulunan şeylerden hararetleri tamamen celb ve cezb etmekle, onları bürudet ile yakar ve suyu incimad ettirir.

S– Mezkûr hadîse göre; Cehennem Arz’ın merkezindedir. Halbuki Arz, Cehennem’e nisbeten bir yumurta kadardır. O kocaman Cehennem, Arz’ın karnında nasıl yerleşir?

C– Evet âlem-i mülk yani âlem-i şehadet, yani bu görmekte olduğumuz âleme göre, Cehennem Arz’ın içindedir diye, Cehennem’i küçük gösteriyoruz. Amma âlem-i âhirete nazaran, Cehennem öyle azamet peyda eder ki, binlerce Arzları içine alır, doymaz. Bu âlem-i şehadet, bir perde gibi onun tevessüüne mani olmuştur. Binaenaleyh Arz’ın içindeki Cehennem’den maksad, Cehennem’in kalbi ve Cehennem’in çekirdeğidir. Ve keza Cehennem’in Arz’ın altında bulunması, Arz’ın karnında veya Arz ile muttasıl, yapışık olmasını istilzam etmez. Zira şems, kamer, yıldız, Arz gibi küreler, hep şecere-i hilkatin meyveleridir. Malûmdur ki, meyvenin altı, bütün dalların aralarına şümulü vardır. Binaenaleyh Allah’ın mülkü pek geniştir. Şecere-i hilkatin dalları da, her tarafa uzanıp gitmiştir; Cehennem nereye giderse yeri vardır. Ve keza bir hadîse göre Cehennem matvîdir, yani bükülmüştür, yani tam açık değildir. Demek Cehennem’in bir yumurta gibi Arz’ın merkezinde mevcud ve bilâhere tezahür edeceği mümkinattandır.

İhtar: Cehennem’in şimdi mevcud olmadığına Mu’tezileleri sevkeden bu hadîs olsa gerektir.

Arkadaş! Bu âyetin cümlelerini yoklayalım, bakalım; o zarflar nasıl sadeflerdir, içlerinde ne gibi cevherler vardır:

Evet وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا cümlesinin başındaki و harf-i atftır. Malûm ya, birşeyin diğer birşeye atfı,

aralarında bir münasebetin bulunmasına mütevakkıftır. Halbuki اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ ile يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا cümleleri arasında münasebet görünmüyor. Bunların aralarındaki münasebet, ancak iki sual ve cevabın takdiriyle tezahür eder. Şöyle ki:

Evvelki âyette ibadete emredildiğinde, "İbadet nasıldır?" diye vârid olan suale cevaben: "Kur'anın talim ettiği gibi." denildi. "Kur'an Allah'ın kelâmı mıdır?" diye edilen ikinci suale cevaben وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ ilââhir, denildi. İşte her iki cümle arasında bu suretle münasebet tezahür eder ve harf-i atfın da muktezası yerine gelir.

S– اِنْ şekk ve tereddüdü ifade eder. اِذَا ise, cezm ve kat'iyyete delalet eder. Onların şekk ve raybları, Kur'an hakkında kat'îdir. Binaenaleyh makamın iktizası hilafına اِنْ kelimesinin اِذَا kelimesine tercihan zikrinde ne gibi bir işaret vardır?

C– Evet onların şekk ve rayblarını izale edecek esbabın zuhurundan dolayı, o gibi şübhelerin vücuduna kat'iyyetle hükmedilemiyeceğine, ancak o şeklerin vücuduna yine şekk ve şübhe ile hükmedilebileceğine işarettir.

İhtar: اِنْ kelimesinin ifade ettiği şekk ve tereddüd, üslûbun iktizasına göredir. Hâşâ mütekellime ait değildir.

اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ ile اِنِ ارْتَبْتُمْ cümleleri bir manayı ifade ettikleri ve ikinci cümle, birinci cümleden kısa olması üslûba daha uygun olduğu halde, birinci cümlenin ikinci cümleye tercihan zikri, onların rayblarının menşei; hasta tabiatlarıyla, kötü vücudları olduğuna işarettir.

S– Onlar rayblara zarf ve mahal oldukları halde, onları mazruf, raybı onlara zarf göstermek neye binaendir?

C– Evet kalblerindeki raybın zulmeti bütün bedenlerine, kalıblarına intişar ve istila etmiş olduğundan, kendilerinin rayb içinde bulundukları sanılmakta olduğuna işarettir.

Nekre olarak رَيْبٍ kelimesinin zikri, tamim içindir. Yani hangi raybınız varsa, cevab birdir; herbir raybınıza karşı mahsus bir cevab lâzım değildir. Hangi çareye başvurursanız, alacağınız cevab Kur'anın i'cazıdır. Evet bir çeşme başında su içip tatlılığını anlayan bir adam, bütün o

çeşmeden teşa'ub eden arkları tecrübe etmeye hakkı yoktur; zira menbaı birdir. Kezalik bir surenin muarazasından âciz kalan adamın, bütün Kur'anı tecrübeye hakkı yoktur. Çünki kâtib birdir.

مِمَّا daki مِنْ beyanı ifade ettiğinden, فِى شَيْءٍ kelimesinin takdirini ister. Takdir-i kelâm, وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ فِى شَيْءٍ مِمَّا نَزَّلْنَا olsa gerektir.

نَزَّلْنَا tabirinden anlaşılır ki; onların şübhelerinin menşei nüzul sıfatı olup, kat'î cevabları da, isbat-ı nüzuldür.

Tedricen yani âyet âyet, sure sure, hâdiselere göre nüzulü ifade eden tef'il babından نَزَّلْنَا kelimesinin, def'aten nüzule delalet eden if'al babından اَنْزَلْنَا kelimesine tercihan zikredilmesi; onların davalarında "Ne için Kur'an def'aten nâzil olmamıştır?" diye delil getirdiklerine işarettir.

عَبْدِنَا : Abd lafzının nebi veya Muhammed (A.S.M.) lafızlarına cihet-i tercihi; abd tabiri, Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm'ın azametine ve ibadetin ulüvv-ü derecesine işaret olduğu gibi, اُعْبُدُوا emrini te'kiddir ve Resul-i Ekrem hakkında vârid olan vehimleri def'etmektir ki, o zât bütün insanlardan ziyade ibadet yapmış ve Kur'anı okumuştur.

فَأْتُوا : Bu emir, taciz içindir. Yani emirden maksad, muhatabdan birşey taleb değildir. Ancak başlarına vurmakla muarazaya, tecrübeye davet etmektir ki, aczleri meydana çıksın.

بِسُورَةٍ ilââhir... Bu tabirden anlaşılır ki; onların ilzamları, acizleri son hadde baliğ olmuştur. Zira dokuz dereceye baliğ olan tahaddinin, yani muarazaya davet etmenin tabirleri, tabakaları vardır.

1- Yüksek nazmıyla, ihbarat-ı gaybiyesiyle, ihtiva ettiği ulûmu ve âlî hakaikıyla beraber tam bir Kur'anın mislini, ümmi bir şahıstan getiriniz.

2- Eğer böylece mislini getirmek tâkatinizin fevkinde ise, belig bir nazımla uydurma şeylerden olsun, getiriniz.

3- Eğer buna da kudretiniz olmazsa, on sure kadar bir mislini yapınız.

4- Bu da mümkün olmadı ise, uzun bir surenin mislini yapınız.

5- Eğer bu da size kolay değilse, kısa bir surenin misli olsun.

6- Eğer ümmi bir şahıstan imkân bulamadı iseniz, âlim ve kâtib bir adamdan olsun.

7- Bu da olmadığı takdirde, birbirinize yardım etmek suretiyle yapınız.

8- Buna da imkân bulunamadığı takdirde, bütün ins ve cinlerden yardım isteyiniz ve bütün efkârın neticelerinden istimdad ediniz. Neticeleri, tamamen yanınızda bulunan kütüb-ü Arabiyede mevcuddur. Bütün kütüb-ü Arabiye ile Kur'an arasında bir mukayese yapılırsa, Kur'an mukayeseye gelmez. Çünki hiçbirine benzemiyor. Öyle ise Kur'an ya hepsinden aşağıdır veya hepsinden yukarıdır. Birinci ihtimal bâtıl ve muhaldir. Öyle ise hepsinden yukarı, fevk-al küll bir kitabdır. Onüç asırdan beri misli vücuda gelmemiştir, bundan sonra da vücuda gelemeyecektir vesselâm.

9- "Bizim şahidlerimiz yoktur. Eğer muarazaya girişsek, bizi destekleyecek kimse yoktur." diye gösterdikleri o bahaneyi de def'etmek için, "Şühedanıza da müsaade edilmiştir. Onları da çağırın, size yardım etsinler."

İşte bu tabakalara dikkat edilirse, muarazanın şu mertebelerine işareten, Kur'an-ı Kerim'in yaptığı îcaz ile gösterdiği i'caza bir şua görünür.

Arkadaş! Kur'an-ı Kerim'den en kısa bir sureye muaraza etmekten beşerin aczi, mezkûr izahat ile sabit oldu. Amma i'cazın limmiyet ciheti kaldı. Yani beşerin aczini intac eden illet ve sebeb nedir? Evet Kur'an ile muaraza ve mübarezeye çıkan insanların kuvveti Cenab-ı Hak tarafından körleştirilerek, muarazayı yapabilecek kabiliyetten sukut ettirilmiştir. Fakat Abdülkahir-i Cürcanî, Zemahşerî, Sekkakî gibi belâgat imamlarınca beşerin kuvveti Kur'anın yüksek üslûb ve nazmına yetişemediğinden, aczi tezahür etmiştir. Bir de Sekkakî demiştir ki: "İ'caz zevkîdir, tarif ve tabir edilemez. مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ Yani fikri ile i'cazı zevketmeyen,

tarif ile vâkıf olamaz.. bal gibidir.” Lâkin Abdülkahir’in iltizam ettiği veche göre, i’cazı tarif ve tabir etmek mümkündür. Biz de bu vechi kabul ediyoruz.

S– “Taife”, “necm” “nevbet” kelimeleri, “sure” kelimesinin vazifesini îfa edebilirler. “Sure” kelimesinin onlara tercihan zikrinde ne vardır?

C– Onları şübhelerinin menşei ile ilzam ve boğmaktır. Şöyle ki:

Onları şübheye düşürten, güya Kur’anın def’aten nâzil olmamasıdır. Demek Kur’an def’aten nâzil olmuş olsaydı, Allah’ın kelâmı olduğunda şübheleri olmazdı. Lâkin parça parça nâzil olduğundan, şübhelerine bâis olmuştur ki; “Bu beşerin kelâmıdır, parça parça yapılışı kolaydır, biz de yapabiliriz.” diye şübheye düştüler. Kur’an-ı Kerim de onların kolay zannettikleri yolu, بِسُورَةٍ tabiriyle ihtar ve “Haydi mislini getiriniz de, sizin kolay zannettiğiniz parça parça şeklinde olsun.” diye, onları kolay addettikleri yolda boğmuştur. Ve keza Zemahşerî’nin beyanı vechiyle, Kur’an-ı Kerim’in surelere taksim edilmiş bir şekilde nâzil olmasında çok faideler vardır. Evet çok garib letaifi hâvi olduğu için, şu üslûb-u garib ihtiyar edilmiştir.

مِنْ مِثْلِهِ deki zamir ya Kur’ana raci’dir, yani “Kur’anın mislini getiriniz.” veya Hazret-i Muhammed’e (A.S.M.) aittir. Yani bir sureyi o zâtın (A.S.M.) misli olan ümmi bir şahıstan getiriniz. Lâkin birinci ihtimale göre ibarenin hakkı مِثْلِ سُورَةٍ مِنْهُ iken, iktizanın hilafına بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ denilmiştir. Bunun esbabı: Çünki birinci ihtimalde, ikinci ihtimalin de mülahazası ve riayeti lâzımdır. Zira yalnız Kur’anın mislini getirmekle mes’ele bitmiş olmuyor. Ancak ümmi bir şahıstan getirilmesi lâzımdır ve muarazanın tamamiyetine şarttır. İşte bunun için hem مِنْ مِثْلِهِ deki zamirin Kur’ana raci’ olması lâzımdır, hem ibarenin tebdili lâzımdır ki, her iki ihtimal mer’î olsun. Ve keza muarazanın tamamiyeti, yalnız bir surenin mislini getirmekle olmuyor. Ancak Kur’anın tamamına misil olacak bir mecmu’dan, bir kitabdan alınan bir surenin mislini getirmek şart olduğuna işarettir. Ve keza

nüzulde Kur'anın emsali olan kütüb-ü semaviyeye zihinleri çevirir ki, aralarında yapılacak müvazene ile Kur'anın ulviyeti anlaşılsın.

وَادْعُوا Bu tabirin “istiane” veya “istimdad” kelimelerine cihet-i tercihi, “davet” kelimesinin kullanış yerlerinden anlaşıldığı vechile; onları belalardan, zahmetlerden kurtarıp yardım edenler hazır bulunup, yalnız çağırmaları lâzımdır, fazla bir zahmete ihtiyaç olmadığına işarettir. “İstiane ve istimdad” kelimeleri ise yardımcıların hazır bulunduklarına delalet etmezler.

شُهَدَاءَ Bu tabir, üç manaya tatbik edilebilir:

Birincisi: Büyük ediblerdir. Bu manaya göre, onların muaraza manasında “Bizim kuvvetimiz muarazaya kâfi değilse de, büyük edib ve hocalarımızın muarazaya kudretleri vardır.” diye söyledikleri yalanı da, Kur'an-ı Kerim وَادْعُوا emriyle kesip atmıştır.

İkincisi: Muarazayı destekleyip şehadet edenlerdir. Bu ihtimale nazaran, onların “Biz muarazaya girişsek bizi destekleyen, şehadet eden yoktur.” diye gösterdikleri bahaneyi de Kur'an-ı Kerim, müsaade vermek suretiyle “Haydi şahidlerinizi de çağırınız, sizi takviye etsinler.” diye o bahaneyi de yalana çıkartmıştır.

Üçüncüsü: Âlihe manasınadır. Bu manaya nazaran, sanki Kur'an-ı Kerim onlara karşı “Yahu bu kadar taptığınız ilahlarınız varken, böyle dar ve sıkıntılı bir vaktinizde ne için onlardan yardım istemiyorsunuz? Onları çağırınız ki, bu muaraza belasından sizi kurtarsınlar.” diye bu cümle ile onlara tehekküm etmiş, yüzlerine gülmüştür.

شُهَدَاءَكُمْ : İhtisası ifade eden şu izafe, شُهَدَاءَ kelimesinin her üç manasına da bakar. Şöyle ki:

1- Madem ki büyük edib ve hocalarınız vardır, tabiî aranızda irtibat, hürmet ve muhabbet vardır ve yanınızda hazır olup, gaib de değillerdir. Eğer onların bu dehşetli muarazaya kudretleri olsaydı, herhalde yardım edeceklerdi. Demek onlar da sizler gibi âcizdirler, kusurlarına bakmayınız.

2- Muarazada sizleri destekleyecek, şehadet edecek her kim olursa olsun kabul ederiz, çağırınız. Amma onlar böyle bedih-ül butlan bir davada yalan şehadete cesaret edemezler.

3- Mabud ittihaz ettiğiniz âliheleriniz nasıl size yardım etmiyorlar? Onları da çağırınız bakalım. Fakat onlarda can yok, şuurları da olmadığı gibi, hiçbir şeye de kādir değillerdir. Onları da mazur görünüz.

مِنْ دُونِ اللّٰهِ Yani: Allah'tan maada. Bu kayıd, şühedanın birinci manasına göre tamimi ifade eder. Yani: "Allah'tan maada, dünyada ne kadar erbab-ı fesahat varsa çağırınız." Şühedanın ikinci manasına nazaran, aczlerine işarettir. Çünki bir mes'elede âciz ve mağlub olan, yemin eder, şahidleri gösterir. Bu, âcizler için bir usûldür. Şühedanın üçüncü manasına göre, onların Resul-ü Ekrem ile muarazaları, âdeta şirk ile tevhid veya cemadat ile Hâlık-ı Arz ve Semavat arasında bir muaraza olduğuna işarettir.

اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ : Bu cümle, "Biz istersek Kur'anın mislini yaparız." diye evvelce sarfettikleri sözlerine işarettir. Ve keza onların yalancı olduklarına bir ta'rizdir. Yani: Sıdk erbabı değilsiniz, ancak safsatacı adamlarsınız. Evet siz hakkı taleb ederken rayb, şübhe kuyusuna düşmediniz; ancak rayb, şekk ve şübhelere koşarken içine düşmüş kafasız adamlarsınız.

İhtar: اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ cümlesinin ceza-üş şartı, mâkablinin hülâsasıdır. Takdir-i kelâm: اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا Yani: "Sözünüzde sadık olsaydınız, yapacaktınız."

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ

Arkadaş! اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا cümlesi, onların aleyhine bir kıyas-ı istisnaîyi tazammun etmiştir. O kıyasın suret-i teşekkülü: "Eğer sadık olsaydınız yapacaktınız; lâkin yapamadınız, öyle ise sadık değilsiniz." Fakat Kur'an-ı Kerim, mukaddeme-i istisnaiye yerinde, yani "Lâkin yapamadığınız"a bedel, فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا ilââhir cümlesini, şekki ifade eden اِنْ ile söylemiştir. Bunun esbabı ise, onların "yapacağız" diye ettikleri zannı bir derece okşamak içindir.

Ve keza o kıyasın neticesi olan “sadık değilsiniz” yerine de, o neticenin üçüncü derecede lâzımının illeti olan فَاتَّقُوا النَّارَ söylemiştir. Takdir-i kelâm: “Eğer sadık olsaydınız yapacaktınız, lâkin yapamadınız. Öyle ise sadık değilsiniz. Öyle ise hasmınız olan Resul-ü Ekrem sadıktır. Öyle ise Kur’an, mu’cizdir. Öyle ise iman ve tasdikiniz lâzımdır ki, ateşe düşmeyesiniz.” فَاتَّقُوا النَّارَ Bu emr-i İlahî, onlara yapılan tehdidleri dehşetlendiriyor.

اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا cümlesindeki تَفْعَلُوا kelimesi, fiil-i muzaridir. Bu fiil zaman-ı hal ile istikbal arasında müşterektir. Huruf-u şartiyeden olan اِنْ zaman-ı halden istikbal dağlarına atıyor. Huruf-u câzimeden olan لَمْ istikbalden mazi derelerine fırlatıyor. Zavallı تَفْعَلُوا her iki edatın ellerinde top gibi oyuncak olmuştur. Bu edatların bu vaziyetleri zihinleri hem maziye, hem istikbale gönderiyor ki; maziyi süslendiren belig hitabeleri, altun ile yazılan muallakatları, Kur’anın yakınına bile gelemediklerini görsünler. O sahifeyi gördükten sonra, istikbal sahifesini de ona kıyas etsinler.

تَفْعَلُوا nun تَأْتُوا kelimesine tercihinde, iki nükte vardır:

Birisi: Kur’anın i’cazı, onların aczindendir. Aczleri ise, eserden olmayıp fiilden olduğuna işarettir. Yani aczlerinin menşei; Kur’anın misli değildir, o misli yapmaktandır.

İkincisi ise: İlm-i Sarf’ta ف ع ل bütün fiillerin terazisi olduğu gibi; üslûblarda da uzun hikâyeleri, işleri, vakıaları, kıssaları bir lafız ile ifade eden bir fezlekedir. Sanki kinaye kabîlinden cümleleri tabir eden bir zamirdir.

وَلَنْ تَفْعَلُوا daki لَنْ huruf-u nâsibeden olup, dâhil olduğu fiili istikbale nakleder, müekked veya müebbed olarak istikbalde nefyeder. Demek bu cümlenin kaili, pek büyük bir itminan ve ciddiyet ile, şekk ve şübhe etmeyerek bu hükmü vermiştir. Bundan anlaşılır ki, o zâtın işlerinde hile yoktur.

S– فَاتَّقُوا İttika ile tecennüb, ikisi de bir manayı ifade ederler. İttikanın tecennübe cihet-i tercihi nedir?

C– Evet ittika, imana tâbidir. Yani ittika, iman olduktan sonra husule gelir. Tecennübde bu tebaiyet yoktur. Binaenaleyh ittika kelimesi imanı andırır ve ittika lafzıyla,

imana îma ve işaret edilebilir. Fakat tecennüb kelimesi bu işi göremez. Bunun içindir ki, اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا nun hakikî cezası olan آمَنُوا nun yerinde تَجَنَّبُوا ya tercihan فَاتَّقُوا ihtiyar ve ikame edilmiştir.

النَّارَ : Nârın ال ile tarifi, nârın ma'hudiyet ve malûmiyetine işarettir. Çünki enbiya-i izamdan işitilmek suretiyle, zihinlerde malûmiyeti takarrur etmiştir.

S– اَلَّتِى esma-i mevsuledendir. "Sıla" dâhil olduğu cümlenin evvelce malûm olduğunu iktiza eder. Halbuki sılası olan وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ evvelce muhatablara malûm değilmiş?

C– نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ âyeti bu âyetten evvel nâzil olduğuna nazaran muhatablar ondan kesb-i malûmat ettiklerine binaen, burada النَّارَ ile اَلَّتِى arasında tavsif muamelesi yapılmıştır.

وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ : Bu kayıdlardan maksad, tehdiddir. Tehdidlerin te'kid ve teşdid edildiğine binaen, burada النَّاس kelimesiyle te'kid edilmiştir; حِجَارَة lafzıyla da teşdid ve tevbih edilmiştir. Şöyle ki: "Menfaat, necat ümidiyle taştan mamul mabud ittihaz ettiğiniz sanemler, size tazib âleti, yani sizi yandırıp yakan ateşe odun olmuşlardır. Zavallılar! Ne için bunu düşünmüyorsunuz?"

S– اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ Cümlede makamın iktizası hilafına لَكُمْ yerine لِلْكَافِرِينَ denilmesi neye binaendir?

C– Evet Kur'an-ı Kerim'in takib ettiği usûl, alelekser âyetlerin sonunda küllî kaideleri, fezlekeleri söylediğine göre, Kur'an-ı Kerim onların Cehennemlik olduklarını isbat eden delilin ikinci mukaddemesine işaret etmek üzere, ism-i zahiri zamir yerine, yani لِلْكَافِرِينَ cümlesini لَكُمْ yerine ikame ile tamim yapmıştır. Takdir-i kelâm: اُعِدَّتْ لَكُمْ ِلاَنَّكُمْ مِنَ الْكَافِرِينَ وَالنَّارُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ Yani: "Siz Cehennemliksiniz, zira kâfirlerdensiniz. Cehennem de kâfirler içindir."

Yirmi Beşinci Ayetin Tefsiri

Kıyamet ve Ahiret

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا اْلاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Yani: "İman eden ve iyi işler işleyen mü'minlere beşaret ver ki, altında nehirler akan Cennetler onlarındır. O Cennetlerden bir meyve yedikleri zaman; bu, bundan evvel yediğimiz meyvedir derler. Birbirine benzer bir surette rızıkları getirilip verilir. Ve o Cennetlerde onlar için temiz kadınlar vardır. Ve onlar o Cennetlerde de daimî bir şekilde kalacaklardır."

Arkadaş! Bu âyetin evvelâ mâkabliyle olan irtibatından bahsedeceğiz. Şöyle ki:

Bu âyetin geçen âyetler ile mütefavit çok irtibatları vardır. Yani mezkûr cümlelere doğru bu âyetten uzanıp giden muhtelif hatlar vardır. Bakınız, Kur'an-ı Kerim'in bu âyetle işaret ettiği netice, imanla amel-i sâlihin semeresi, surenin başında mü'minlere yaptığı medh ü senaya bakıyor.

Ve yine surenin başında, kâfir ve münafıklara yaptığı zemm ve tahkirlerden sonra tuttukları yolun onları ebedî bir şekavete sevkedeceğini beyan etmiştir. Bu âyetle tasrih ettiği saadet-i ebediyenin nurunu göstererek, onların bu büyük nimetleri kaybettiklerinden çektikleri hasretleri tezyid ve arttırmıştır.

Ve yine يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا ile emrettiği bir kısım dünya lezzetlerinin terkine bâis olan ibadetten neş'et eden zahmet ve meşakkatlere karşı, bu âyetle Cennet'in kapısını açarak,

Cennet'in lezaizini göstermekle mü'minlerin kalblerini tatmin ve temin etmiştir.

Ve yine teklifin esası ve imanın birinci rüknü olan tevhidi, evvelce isbat etmiştir. Bu âyette dahi tevhidin semeresini ve rahmetin ünvanını Cennet ve saadet-i ebediye ile göstermiştir.

Ve yine yukarıda nübüvvet-i Muhammediye (A.S.M.) اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ ilââhir âyetiyle işaret edilen i'caz ile isbat edilmiştir. Burada da, tebşir ve inzar gibi nübüvvet vazifelerine lisan-ı Kur'an ile işaret edilmiştir.

Ve yine yukarıda îâd ve inzar; yani tahvif ve tehdidler yapılmıştır. Burada da va'dler, rağbetler, beşaretler yapılmıştır. Bunların arasındaki münasebet, tezadî bir münasebettir.

Ve yine nefsi ve vicdanı, aklın hükümlerine itaatlerini devam ettiren tergib ve terhib, yani ümid ve korku hisleri lâzımdır. Bu hislerin vücud bulup devam etmeleri ancak tergib ve terhib yani ümidlendirmek ve korkutmakla olur. Tergib ve terhibin devamı ancak vicdanda mevcud tahrik edici bir âmirin vücuduyla olur. İşte bu âyetle, tergib hissi uyandırılmıştır. Evvelki âyetler ile de terhib hissi tahrik edilmiştir. Bu itibarla aralarında tezadî bir münasebet vardır. Ve yine geçen âyetlerde âhiretin bir şıkkına, yani Cehennem'e işaret yapılmıştır. Bu âyette, ikinci şıkkı olan Cennet'ten haber verilmiştir. Bu itibarla âhiretin her iki şıkkı da zikredilmiş bulunuyor.

Arkadaş! Cennet ve Cehennem, şecere-i hilkatten ebede doğru uzanıp giden iki daldan tezahür eden iki semeredir ve kâinatın teselsülen gelmekte olan silsilelerinin iki neticesidir ve ebede doğru akıp giden kâinat seylinin iki mahzeni ve iki havuzudur. Evet Cenab-ı Hak gayr-ı mütenahî hikmetler için bu âlemi, imtihana sahne yaptı; yine sonsuz hikmetler için tegayyürata, tahavvülâta, inkılablara mahal olmasını irade etti; ve yine sonsuz gayeler için hayır ile şerri, nef' ile zararı, hüsün ile kubhu, hülâsa iyilikle kötülüğü karışık bir şekilde Cennet ve Cehennem'e tohum olmak üzere kâinatın şu

mezraasına serpti. Evet madem ki bu âlem, nev'-i beşerin imtihan meydanıdır ve müsabaka yeridir; iyilikle kötülüğün birbirinden tefrik edilemiyecek derecede muhtelit ve karışık olmaları lâzımdır ki, insanların dereceleri tezahür etsin. İmtihan ve tecrübe zamanları bittikten sonra, kötü insanlar: وَ امْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ "Ey mücrimler! Bir tarafa çekiliniz." diye olan tüy ürpertici, sâıkavari, şiddetli emr-i İlahîye maruz kalacakları gibi; iyi insanlar da فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ "Daimî kalmak üzere Cennet'e giriniz." diye olan Cenab-ı Hakk'ın mün'imane, şefikane, lütufkârane emirlerine mazhar olacaklardır. İnsanlar bu iki kısma ayrıldıktan sonra, kâinat da tasfiye ameliyatına uğrayacak. Kötülüğü, şerri, zararı tevlid eden maddelerin bir tarafa çekilmesiyle Cehennem'in; iyiliği, hayrı, nef'i doğuran maddelerin de diğer tarafa çekilmesiyle Cennet'in teçhizatları ikmal edilecektir.

Mukaddeme

Bu âyet mâkabliyle beraber kıyamete, haşre işaret eder. Binaenaleyh bu mes'elede nazara alınacak dört nokta vardır:

Birincisi: Âlemin imkân-ı harabiyetiyle ölümüdür. İkincisi: Harabiyetin vukua gelmesidir. Üçüncüsü: Tamir ve ihyasıdır. Dördüncüsü: Tamirinin imkânı ve vukuudur.

Evvelâ: Harabiyet-i âlem imkân dairesinde olup olmadığından bahsedeceğiz. Evet âlemde tekâmül kanunu vardır. Bu kanuna tâbi' olan, neşv ü nema kanununa dâhildir. Bu kanuna dâhil olanın bir ömr-ü tabiîsi vardır. Ömr-ü tabiîsi olanın, ecel-i fıtrîsi vardır; ecelin pençesinden kurtulamaz. Evet kâinatın ihtiva ettiği enva'ın ve bu enva'ın ihata ettiği efradın kısm-ı ekserîsi bu kanunlara tâbidirler. Binaenaleyh âlem-i sagir denilen insan, ölümden ve harabiyetten kurtulamadığı gibi; insan-ı kebir denilen âlemin de ölümden necatı yoktur. Ve keza kâinatın bir ağacı ölümden, dağılmaktan halâs olmadığı gibi, şecere-i hilkatten olan kâinat silsilesinin de harabiyetten kurtuluşu yoktur. Evet eğer kâinat ömr-ü fıtrîsinden evvel haricî bir tahribata veya Sâni'i tarafından bir hedm ve kıyamete maruz kalmasa bile, fennî bir hesab ile kâinatın öyle bir günü gelecektir ki; اِذَا

اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ❊ اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ❊ اِذَا النَّجُومُ انْكَدَرَتْ gibi âyetlere mâsadak olacaktır ve insan-ı kebir denilen koca kâinat, şu boşluğu sekeratının bağırtılarıyla dolduracaktır.

İkinci Nokta: Harabiyet-i âlemin vukua geleceğidir. Evet bütün semavî dinler, âlemin harab olacağında müttefiktirler. Hem herbir fıtrat-ı selime, âlemin öleceğine şehadet eder. Ve kâinatta gözle görünen şu kadar nev'î, ferdî, yevmî, şehrî, senevî tegayyürat, tahavvülât, inkılabların yalnız işaretleriyle değil, sarahatlarıyla, kıyametin geleceği sabittir. Eğer bu icmal ile kanaat hasıl edemediysen bir parça izahat verelim.

Arkadaş! Kâinat dediğimiz şu apartman-ı İlahî öyle ulvî, yüksek, derin, ince nizamlara tâbi' ve öyle acib garib rabıtalara bağlıdır ki, eğer bir duvarı veya bir taşı, "Yerinden çık!" emrine hedef olsa; derhal âlem, ölüm hastalığına düşer, sekerata başlar; yıldızlar arasında müsademeler, ecram arasında muharebeler vukua gelir. Şu gayr-ı mütenahî boşluk; pek şiddetli sayhalar, pek dehşetli sâıkalar, pek korkunç sesler, sadâlar, gürültüler ve gümbürtülerle dolar. Evet insan-ı kebirin ölümü, küçük bir ölüm değildir. Sekerata başladığı zaman, milyarlarca kürelerin çarpışmasından husule gelen fırtınanın ne tasavvuru ve ne tarifi ve ne de görülmesi imkân dairesinde değildir.

İşte bu şiddetli ölüm ile hilkat bayılır, kâinat yayılır, hilkatin yağı ayranı birbirinden ayrılır. Cehennem maddesiyle, aşiretiyle bir tarafa çekilir; Cennet de letafetiyle, lezaiziyle ve bütün güzel unsurlarıyla tecelli ve incilâ eder.

S: Kâinat ilk yaratılışında ebede elverişli olarak sabit bir şekilde yaratılsaydı; böyle tegayyüratlı, inkılablı, mâil-i inhidam bir surette yaratılıp, bilâhere tahribden sonra ebediyete kabil, metin bir şekilde yapılmasından daha iyi ve daha kısa olmaz mı idi?

C: Vakta ki Cenab-ı Hak, hikmet-i ezeliye ile inayet-i ezeliyenin iktizasınca, insanların kabiliyetlerinin tezahürünü ve istidadlarının neşv ü nemasını irade etmekle, nev'-i beşeri

imtihan ve tecrübeye tâbi' tuttu, zararları menfaatlara kattı, şerleri hayırların içine attı, güzellikleri çirkinliklerle cem' etti; hepsini birbirine karıştırarak kâinatın hamuru ile beraber yaratılış teknesinde yoğurduktan sonra, kâinatı tegayyür, tebeddül, tekâmül kanunlarına tâbi' tuttu.

Vakta ki imtihan perdesi kapanır ve tecrübe zamanı nihayet bulur ve kâinat tarlasının vakt-i hasadı hulûl eder. Sâni'-i Hakîm inayetiyle, birbiriyle karışık yoğurduğu zıdları tasfiye eder, içlerinden tegayyürü doğuran esbabı ayırır ve ihtilaf maddelerini tefrik eder. Sonra Cehennem ebede elverişli olarak metin ve kavî bir cisimle teşekkül ederek, وَامْتَازُوا hitabına hedef olur. Cennet ise esasatıyla beraber ebedî ve muhkem bir şekilde tecelli eder ve münceli olur. Evet gerek Cehennem'i, gerek Cennet'i teşkil eden ecza ve maddeler arasında münasebet vardır, zıddiyet yoktur. Münasebet intizamın şartıdır, nizam da devama sebebdir. Ve keza bu iki menzilin halkı da ebedî oldukları için vücudlarını teşkil eden ecza, tegayyüre maruz değildir. Çünki dünyadaki cisimlerinin terkib ve tahlilleri arasında müvazene yoktur. Yani cisim bünyelerine girenlerin, çıkanların arasında nisbet yoktur. Onun için inhilale yüz tutarlar. Fakat âhiretteki cisimlerin yapılışı öyle değildir. Eczaları arasında tam manasıyla müvazene vardır ki; inhilale mahal kalmaz.

Üçüncü ve Dördüncü Noktalar: Yani dünyanın ikinci tamiriyle haşrin vukuudur. Evet tevhid ve nübüvvetin isbatları, yalnız delil-i naklî ile sahih değildir. Çünki devir lâzım gelir. Evet Kur'an ve hadîsten ibaret olan naklî delillerin sıhhatı, nübüvvetin sıhhat ve sıdkına bağlıdır. Eğer nübüvvet de delil-i naklî ile isbat edilirse, muhal lâzım gelir. Bunun için Kur'an-ı Kerim, tevhid ile nübüvveti delail-i akliye ile isbat etmiştir. Amma haşir mes'elesinin hem aklî hem naklî deliller ile isbatı sahihtir.

Delil-i aklî ile isbatı, وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ âyet-i kerimesinin bahsinde beyan edilmiştir. **Hülâsası**: Vücudlarında şek" ve şübhe olmayan nizam, rahmet ve nimet, ancak ve ancak haşrin gelmesiyle ve ikinci bir hayatın tahakkuku ile nizam,

rahmet, nimet olabilirler. Eğer haşir gelmezse ve ikinci bir hayat tahakkuk etmezse, bunları esma-ül ezdaddan addetmek lâzım gelir.

Delil-i naklî ise: Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan ile bütün enbiya, haşrin geleceğine ittifak etmişlerdir.

Aklî ve naklî deliller ise: Fahreddin-ür Râzî'nin tefsirinde bu kabîl delilleri bildiren âyetler beyan edilmiştir. Hülâsa: Bilhâssa hayvanat ve nebatatta daima vukua gelen haşirlere dikkat edip teemmül eden adam, elde edeceği müteferrik emarelerle haşrin vukuuna, hads ile yani bir sür'at-i intikal ile hükmedecektir.

Şimdi bu âyetin cümlelerini birbirine bağlayan münasebetlere gelelim. Evet bu âyetin cevherlerini nazmeden ve cümlelerinin silsilesine medar-ı bahs olan nokta, saadettir. Şöyle ki:

Saadet-i ebediye iki kısımdır:

Birinci ve en birinci kısmı: Allah'ın rızasına, lütfuna, tecellisine, kurbiyetine mazhar olmaktır.

İkinci kısmı ise, saadet-i cismaniyedir. Bunun esasları; mesken, ekl, nikâh olmak üzere üçtür. Ve bu üç esasın derecelerine göre saadet-i cismaniye tebeddül eder. Ve bu kısım saadeti ikmal ve itmam eden, hulûd ve devamdır. Çünki saadet devam etmezse, zıddına inkılab eder.

Birinci kısım saadetin aksamı, tafsilden müstağnidir veya gayr-ı kabildir.

İkinci kısım saadetin aksamı ise: Evet "mesken"in en latifi, en cazibedar şekli; etraf-ı erbaası türlü türlü gül ve çiçekler ile müzeyyen, bağ ve bahçelerle muhat, altında sular, nehirler akan kasr ve köşklerdir. Evet camid kalbleri aşk u şevkle ihya eden, sönmüş olan ruhları şen ve şâd eden, şâirlere sermaye olarak şâirane teşbihleri, temsilleri, üslûbları ilham eden; sular ile hadravat ve nebatattır. Saadetin ikinci esası olan "ekl" ise, me'kulat (yiyecek) kuvvet verdiği cihetle, en iyisi, en lezizi, me'luf olan kısımdır. Yani insana garib, vahşi olmayan şeylerdir. Çünki ülfetle, o nimetin derece-i kıymeti bilinir; lezzet verdiği cihetle de

lezzetin en büyük lezzeti, teceddüd ve tebeddülündedir. Ve keza ekl lezzetini ikmal eden esbabdan biri de, o rızkın kendi amelinin ücreti olduğunu bilmektir; ikinci bir sebeb de o rızkın menbaının daima gözönünde hazır bulunmasıdır ki, kalbi mutmain olsun, rızk için telaş etmesin. Saadetin esaslarından "nikâh" ise: Evet insanın en fazla ihtiyacını tatmin eden, kalbine mukabil bir kalbin mevcud bulunmasıdır ki, her iki taraf sevgilerini, aşklarını, şevklerini mübadele etsinler ve lezaizde birbirine ortak, gam ve kederli şeylerde de yekdiğerine muavin ve yardımcı olsunlar. Evet bir işde mütehayyir kalan veya birşeye dalarak tefekkür eden adam velev zihnen olsun, ister ki; birisi gelsin, kendisiyle o hayreti, o tefekkürü paylaşsın. Kalblerin en latifi, en şefiki; kısm-ı sâni ile tabir edilen kadın kalbidir. Fakat kadın ile ruhî imtizacı (geçimi) ikmal eden, kalbî ünsiyet ve ülfeti itmam eden, surî ve zahirî olan arkadaşlığı samimîleştiren; kadının iffetiyle, ahlâk-ı seyyieden temiz ve pâk bulunması ve çirkin ârızalardan hâlî olmasıdır.

S– Yiyecek, içecek şahsî vücudu ibka etmek içindir. Çünki vücuddan eriyip ayrılan şeylerin yerini doldurup tamir etmek, yemek ve gıda ile olur. Nikâh da, nev'in bekası içindir. Halbuki âhirette eşhas ebedî olduğundan, vücudlarında eriyip ayrılan birşey yoktur ki gıdaya ihtiyaç olsun ve âhirette tenasül yoktur ki nikâha lüzum olsun?

C– Yemek, içmek ve nikâhın faideleri, yalnız bekaya ve tenasüle münhasır değildir. Evet şu elemli, kederli âlemde onlarda pek büyük lezzet ve faideler olsun da, lezzetler yeri olan âlem-i saadette ne için daha nezih lezzet ve faideleri olmasın?

S– Bu âlemde lezzet, elemin def'inden hasıl olur. Halbuki âhirette elem yoktur?

C– Elemin def'i, lezzetin sebeblerinden biridir. Yoksa lezzet, ona münhasır değildir. Ve keza âlem-i ebedînin bu âleme benzetilmesi, kıyas-ı maalfârıktır. Yani, aralarında çok farklar bulunduğundan, birbirine benzemez.

Cennet ile Horhor Bahçesinin [9](Haşiye) arasında ne nisbet varsa, Cennet'in lezzetleriyle dünyanın lezzetleri arasında da aynı o nisbet vardır. Cennet'in Horhor Bahçesinden dereceleri ne kadar çok yüksek ise, uhrevî lezzetler de dünya lezzetlerine göre öyledir. Her iki âlem arasında bu büyük tefavüte, İbn-i Abbas لَيْسَ فِى الْجَنَّةِ اِلاَّ اَسْمَائُهَا cümlesiyle işaret etmiştir. Yani "Cennet'te, dünya meyvelerinin yalnız isimleri vardır." Yani isimleri birdir, fakat lezzetleri ayrıdır.

Cennet'te lezzetin devamı mes'elesi ise: Evet lezzetin hakikî lezzet olması, zeval görmeyip devam etmesindendir. Zira elemin zevali lezzet olduğu gibi, lezzetin zevali de elemdir; hattâ zevalinin tasavvuru bile elemdir. Evet bütün mecazî âşıkların enînleri, bağırıp çağırmaları, bu kısım elemdendir ve bütün divanlarıyla yaptıkları ağlamalar, vaveylâlar, hep mahbubların firak ve zevallerinin tasavvurundan neş'et eden elemdendir. Evet pek çok muvakkat lezzetler var ki, zevalleri daimî elemleri intac ettiği gibi; çok elemlerin zevali de, leziz lezzetlere bâis olur. Lezzet ve nimet ise, devam etmek şartıyla lezzet ve nimet sayılabilir.

Hülâsa: İnsan, ebed için yaratılmıştır. Onun hakikî lezzetleri, ancak marifetullah, muhabbetullah, ilim gibi umûr-u ebediyededir.

Bu âyetin cümleleri arasındaki rabıtaları gördük. Şimdi cümlelerinin işgal ettikleri yerler ile münasebetlerine bakacağız:

Evet وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ bu cümlenin, bu mevki ile münasebeti: Evet Cenab-ı Hak ibadeti teklif etti ve nübüvveti isbat etti ve Peygamberimiz'i (A.S.M.) tebliğ-i umûra memur yaptı ve dünyevî bazı lezzetlere cevaz vermeyen ve meşakkatleri tazammun eden ibadete mü'minlerin imtisallerini temin etmek için, mü'minlere va'd buyurulan tebşirleri tebliğ etmeyi Resul-ü Ekrem'e (A.S.M.) emretti. Çünki o Hazret (A.S.M.) inzar ve tahvife (korkutma)

memur olduğu gibi; Allah'ın rızasını, lütfunu, kurbiyetini ve saadet-i ebediye gibi tebşiratını da tebliğe memurdur.

اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى : İnsanın ihtiyacat-ı zaruriyesi içinde en evvel lâzım olan, mekân ve meskendir. Mekânın en güzeli, nebatat ve eşcara müştemil olan yerlerdir; ve en latifi, nebatları arasında suların mecrası olan bahçelerdir; ve en kâmil kısmı, ağaçlarının arasında akan nehirlerinin çoklukla bulunmasıdır. Kur'an-ı Kerim bu kısma تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا اْلاَنْهَارُ cümlesiyle işaret etmiştir.

Meskenden sonra insanın en fazla muhtaç olduğu; cismanî lezzetlerden yiyecek, içecektir. Bu kısma da, نَهْر، جَنّة kelimeleriyle işaret edilmiştir. Sonra rızkın en ekmeli, me'luf olan kısımdır ki, derece-i kıymeti bilinsin. Meyvelerin lezzeti, teceddüd ve tebeddülündedir. Lezzetin en safisi, hazır ve yakın olanıdır ve en lezizi, amelinin ücreti olduğunu bilmektir. Kur'an-ı Kerim bu kısma da كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ cümlesiyle işaret etmiştir.

مِنْ قَبْلُ : Yani "Bundan önce yediğimiz meyvelerdir veya dünyada yediğimiz meyvelerdir." Çünki Cennet'in meyveleri birbirine benzediği gibi, dünya meyvelerine de zahiren benzerler.

وَ اُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا : Yani rızıkları birbirine müteşabih olarak getirilir. Hadîste de vârid olduğuna göre, Cennet'in meyveleri renkçe birdir; amma tatları, taamları bir değildir. Bu cümlede meçhul sîgasıyla zikredilen اُتُوا kelimesinden anlaşıldığı gibi, rızkın insana götürülmesi, büyük bir şeref ve keramete delalet ettiğinden, büyük bir lezzeti intac ediyor.

وَ لَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ : Mesken ve me'kelden sonra insanın en ziyade muhtaç olduğu, eşidir. Bu ihtiyacının Cennet'te temin edilmiş olduğuna, bu cümle ile işaret edilmiştir. Evet insan bir refikaya veya bir refike muhtaçtır ki, tarafeyn aralarında, hayatlarına lâzım olan şeyleri muavenet suretiyle yapabilsinler ve rahmetten neş'et eden muhabbet iktizasıyla, yekdiğerinin zahmetlerini tahfif etsinler ve gamlı, kederli zamanlarını, ferah u sürura tebdil edebilsinler. Zâten dünyada insanların tam ünsiyeti, ancak refikasıyla olur.

وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ : İnsan bir nimete veya bir lezzete mazhar olduğu zaman, en evvel fikrini bozan, vesvese veren; o nimetin veya o lezzetin devam edip etmeyeceği düşüncesidir. Bu vesveseli düşünceye mahal kalmamak üzere, Kur'an-ı Kerim bu cümle ile onların ezvacıyla, lezaiziyle beraber Cennet'te aleddevam kalacaklarını tebşir etmekle, o kederli düşünceden kurtarmıştır.

Bu âyetteki cümlelerin sadeflerinde bulunan cevherleri göstereceğiz:

وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ cümlesinin başında bulunan و harf-i atftır. Atfın her iki tarafı arasında münasebet lâzımdır. Halbuki burada tebşir ile mâkabli arasında münasebet görünmüyor. Ancak mâkablinde inzar vardır. Öyle ise bu tebşir, o mâkablinden tereşşuh eden inzara atftır.

بَشِّرْ : "Beşaret" tabiri; Cennet'in, Cenab-ı Hakk'ın fazl-ı kereminden bir hediye-i İlahiye olup, amelin ücreti mukabilinde vâcib bir hak olmadığına işarettir. Çünki hak ve ücretin verilmesi, beşaretle tabir edilemez. Buna binaen yapılan ibadet, Cennet için olmamalıdır. Tebşirin sîga-i emir kıyafetiyle zikri, tebliğin takdirine işarettir. Çünki Resul-ü Ekrem (A.S.M.) tebliğe memurdur, tebşire mükellef değildir. Takdir-i kelâm: "Müjdeleyerek tebliğ et!" demektir.

S– اَلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا Bu sıla ve mevsule tabiri, ism-i fâil sîgası olan اَلْمُؤْمِنِينَ den daha uzun olduğu halde neye işarettir?

C– Surenin başında, tafsilen zikredilen اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ ilââhir olan sıla ve mevsule işarettir ki; orada yapılan tafsil, burada yapılan icmale beyan olsun.

S– Surenin başında اَلَّذِينَ nın sıla denilen dâhil olduğu cümle, muzari sîgasıyla zikredildiği halde, burada mazi sîgasıyla zikredilmiştir. Esbabı nedir?

C– Orada makam, iman ve amele teşvik ve medih makamıdır. Buna münasib, muzari sîgasıdır. Burada makam, mükâfat ve ücreti vermek makamıdır. Buna da münasib, mazi sîgasıdır. Çünki ücret, hizmetten sonra verilir.

وَ عَمِلَوا : Bu “vav” harf-i atftır. Atfın tarafeyni arasında münasebet lâzım olduğu gibi, mugayeret de lâzımdır. Burada aralarında bulunan mugayeret, Mezheb-i İtizal’in hilafına, amelin imana dâhil olmadığına ve amelsiz imanın da kâfi gelmediğine delalet ettiği gibi; “amel” tabiri de, tebşir edilenin ücret gibi olduğuna işarettir.

الصَّالِحَاتِ : Bu kelime, birşey ile takyid ve tahsis edilmeyerek, mutlak ve mübhem bırakılmıştır. Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abdüh’ün telakkisine göre: “İyi şeyler manasında olan “sâlihat” kelimesi, beyn-en nâs meşhur ve malûm olduğundan, mutlak bırakılmıştır.” Ben de diyorum ki: Surenin başına itimaden burada mübhem bırakılmıştır. Çünki sure başında zikredilen يُقِيمُونَ الصَّلَوةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ âyeti, buradaki “sâlihat”ı beyandır.

اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا اْلاَنْهَارُ : Bu âyetten maksad, mükâfattan neş’et eden neş’eli lezzet ve sürurdur. Bu maksadın takviyesine işaret eden kayıdlar:

1- اَنَّ nin te’kidi.

2- ل ın ihtisası.

3- لَهُمْ ün takdimi.

4- “Cennet”in cem’iyle tenkiri.

5- “Cereyan”ın zikri.

6- تَحْت ile beraber مِنْ in zikri.

7- “Nehir” tabiriyle tarifidir.

Bu kayıdların o maksadın tahakkukuna çalıştıklarına bir parça izahat vereceğiz. Şöyle ki:

Pek büyük birşey tebşir edildiği zaman, akıl tereddüd eder, inanamaz; inandırmak için te’kide ihtiyaç olur. Ve keza neş’e ve sürur makamları, evhamdan hâlî olmalıdır. Çünki edna bir vehimle, sürur zâil olur. Buna binaen burada o büyük tebşirat, اَنَّ ile te’kid edilmiştir ki; hem akıl inansın, hem o sürūru izale edecek hiçbir evham kalmasın. Ve keza bu tebşiratın yalnız bir va’dden ibaret olmayıp, bir hakikat olduğuna işarettir.

İhtisası ifade eden لَهُمْ deki “lâm” tebşir edilen şeyin onlara mahsus ve onların mülkü ve onların fazlî istihkakları

olduğuna delalet eder ki; lezzetleri tamam, sürurları müzdad olsun. Ve illâ bir padişah, bir fakiri misafir ederse; madem o misafirlik ve o sohbet ebedî değildir, kıymeti yoktur.

لَهُمْ ün takdimi hasrı ifade ettiğinden, beyn-en nâs Cennet'in onlara tahsis kılındığına ve dolayısıyla ehl-i nârın da perişan hallerini onların gözleri önüne götürmeye sebeb olduğuna delalet eder. Ve bu itibarla Cennet'in lezzeti artar ve kıymeti tezahür eder.

Cennet'in cem'i, Cennetlerin taaddüdüne ve amellere göre Cennet'in mertebelerine işarettir. Ve keza Cennet'in herbir cüz'ü, Cennet gibi bir Cennet olduğuna ve herbir mü'mine düşen kısım, büyüklüğüne nazaran tam bir Cennet gibi göründüğüne işarettir.

Cennet'in tenkiri ise, güzelliğinin kabil-i tarif ve tavsif olmadığına veya sâmi'lerin iştiha ve istihsanlarının fevkalâdeliğine işarettir.

تَجْرِى : Bahçelerin en güzeli, içinde suyu bulunanlardır. Bunların da en güzeli, içlerinden suları akanlardır. Bunların da en iyisi, akıntısı devamlı olanlardır. İşte cereyanın sîga-i muzari kıyafetinde zikredilmesi, o cereyanları tasvir etmekle, devamlı olduğuna işarettir.

مِنْ تَحْتِهَا : Hadravat (yeşillik) ve nebatat içinde cereyan eden suların en iyisi; nebean suretiyle bahçenin içinden çıkmakla yüksek köşklerin altından kendine mahsus terennümatıyla geçen, eşcar ve nebatata dağılan sulardır. مِنْ تَحْتِهَا kelimesi, bu kısım sulara işarettir.

اْلاَنْهَارُ : Suların çokluğu, bahçelere daha ziyade menfaat, revnak ve güzellik verir. Kezalik küçük küçük arklardan tecemmu' eden nehirler, daha güzel manzaraları teşkil eder. Bilhâssa suları berrak, zülâl, tatlı, soğuk olursa fevkalâde bir kıymet, bir lezzet veriyor. İşte اْلاَنْهَارُ kelimesi cem'iyle, tarifiyle, maddesiyle bu çeşit sulara işaret eder.

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ : Bu büyük cümle, çok küçük küçük cümleleri tazammun etmiştir. Evet bu cümle mâkabliyle bağlı değildir, müste'nifedir; vazifesi mukadder bir suali cevablandırmaktır. Mukadder

sual ise, sekiz sualin memzuc ve macunudur. Şöyle ki: Vakta ki iman edenler ve amel-i sâlih işleyenler, Cennet gibi yüksek bir meskenle tebşir edildiler, birdenbire sâmiin zihnine geldi: "Acaba o meskende rızık olacak birşey var mıdır? Varsa, o rızık nereden hasıl olur ve nereden gelir? O rızıklar o Cennet'ten hasıl olduğu takdirde, nesinden neş'et ediyor? Semeratından meydana gelirlerse, dünya semeratına benzerler mi? Benzediği takdirde, birbirine de benzerler mi? Birbirine müşabih olurlarsa, tatları bir midir, yoksa ayrı ayrı mıdır? Tatları muhtelif olduğu takdirde, koparıldıkları zaman yerleri boş mu kalır, yoksa derhal dolar mı? Tebeddül ettikleri takdirde, devamlı mıdırlar? Devamlı iseler, onları yiyenler sevinirler mi? Sevindikleri zaman ne derler?"

Arkadaş! Bu sualleri avucuna koy. Ben de bu cümleleri açar, içlerine bakarım. Sen de dikkat et, bakalım mutabık olacak mıdır?

كُلَّمَا kelimesi, devam ve tahkike delalet eder.

رُزِقُوا sîga-i mazisiyle vukuunun tahakkukuna delalet ettiği gibi, maddesiyle de dünyadaki rızıklarını ihtar eder. Ve bina-i meçhul sîgasıyla zikri, o rızıkta meşakkatin bulunmamasına ve onların (ağalar ve beyler gibi) rızıkları ayaklarına geldiğine delalet eder.

مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ denilmektense مِنْ ثَمَرَاتِهَا denilmiş olsaydı, daha muhtasar ve daha güzel olurdu. Fakat mezkûr suallerden iki suale cevab olduğundan, مِنْهَا ayrı مِنْ ثَمَرَةٍ ayrı söylemek îcab etmiştir.

مِنْ ثَمَرَةٍ deki tenkir, tamimi ifade ettiği cihetle, Cennet'in bütün semereleri rızık olmaya şâyan olduğuna işarettir.

رِزْقًا kelimesinin tenkiri ise, açlığı gidermek için yediğiniz gördüğünüz rızık olmadığına işarettir.

قَالُوا tefaul babının manası olan şirketi andırıyor. Yani "O rızkın acib keyfiyetinden ettikleri taaccüb ve istiğrabı birbirine söylemeye başladılar."

هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ : Bu cümlede mübhem bırakılıp, beyan edilmeyen "rızık" kelimesinin dört manaya ihtimali

vardır:

Birincisi: Rızıktan maksad, amel-i sâlihtir. Yani “Bu dâr-ı dünyada rızık olarak bize nasîb kılınan amel-i sâlih, yani şimdi yediğimiz rızıklar dünyada yaptığımız amel-i sâlihin neticesidir.” Yani amel ile ceza arasında o kadar ittisal (bağlılık) vardır ki; sanki dünyadaki amel, âhirette tecessüm edip sevab kesilmiştir. Onların sevinçleri, bu noktadan hasıl olmuştur.

İkincisi: Rızıktan maksad, dünyanın taam ve yemekleridir. Yani: “Dünyada rızık olarak bize verilen taamlar, bunlardır. Amma zevkleri, tatları arasında dağlar kadar fark vardır.” İşte onların istiğrabları bu noktadandır.

Üçüncüsü: Bu semereler, biraz evvel yediğimiz semereler gibidir, amma suretleri bir, manaları, tatları ayrıdır. Demek sureten, şeklen bir olduklarından, ülfet lezzetini veriyor; tatlarının ayrı olmasıyla da teceddüd lezzeti hasıl oluyor. İşte sevinçleri bu noktadandır.

Dördüncüsü: Hemen şimdi yediğimiz meyveler, bu dallardaki meyvelerdir. Demek bir meyve koparıldığı zaman, yeri boş kalmıyor, derhal yerine bir meyve peyda olur. İşte bundandır ki, Cennet’in meyvelerinde noksaniyet olmuyor.

وَ اُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا : Bu cümle, itiraziyedir. Yani yeni bir hükmü ifade etmek için zikrine lüzum olmadığı halde, هذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ cümlesindeki hükmü tasdik ve illetini beyan etmek üzere, evvelki cümleye bir zeyl ve bir fezleke olarak zikredilmiştir.

Bina-i meçhul sîgasıyla اُتُوا nün zikredilmesi, ehl-i Cennet’in işleri, hademeleri tarafından görülmekte olduğuna işarettir.

مُتَشَابِهًا : Yani zahiren ve şeklen bir olduğundan, ülfet lezzetini veriyor; bâtınen ve taamen de ayrı olduğu cihetle, teceddüd lezzetini veriyor. Bu itibarla مُتَشَابِهًا kelimesi, her iki lezzeti îma ediyor.

وَ لَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ : Bu cümle, لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى ilââhir cümlesine atftır. Atfın tarafeyni arasında lâzım olan münasebetin iktizasınca takdir-i kelâm şöyle olsa gerektir:

“Onlar, kendi cisimleri için bir meskene muhtaç oldukları gibi, kadınları için de bir meskene muhtaçtırlar.”

لَهُمْ kelimesi ihtisası ifade ettiği cihetle, o ezvacın onların mülkü ve onlara mahsus olduklarına delalet ettiği gibi, dünya kadınlarından başka حُورٌ عِينٌ ile tabir edilen bir kısım kadınlar da onlar için yaratılmış olduğunu îmaen gösteriyor.

فِيهَا : Cennet o kadınlara zarf ve mesken olduğundan anlaşılır ki, o kadınlar o yüksek Cennet’e lâyıktırlar ve aynı zamanda Cennet derecelerinin yüksekliği nisbetinde onların hüsünleri de yükseliyor. Ve keza Cennet’in de onlar ile müzeyyen olduğuna gizli bir îma vardır.

مُطَهَّرَةٌ tef’il babından ism-i mef’ul olduğundan, herhalde tathir edici bir fâil vardır. O fâil de, ancak yed-i kudrettir. Binaenaleyh yed-i kudretin tathir ve tenzih ettiği kadınların tavsifleri kabil değildir. Ve keza مُطَهَّرَةٌ kelimesi müteaddi olduğuna nazaran, o kadınların taharetleri kendilerinden olmayıp, başkasından onlara sirayet etmiş olduğu anlaşılır. Binaenaleyh dünya kadınları da Cennet’e girdikten sonra bir tetahhur ve tasfiye ve tasaykul ameliyatıyla güzellikte hurilerin derecelerine çıkacaklarına delalet eder.

وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ : Yani: Onlar da, ezvacları da, Cennet de, Cennet’in lezaizi de hep ebedîdirler.

Yirmi Altıncı ve Yirmi Yedinci Ayetlerin Tefsiri

Nüket-i İ'caziye

اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ اَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهذَا مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهْدِى بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفَاسِقِينَ ❊ اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَ يَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَ يُفْسِدُونَ فِى اْلاَرْضِ اُولئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

Gayet kısacık bir meali: Yani “Cenab-ı Hak kullarını irşad ve ikaz etmek üzere, sivrisinek gibi hakir, kıymetsiz bir hayvanla veya bir mahlukla misal getirmeyi, kâfirlerin keyfi için terketmez. İmanı olanlar, onun Rablarından hak olduğunu bilirler. Amma kâfirler, Allah bu gibi hakir misallerden neyi irade etmiştir diyorlar. Allah onun ile çoklarını dalalete atar ve çoklarını da hidayete götürür. Fakat fâsıklardan maada dalalete attığı yoktur. Fâsıklar da ol adamlardır ki; Allah’ın taatinden hurucla, misak-ı ezelîden sonra ahidlerini bozarlar ve Allah’ın akrabalar arasında veya mü’minler beyninde emrettiği hatt-ı muvasalayı keserler; yeryüzünde işleri ifsaddır; dünya ve âhirette zarar ve hüsrana maruz kalan ancak onlardır.”

Bu âyetin de sair arkadaşları gibi mevzu-u bahis olacak vücuh-u irtibatı ve cihat-ı nazmiyesi üçtür. Maahâza bu âyetin meali hem mâkabline, hem mâba’dine, hem Kur’anın tamamına bakıyor.

Mâba’dine olan vech-i irtibatı: Evet vakta ki Kur’an-ı Azîmüşşan sinekten ankebuttan misal getirdi, karınca ile bal arısından bahsetti; müşrikler, münafıklar, Yahudiler itiraz için fırsat bularak ahmakane dediler ki:

“Allah azametiyle beraber, böyle hasis, hakir şeylerden bahsetmeye tenezzül eder mi? Halbuki ashab-ı kemal, bu gibi kıymetsiz şeylerden bahsetmeye tenezzül etmezler, hayâ ederler.” Kur’an-ı Kerim bu âyetle ağızlarını vurarak kapattı.

Mâkabline cihet-i nazm u irtibatı: Evet Kur’anın ihtiva ettiği sıfât ve mezayanın hiçbir kelâmda, hiçbir kitabda, hiçbir şahısta bulunmadığı sure başında isbat edildiği gibi, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm’ın nübüvveti de Kur’anın i’cazıyla isbat edildi. Kur’anın i’cazı dahi tahaddi ile, yani muhalifleri muaraza, mübareze meydanına davet etmekle isbat edildi. Çünki muarazaya yapılan davet, sükût ile cevablandırıldı. Böyle cihanşümul bir inkılabı söndürmek için yapılan davet üzerine mübareze meydanına gitmeyip sükût etmek, elbette eser-i aczdir. Kur’an-ı Kerim’in bu isbatlarına karşı kâfirler habt olup ağızlarını açamadıkları gibi, nabızları bile felce uğradı. Yalnız Kur’an her hususta hadd-i kemale baliğ olduğundan, uzaktan uzağa bazı ufak itiraz taşlarını atmışlardır. Ezcümle: كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا ve اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ gibi âdi, kıymetsiz misallerden Kur’anın getirdiği temsiller, yüksek kelâmların kemaline yakışmaz. Bu gibi temsiller, beyn-en nâs yapılan mükâlemelere, konuşmalara benziyorlar, diye mugalata ile halt etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim onların o haltlarını bu âyetle başlarına vurmuştur.

Arkadaş! Acele etme, burada bir parça durmak îcab eder. Onların pek vâhî ve zaîf şübheleri vardır. Bu şübheler, müteselsil bazı vehimlerden neş’et etmiştir. O vehimler de, bazı mugalatalardan husule gelmişlerdir.

Onların Kur’anın kemalini tenzil etmek için, Kur’anın temsillerini insanların temsillerine kıyas etmeleri, “kıyas-ı maalfârık”tır; aralarında dünyalar kadar fark vardır. Onları mugalata ile bu kıyasa sevkeden noktalar:

1- Onlar her şeye, me’luflarına baktıkları nazar ile bakıyorlar.

2- Onlar insanın zihninin, fikrinin, lisanının, sem'inin cüz'î olduklarını ve cüz'î olduklarından, kasden ve bizzât iki şeye beraber taalluk edemediklerini nazara almışlardır.

3- Himmetin yüksek ve alçak kısımlarını tefrik eden mikyasın, iştigal ve ihtimamdan ibaret olduğunu düşünmüşlerdir. Yani yüksek şeylere ihtimam edenin himmeti yüksektir, alçak işlerde iştigal edenin himmeti alçaktır.

4- Kıymet ve azametin, himmet nisbetinde olduğunu zannetmişlerdir. Hattâ küçük veya alçak birşeyi, yüksek ve büyük şahıslara isnad etmezler. Güya azîm insanlar, kıymeti olmayan şeylere tenezzül etmezler ve zaîf, küçük birşey, o büyük himmet ve azameti tahammül edemez.

İşte o boş kafalılar, bu noktalara istinaden Cenab-ı Hakk'ı da insanlara kıyas ederek diyorlar ki: "Allah celal ve azametiyle insanların konuştukları gibi nasıl insanlar ile tekellüm etmeye tenezzül eder? Ve bu cüz'î ve hakir şeylerden nasıl bahseder? Azametine yakışır mı?" Acaba o süfeha takımı; Allah'ın iradesi, ilmi, kudreti gibi sair sıfatlarının da küllî, umumî, şamil, muhit olduklarını bilmezler mi? Ve yine bilmezler mi ki; Cenab-ı Hakk'ın azametine mikyas, ancak mecmu' âsârıdır, yalnız bir eser mikyas olamaz! Ve yine bilmezler mi ki; Cenab-ı Hakk'ın tecellisine mizan olacak, kâffe-i kelimatıdır ki; eşcar kalem, denizler mürekkeb olsa, o kelimatı yazıp bitiremezler. [10](Haşiye) Meselâ: Şems âkıl, ihtiyar ve irade sahibi farzedilse, ziyasını bütün âleme neşrettiği bir sırada pis, mülevves bir zerre de onun ziyasından istifade ettiği vakit, şemse karşı "Ne için bu pis, bu mülevves zerre ile meşgul oldu ve ne için ona ziyasını verdi" diye itiraz edilebilir mi? Hâşâ! Şemsin azametine bir nakîse gelir mi? Yok. Binaenaleyh gayet büyük olan bu âlemi, büyük bir san'at ile ve büyük bir ihtimamla halkettiği gibi, cevher-i ferd ile tabir edilen zerre de onun destgâh-ı kudretinden çıkan bir eser-i san'atıdır. Çünki o büyük kudretin nazarında cevahir-i ferd,

yani zerrelerle nücum-u seyyare, yani gezici yıldızlar müsavidirler. Zira o büyük Allah’ın kudreti, ilmi, iradesi, kelâmı, zâtî sıfatlarıdır. Zât-ı Akdes’e lâzımdırlar. Onlarda teceddüd yok, ziyade ve noksan olmaya kabiliyet yok, tegayyürleri yok ki, mertebeleri olsun. Maahâza acz bu sıfatların zıddı olduğundan, onların içine girip oturamaz. Binaenaleyh kudret-i İlahiyede zerre ile şems arasında fark yoktur. Meselâ terazinin her iki gözünde iki güneş veya iki zerre bulunduğu farzedilse, aralarında müsavat ve müvazene bulunduğundan hariçten bir kuvvet bir gözüne basarsa, öteki göz havaya kalkar. İster o gözde zerre olsun, ister güneş olsun, o kuvvete göre farkları yoktur; ikisi de birdir. Kezalik mümkin olan bir şeyin tarafeyni, yani vücud ve ademi arasında, terazinin gözleri gibi müsavat olduğundan, kudret-i ezeliye hangi tarafa basarsa, öteki taraf heba gibi havaya kalkar. Güneş, sinek, zerre bu hususta hepsi de birdir.

Hülâsa: Zerre gibi küçük şeyler veya âdi fiiller, Hâlık’ın halkıyla vücuda geldikleri için, onun daire-i ilminde dâhil oldukları bedihîdir. Bu itibarla onlardan bahsetmekte bilbedahe müşahhat (münakaşa etmek) yoktur. Kur’an-ı Kerim اَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ âyetiyle bu sırra işaret etmiştir. Yani halkeden Hâlık, mahlukunu bilmez mi ve bilmemesinin imkânı var mı? Öyle ise mahlukundan ne için bahsetmesin, ne için mahlukuyla konuşmasın?

İkinci Mugalata: Onlar “Kur’anın üslûbları ve şivesi altında bir insanın timsali görünür.” diyorlar. Çünki Kur’anda bahsedilen âdi işler ve hakir şeyler, insanların arasında yapılan muhavere ve konuşmalar gibidir. Bu cahil herifler bilmezler mi ki söylenilen bir kelâm, bir cihetten mütekellimine bakarsa birkaç cihetten de muhatabına bakar. Çünki muhatabın ahvalini nazara almak lâzımdır ki, söylenilen söz o ahvalin iktizası üzerine söylensin. Binaenaleyh Kur’anın muhatabı beşerdir. Kur’anın maksadı da tefhimdir. Yani beşerin bilmediği şeyleri bildirmektir. Buna binaendir ki, belâgatın iktizası üzerine Kur’an beşerin

hissiyatıyla memzuc olan üslûblarını giyer ve şivesiyle söyler ki, beşerin fehmi söylenilen sözden tevahhuş edip ürkmesin. Evet yüksek bir insan, bir çocukla konuştuğu zaman çocukların şivesiyle konuşursa, çocuğun zihnini okşamış olur. Çocuğun fehmi, onun çat-pat söylediği sözler ile ünsiyet peyda eder; söylediklerini dinler ve anlar. Aksi halde o insan ile o çocuk arasında bir malûmat alış-verişi olamaz. Allah ile beşer arasındaki ahz u i'talar da böyledir. Eğer Cenab-ı Hak beşere i'ta edeceği malûmatı beşerin terazisiyle tartıp vermezse, beşer kat'iyyen ne bakar ve ne de alır. Çünki beşer ancak alışmış olduğu terazisinin dilinden anlar, bu fennî terazilerin dilinden anlamaz.

S– Hakikaten eşyanın hakareti, hısseti; kudretin azametine, kelâmın nezahet ve nezaketine münafîdir?

C– Bazı şeylerde veya işlerde görünen hakaret, çirkinlik; eşyanın mülk cihetine aittir. Yani dış yüzüne nâzırdır ve bizim nazarımızda öyle görünür. Ve bunun için, eşya ile yed-i kudret arasına perde olarak esbab-ı zahiriye vaz'edilmiştir ki, sathî nazarımızda yed-i kudretin o gibi eşya ile mübaşereti görünmesin. Fakat melekût ciheti, yani içyüzü ise şeffaf ve yüksektir. Kudretin taalluk ettiği bu cihette, hiçbir şey kudretin taallukundan hariç değildir. Evet azamet-i İlahiye esbab-ı zahiriyenin vaz'ını iktiza ettiği gibi, vahdet ve izzet-i İlahiye de kudretin bütün eşyaya şümulünü ve kelâmın herşeye ihatasını iktiza ederler. Maahâza bir zerre üstünde zerreler ile yazılan bir Kur'an, sahife-i semada yıldızlar ile yazılacak Kur'andan hüsün ve güzellikte aşağı değildir. Ve keza [11](Haşiye-1) bir sivrisineğin yaratılışı, san'atça filin hilkatinden dûn değildir. Kelâm sıfatı da aynen kudret sıfatı gibidir. Bir çocukla konuşup söz anlatmak, bir feylesofla konuşmaktan aşağı değildir.

S– Şu temsillerde görünen hakaret-i zahiriye neye aittir?

C– O gibi haller temsil getirene ait değildir, ancak mümessel-i lehe aittir. Yani kime ve ne şeye temsil getirilmişse, ona aittir. Zâten kelâmın güzelliği, belâgatı;

mümessel-i lehe mutabakatı nisbetindedir. Evet bir padişah bir çobana, çobanlara mahsus bir aba, bir palto ve kelbine de bir kemik verirse, "Padişah iyi yapmadı." diye kimse itiraz edemez. Çünki herşeyi lâyıkına vermiştir. Binaenaleyh mümessel-i leh ne kadar hakir olursa, temsili de o kadar hakir olur ve ne kadar büyük olursa, temsili de o kadar büyük olur. Evet sanemler pek âdi, hakir olduklarından; Cenab-ı Hak sineği [12](Haşiye-2) onlara musallat kılmıştır; ve ibadetleri de o kadar çirkindir ki, nesc-ül ankebut ile yani örümceğin ağıyla tabir edilmiştir.

Üçüncü Mugalata: Onlar diyorlar ki: "Hakikatı izhar etmekte, aczi îma eden bu gibi temsilâta ne ihtiyaç vardır?"

Elcevab: Kur'anı inzal etmekten maksad, cumhur-u nâsı irşad etmektir. Cumhur ise avamdır. Avam-ı nâs, çıplak olan hakaiki göremez; ülfet peyda etmedikleri akliyat-ı mahzayı ve mücerredatı fehimleri alamaz. Bunun için Cenab-ı Hak lütf u ihsanıyla hakikatları onların ülfet ettikleri bir libas ile, bir şive ile göstermiştir ki, tevahhuş edip ürkmesinler. Bu bahis, müteşabihat bahsinde geçmiştir.

Bu âyetin cümleleri arasındaki irtibata gelelim:

Evet اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا cümlesi onların îrad ettikleri aşağıdaki müteselsil itirazları reddediyor.

1- Allah'ın beşer ile konuşmasında ve onlara kahr u itab etmekte ve onlardan şikayet etmekte ne hikmet vardır? Halbuki bu gibi şeylerden anlaşılır ki; âlemde insanın da başka bir tasarrufu, bir tesiri vardır.

2- İnsanlar arasında cereyan eden konuşmalar gibi temsillerin getirilmesi... Zira bu Kur'anın beşer kelâmı olduğuna alâmettir.

3- Kelâmın arkasında, üslûbların arasında insanın timsali görünür.

4- Hakaik, temsilâtla tasvir ediliyor. Bu ise, hakikatı izhar etmekten âciz olduğuna delalet eder.

5- Getirilen temsiller, âdi temsillerdir. Bu ise, mütekellimin zihni inhisar altında olduğuna emaredir.

6- Hakir ve kıymetsiz şeylerden temsiller getiriliyor. Bu da mütekellimin zaîf olduğuna delildir.

7- Getirilen temsillere mecburiyet olmadığından, terki zikrinden evlâdır.

8- Bilhâssa, ehl-i izzetin hayâ ederek tenezzül etmedikleri şeylerden temsil getirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim bu itiraz silsilesini, اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا ilââhir cümlesiyle bir darbede kırmış ve yıkmıştır.

1- Eşyanın içyüzleri yüksek ve şeffaf olduğundan, bu yüzlerden bahsetmek azamet ve celale münafî olmadığı gibi, uluhiyetin iktizası üzerine dış yüzleri çirkin görünenlerin bahsedilmekten, zikredilmekten hariç tutulmaları, uluhiyet kanununa muhaliftir. Çünki bir hâkim, tebaasından Çingeneleri hukuk-u medeniyeden ihraç etmez.

2- Belâgat ve hikmetin iktizası üzerine, hakir manaları ifade için hakir temsillerin zikrinde bir muhalefet yoktur.

3- Âdi temsillerde bir beis yoktur, terbiye ve irşad öyle ister.

4- İnayet-i İlahiyenin iktizası üzerine, hakaik temsilâtla tasvir edilir.

5- Rububiyet ve terbiyenin iktizasına binaen, insanları kendi aralarında cereyan eden muhavereleri, üslûbları, şiveleriyle irşad etmek lâzımdır.

6- Hikmet ve nizamın iktizası üzerine, Cenab-ı Hakk'ın insanlar ile konuşması zarurîdir.

Hülâsa: Cenab-ı Hak insanlara cüz'-i ihtiyarî vermekle, onları âlem-i ef'ale masdar yaptı. O âlem-i ef'ali bir nizam altına almak üzere kelâmını, yani Kur'anını da o âlem-i ef'ale gönderdi. Binaenaleyh tanzif ve tanzim için yapılan İlahî bir proğram, itirazlara mahal olamaz.

فَاَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ

Bu cümleyi evvelki cümle ile bağlayan alâkaya gelince: Evvelki cümledeki hükmü isbat için bu cümle, bir delilin

yolunu gösteriyor ve zihne gelen vehimleri de def'ediyor. Şöyle ki:

Her kim inayet-i ezeliye ile rububiyet-i İlahiyeyi gözönüne getirip Allah canibinden, kudretin azameti altında bakarsa, بَعُوضَة ve emsaliyle getirilen temsillerin, belâgat kanunlarına muvafık ve Cenab-ı Hak'tan hak olduğunu tasdik eder. Fakat her kim nefsinin emri altında mümkinatı nazara alarak bakarsa, şübhesiz vehimler onu havalandırır, dalaletin bataklığına atar. Bu iki taife insanların meseli, şöyle iki şahsın meseline benzer ki: Onlardan birisi yukarıya, diğeri aşağıya gider. Her ikisi de pek çok su arklarını görürler. Yukarıya giden şahıs, doğru çeşmenin başına gider, suyun menbaını bulur; tatlı, temiz bir su olduğunu anlar. Sonra o çeşmeden teşa'ub edip dağılan bütün arkların temiz ve tatlı olduklarına hükmeder ve hangi arka tesadüf ederse, tatlı ve temiz olduğunda tereddüd etmez. İşte bu itibarla, kendisine vehimler tasallut etmezler. Aşağıya giden öteki şahıs ise arklara bakar, suyun menbaını göremediğinden, her rastgeldiği ark suyunun tatlı olup olmadığını anlamak için delilleri, emareleri aramaya mecbur olur. Bundan dolayı vehimlere maruz kalır. Edna bir vehim, o kafasızı yoldan çıkarır. Yahut o iki taifenin misali, ellerinde bir âyine bulunan iki şahsın misaline benzer ki; birisi âyinenin şeffaf yüzüne bakar, içinde kendisini gördüğü gibi çok şeyleri de görebilir. Öteki adam ise, âyinenin renkli yüzüne bakar, birşey anlayamaz.

Hülâsa: Allah'ın sun'una, ef'aline, kelâmına, temsilâtına, üslûblarına; inayet ve rububiyetini mülahaza etmekle beraber Allah'ın canibinden bakmak lâzımdır. Bu bakış da ancak nur-u imanla olur. Bu itibarla vehimler olsa bile, ancak örümcek ağının kıymet ve kuvvetinde olur. Eğer mümkinat cihetinden cüz'î fikriyle, müşteri nazarıyla bakarsa, zaîf bir vehim bile onun nazarında bir dağ gibi olur. Cudi Dağı'nı gözün rü'yetinden men'eden sineğin kanadı gibi; zaîf, küçük bir vehim de, hakikatı onun gözünün görmesinden setreder.

وَ اَمَّا الّذِينَ كَفَرُوا ilââhir... Bu cümlenin evvelki cümle ile cihet-i irtibatı:

Evet temsilât-ı Kur'aniyedeki hikmeti fehmetmek için Allah canibinden nur-u imanla bakmak lâzım olduğuna evvelki cümle ile işaret edilmiştir. Bu cümlede ise, mezkûr temsilâttaki hikmetin adem-i fehmini intac eden ve aynı zamanda evham ve bahaneler yuvasına giden yol gösterilmiştir. Şöyle ki:

Alçak nefis tarafından herşeyi karanlıklı gösteren küfür zulmetiyle temsilât-ı Kur'aniyeye bakan olursa; tabiî o temsilâtın hikmetini anlayamaz, evhama kapılır. Kalbindeki marazın yardımıyla, her vehim onun nazarında bir dev kesilir, tarîk-i hakkı kaybeder, tereddüdlere maruz kalır. Sonra istifhama, yani sorup sual etmeye başlar; içinden çıkamaz, en nihayet iş inkâra dayanır, inkârın içinde kalır. Kur'an-ı Kerim ihtisar ve kinaye tarîkıyla onların inkârı tazammun eden istifhamlarına, مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهذَا مَثَلاً cümlesiyle işaret etmiştir. Ve bu işaret içindir ki, evvelki cümlede mezkûr olan يَعْلَمُونَ ye mutabakat için, burada لاَ يَعْلَمُونَ nin zikri lâzım iken مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهذَا مَثَلاً ilââhir denilmiştir.

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهْدِى بِهِ كَثِيرًا : Bu cümle, onların temsilâtının sebebini, ille-i gaiyesini anlamak üzere مَاذَا ile yaptıkları istifhama cevabdır. Fakat Kur'an-ı Kerim usûl ittihaz ettiği îcaz ve ihtisara binaen, temsilâtın akibetini yani temsilâta terettüb eden dalalet ve hidayeti, ille-i gaiye menzilesinde göstermiştir. Evet dalalet ve hidayet, temsilâta illet olamaz. Eğer illet olsa, cebr olur. Ancak temsilâtın sebeb ve ille-i gaiyesi, cumhur-u avamı ikaz ve irşaddır. Sanki onlar "Ne için böyle oldu? Ne için i'caz bedihî olmadı? Ne için Allah'ın kelâmı olduğu zarurî olmadı? Ne için bu temsilât yüzünden vehimlere meydan verildi?" diye bir çok sualleri ortaya çıkardılar. Kur'an-ı Kerim يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهْدِى بِهِ كَثِيرًا cümlesiyle, o sual kümesini dağıttı. Şöyle ki:

O temsilâtı nur-u iman ile tefekkür edenin nur-u imanı inkişaf eder, kuvvet bulur. Küfür zulmetiyle ve tenkid hırsıyla bakanın da, zulmeti ziyadeleşir ve gözü kör olur. Çünki

nazarîdir, bedihî değildir. Evet bu temsilât, temiz ve yüksek ruhları, mülevves ve alçak ruhlardan tefrik içindir. Bu da, yüksek istidadları neşv ü nemalandırmakla pis istidadlardan temyiz içindir. Bu dahi, sağlam fıtratları, mücahede ile bozuk ve hasta fıtratlardan ayırmak içindir. Bunu da, imtihan-ı beşer istilzam ediyor. Bunu dahi, sırr-ı teklif iktiza etmiştir. Teklif ise saadet-i beşer içindir. Saadet ise tekemmülden sonradır.

S– Diyorsun ki teklif, saadet içindir. Halbuki ekser nâsın şekavetine sebeb, tekliftir. Teklif olmasaydı, bu kadar tefavüt-ü şekavet de olmazdı?

C– Cenab-ı Hak verdiği cüz'-i ihtiyarî ile ef'al-i ihtiyariye âlemini kesbiyle teşkil etmeğe insanı mükellef kıldığı gibi, ruh-u beşerde vedîa olarak ekilen gayr-ı mütenahî tohumları sulamak ve neşv ü nemalandırmak için de beşeri teklif ile mükellef kılmıştır. Eğer teklif olmasaydı, ruhlardaki o tohumlar neşv ü nema bulamazdı. Evet nev'-i beşerin ahvaline dikkatle bakılırsa görülür ki; ruhun manen terakkisini, vicdanın tekâmülünü, akıl ve fikrin inkişaf ve terakkisini telkîh eden yani aşılayan, şeriatlardır; vücud veren, tekliftir; hayat veren, peygamberlerin gönderilmesidir; ilham eden, dinlerdir. Eğer bu noktalar olmasaydı, insan hayvan olarak kalacaktı ve insandaki bu kadar kemalât-ı vicdaniye ve ahlâk-ı hasene tamamen yok olurlardı. Fakat insanların bir kısmı, arzu ve ihtiyarıyla teklifi kabul etmiştir. Bu kısım, saadet-i şahsiyeyi elde ettiği gibi nev'in saadetine de sebeb olmuştur. Amma insanların büyük bir kısmı, ihtiyarı ile küfrü kabul ve tekâlif-i İlahiyeyi reddetmişlerse de, teklifin bazı nevilerinden süzülen terbiyevî, ahlâkî vesaire güzel şeyleri aldıklarından, teklifin o nevilerini zımnen ve ızdıraren kabul etmiş bulunurlar. İşte bu itibarla, kâfirin her sıfatı ve her hali kâfir değildir.

S– İnsanlardan büyük bir kısmın şekaveti meydanda iken, yalnız küçük bir kısmın saadeti nasıl nev'in saadetine sebeb olur ki, "Şeriat rahmettir." diyorsunuz. Halbuki nev'in

saadeti, ya bütün efradın veya kısm-ı ekserîsinin saadetiyle olabilir?

C– Altına yüz yumurta bırakılan tavuk, o yumurtadan yirmisini civciv çıkarıp seksenini ifsad etse, bu tavuk, yumurta nev'ine hizmet etmiş olur. Çünki bir civciv, bin yumurtanın annesi olabilir. Veya yüz tane çekirdek toprağa ekilse ve su ile sulanıp bilâhere yirmisi neşv ü nema bulup hurma ağacı olsa ve sekseni çürüyüp mahvolsa, yirmi çekirdeğin sünbüllenip ağaç olmasına sebeb olan su, elbette çekirdek nev'ine hizmet etmiş olur. Veyahud bir maden ateşte eritilse, beşte biri altun, mütebâkisi toprak çıksa; elbette ateş, o madenin kemaline, saadetine sebeb olur. Binaenaleyh teklif de insanların beşte birini kurtarsa, o beşte birin saadet-i nev'iyeye sebeb ve âmil olduğuna kat'iyyetle hükmedilebilir. Maahâza yüksek hissiyat ile güzel ahlâkın neşv ü neması, ancak mücahede ve içtihadla olur. Evet sağ el, daima çalıştığı için, sol elden daha kuvvetlidir. Ve bir hükûmet, mücahede ettikçe cesareti artar, terkettiği zaman cesareti azalır ve binnetice cesaret de, hükûmet de söner, mahvolur. Ve keza her şeyin ve her işin tekâmülü, zıdlarının mukabele ve rekabet etmeleriyle olur. Meselâ hidayetin tekâmülüne dalalet yardım ettiği gibi, imanın tekâmülüne de küfür yardım eder. Çünki küfür ve dalaletin ne derece pis ve zararlı olduklarını gören bir mü'minin imanı ve hidayeti, birden bine çıkar. Bu iki cihet, teklifin eser ve semeresidir. Ve bu iki cihet itibariyle teklif, saadet-i nev'iyenin yegâne âmilidir.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفَاسِقِينَ : Bu cümlenin mâkabliyle münasebeti: Evet Kur'an-ı Kerim يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا cümlesinde dalalete atılanlar kimler olduğunu beyan etmeyip mübhem bıraktığından, sâmi' korktu. "Acaba o dalalete atılanlar kimlerdir? Sebeb nedir? Kur'anın nurundan zulmet nasıl geliyor?" diye sorduğu bu üç sual, şu cümle ile cevablandırılmıştır ki: "Onlar, fâsıklardır. Dalalete atılmaları, fısklarının cezasıdır. Fısk sebebiyle, fâsıklar hakkında nur

nâra, ziya zulmete inkılab eder.” Evet şemsin ziyasıyla, pis maddeler taaffün eder, kokar, berbad olur.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَ يَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ

Bu cümlenin evvelki cümle ile vech-i nazmı: Evet bu cümle ile fısk, şerh ve beyan edilmiştir. Şöyle ki: Fısk; haktan udûl, ayrılmak, hadden tecavüz, hayat-ı ebediyeden çıkıp terketmektir. Fıskın menşei; kuvve-i akliye, kuvve-i gazabiye, kuvve-i şeheviye denilen üç kuvvetin ifrat ve tefritinden neş’et eder. Evet ifrat veya tefrit, delillere karşı bir isyandır. Yani sahife-i âlemde yaratılan delail, uhûd-u İlahiye hükmündedir. O delaile muhalefet eden, Cenab-ı Hak’la fıtraten yapmış olduğu ahdini bozmuş olur. Ve keza ifrat ve tefrit hayat-ı nefsiye ve ruhiyenin maraz ve hastalığını intac eden esbabdandır. Buna fıskın birinci sıfatı olan يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ cümlesiyle işaret edilmiştir. Ve keza ifrat ve tefrit, hayat-ı içtimaiyeye karşı isyan ateşini yakan iki âmildir. Evet bu âmiller hayat-ı içtimaiyeyi nizam ve intizam altına alan rabıtaları, kanunları keser atar. Evet şehvet veya gazab haddini aşarsa, ırz ve namuslar pay-mal olur, masumlar mahvolur. Buna da, fıskın ikinci sıfatı olan وَ يَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ cümlesiyle işaret edilmiştir.

Ve keza dünya nizamının bozulmasını intac edip fesad ve ihtilâle sebebiyet veren iki ihtilâlcidirler. Buna dahi, fıskın üçüncü sıfatı olan وَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ cümlesiyle işaret edilmiştir. Evet fâsık olan kimsenin kuvve-i akliye ve fikriyesi itidali kaybedip safsatalara düşerse, itikadata ait rabıtaları kesmekle, hayat-ı ebediyesini yırtar atar. Ve keza kuvve-i gazabiyesi hadd-i vasatı tecavüz ederse, hayat-ı içtimaiyenin hem yüzünü, hem astarını yırtar, altüst eder. Ve keza kuvve-i şeheviyesi haddi aşarsa heva-i nefse tâbi olur, kalbinden şefkat-i cinsiye zâil olur, kendisi berbad olacağı gibi başkalarını da berbad edecektir. Bu itibarla fâsıklar hem nev’inin zararına, hem Arz’ın fesadına çalışmış olur.

اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ : Bu cümle, evvelki cümlenin neticesi ve aynı zamanda te’kididir. Şöyle ki:

Evvelki cümlede ahdi bozmak, sıla-i rahmi kesmek, Arz’da fesad yapmak gibi fâsıkın cinayetlerini korkunç bir şekilde söyledikten sonra, bu cümlede evvelki tehdid ve korkuyu te’kid için, fâsıkın cinayetlerinin netice ve cezasını şöyle beyan etmiştir: O fâsıklar, âhiretlerini verip dünyayı aldıkları gibi, hidayeti dalaletle tebdil eden kafasız adamlardır.

Şimdi üçüncü vazifeye geldik. Yani bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin heyetlerinden bahsedeceğiz:

Evvelâ bunu bilmek lâzımdır ki, Kur’an-ı Kerim’in âyetleri ve âyetlerin cümleleri ve cümlelerin heyetleri; sâniye, dakika, saatleri sayan saatin milleri gibidirler. Millerin her ikincisi birincisine yardım ettiği gibi, bir âyet bir maksadı takib ettiği zaman, cümleleri de o maksadın etrafında dolaşırlar; cümlelerin heyetleri dahi, cümlelerin izini takib ediyorlar. Vaziyetleri öyle bir noktaya gelir ki; halleri, lisan-ı hal ile şu beyti okuyor:

عِبَارَاتُنَا شَتَّى وَ حُسْنُكَ وَاحِدٌ وَ كُلٌّ اِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ

Yani: “Söylediğimiz sözler ayrı ayrı ise de, senin hüsnün birdir. Bütün sözlerimiz, o hüsn-ü cemale işaret ediyorlar.” Bunun içindir ki, Kur’an-ı Kerim’in selaseti ve yüksek belâgatı ve nakşındaki inceliği tabaka-i i’caza vâsıl olmuştur.

اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا

Bu cümledeki kelimelerin nüktelerinden bahsedeceğiz:

اِنَّ kelimesi, hem hükmün hakikata bağlı olduğuna, hem hükümde vaki’ olan tereddüd ve inkârların def’ine delalet eder. Öyle ise bu اِنَّ , âyetin başında zikredilen müteselsil tereddüdlere işarettir.

اَللّٰه kelimesi, bundan önce zikredilen Cenab-ı Hak ile mümkinat arasında yaptıkları kıyastaki hatayı, zihnin gözüne sokuyor. Yani “Nasıl Allah diyorsunuz ve nasıl Allah’ı mümkinata kıyas ediyorsunuz, Allah ünvanını taşıyan zât, mümkinata kıyas edilebilir mi?”

S– لاَ يَسْتَحْيِى Hayâ, nefsin sıkılmasıyla yüzde peyda olan kızartıdan ibaret olduğundan, Cenab-ı Hak hakkında bu kelimenin kullanılması muhaldir; muhali nefyetmekte faide

yoktur. Binaenaleyh لاَ يَسْتَحْيِى yerinde لاَ يَتْرُكُ denilmiş olsaydı, muhaliyete mahal kalmazdı?

C– Baûda ile yapılan temsili iktiza eden ve hüsnünü takdir eden hikmet, belâgat vesaire gibi esbaba karşı temsili terketmek isteyen, hayâdan maada tek bir esbab yoktur. Hayâ da Cenab-ı Hak hakkında muhaldir. Öyle ise o temsili terketmeye aslâ sebeb bulunmadığına işareten, لاَ يَسْتَحْيِى kelimesi لاَ يَتْرُكُ kelimesine tercih edilmiştir. Çünki لاَ يَتْرُكُ kelimesi, bu manayı ifade edemez. Yahut يَسْتَحْيِى nin zikri, onların ahmakçasına söyledikleri اَمَا يَسْتَحْيِى رَبُّ مُحَمَّدٍ اَنْ يُمَثِّلَ بِهٰذِهِ الْمُحَقَّرَاتِ yani “Muhammed’in Rabbi bu hakir şeylerden temsil getirmeye hayâ etmez mi?” diye söyledikleri sözlerindeki يَسْتَحْيِى kelimesine müşakelet ve müşabehet içindir. Kur’an-ı Kerim belâgatça kıymetli olan مُشَاكَلَةً فِى الصُّحْبَةِ üslûbuna binaen, onların kullandıkları يَسْتَحْيِى kelimesini aynen kullanmıştır.

Onların bu sözlerine müşakelet ve müşabehet nokta-i nazarından اَنْ يَضْرِبَ yerinde مِنَ الْمَثَلِ الْحَقِيرِ denilmesi, müşabeheti saklamak için daha münasib olurdu. Fakat bu münasebetin nazara alınmaması, latif bir üslûba işarettir ki: Temsiller, mühür veya imzalar gibi tasdik ve isbat içindir. Nasılki yazılan bir şey mühürlenmekle tasdik edilmiş olur; aynen bunun gibi, söylenilen bir söz de bir misal ile tasdik ve isbat edilmiş olur. Yahut اَنْ يَضْرِبَ ile paranın darbına îma edilmiştir. Yani temsillerin darbı ve darb-ı meseller, sikkenin darbı kadar kelâma kıymet veriyor. Yani nasılki sikke; gümüş ve altuna kıymet veriyor, darb-ı meseller de kelâmlara o nisbette kıymet ve itibar veriyor. Ve bu işaretle, vehimleri def’etmek için temsillerin güzel bir vasıta olduklarına ve temsillerin bid’a olmayıp belâgat sahasında işlek ve güzel bir cadde olduğuna îma edilmiştir. Evet durub-u emsal, malûm kaidelerdendir. Daha kısa ve muhtasar olan ضَرْب masdarı üzerine اَنْ يَضْرِبَ nin fiil sîgasıyla tercihan zikredilmesi, itirazlarının menşei bizzât temsil olmayıp, baûdanın hakareti olduğuna işarettir. Çünki temsiller haddizâtında kıymetli olup, itirazlara mahal değildirler. Zira

اَنْ يَضْرِبَ fiildir. Fiil, müstakil ve sabit olmadığından, sanki latiftir. Mütekellimin kasdı onda durmuyor, mef'ule geçiyor. Masdar olan "darb" ise isimdir. İsim, müstakil ve sabit olduğu için sanki kesiftir. Mütekellimin kasdını cezbedip, mef'ule vermemesi ihtimali vardır.

Binaenaleyh اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى ضَرْبَ الْبَعُوضَةِ مَثَلاً denilmiş olsaydı; istihya mahalli, "darb" olurdu. Halbuki istihyanın mahalli, "baûda"dır.

مَثَلاً : Bundan murad, temsilin hâsiyeti olan aklî bir şeyi, hissî bir şeyle ve aslı olmayan mevhum birşeyi muhakkak ve mevcud olan bir şeyle ve gaib olan birşeyi, hazır bir şeyle tasvir etmektir. مَثَلاً deki tenkirden anlaşılır ki, burada medar-ı nazar, bizzât meselin zâtıdır, sıfatları değildir. Sıfatları ise makamın iktizasına veya mümessel-i lehin haline havale edilmiştir.

مَا tamimi ifade ettiğinden, kaidenin umumî olduğuna işarettir ki, cevab yalnız onların itiraz ettikleri şeye münhasır kalmasın.

بَعُوضَةً : Pek çok küçük ve hakir şeyler ve hayvanlar bulunduğu halde baûdanın tahsisi, ind-el bülega temsil için istimali çok olduğuna binaendir.

فَمَا فَوْقَهَا Yani: Kıymet ve belâgatça baûdanın (sinek) mâfevki veya küçüklükte baûdanın madûnu veyahud hem kıymette hem küçüklükte baûdanın madûnu olan şeyler. Fakat مَا فَوْقَهَا tabiri, küçük şeyin belâgatça daha garib, hilkatçe daha acib olduğuna işarettir.

فَاَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ اَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهذَا مَثَلاً

Bu cümlenin evvelki cümleden teferru' ve teşa'ub ettiğini ifade eden ف , bu cümleyi her iki şıkkıyla intac eden zımnî ve gizli bir delile işarettir. Tasviri şöyle olsa gerektir:

Cenab-ı Hak, temsili terketmez. Zira belâgatın iktiza ettiği bir temsildir. Belâgatın iktiza ettiği şey terkedilmez. Öyle ise Cenab-ı Hak bu temsili terketmez. Binaenaleyh insafı olan, o temsilin belig, hak ve Allah'tan olduğunu bilir. İnad ile bakan adam ise hikmetini bilmez, tereddüde düşer,

sorar, sual eder, en nihayet istihkar ile inkâra girer. Hülâsa: Mü'min, insaflı olduğu için Allah'tan olduğunu tasdik eder. Kâfir olan adam inadcı olduğundan, "Bunda ne faide var?" der.

اَمَّا : Bu اَمَّا şart edatıdır. Dâhil olduğu her iki cümleyi birincisi melzum, ikincisi lâzım; veya evvelkisi şart, ötekisi meşrut olmak üzere, ikincisini birinci ile bağlar. Evet bu اَمَّا , iki cümle arasında lüzumu tesis etmek için vaz'edilmiştir. Binaenaleyh burada فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ cümlesinin اَلَّذِينَ آمَنُوا cümlesine lâzım ve zarurî olduğuna delalet eder. Yani imanı olanın şe'ni, onun hak olduğunu bilmektir.

Kendisinden daha kısa olan اَلْمُؤْمِنُونَ kelimesine bedel اَلَّذِينَ آمَنُوا denilmesi, onun hak olduğunu bilmek iman sebebiyle olduğuna ve keza onun hak olduğunu bilmek iman olduğuna işarettir.

Belâgat nokta-i nazarından makama daha münasib olan اَنَّهُ الْبَلِيغُ cümlesine tercihan اَنَّهُ الْحَقُّ denilmesi, onların itirazlarından kasdettikleri son neticeye işarettir. Çünki onların maksadları, Allah'tan olduğunu nefyetmektir. اَنَّهُ الْحَقُّ hakkaniyetin o temsile hasredilmesinden anlaşılır ki, takbih edilmeyip istihsan edilen yalnız baûda temsilidir. Baûdanın gayrısı ve baûdadan daha iyisi, ayıblardan hâlî olsa bile, belâgatça baûdanın yerini tutamaz. Çünki yalnız ayıblardan selâmet, kemale delil olamaz.

مِنْ رَبِّهِمْ : O temsilin, Rablarından nâzil olduğunu ifade eden bu kayıd, onlar itirazlarına hedef ittihaz ettikleri, o temsilin nüzulü olduğuna işarettir.

وَ اَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا : Bu اَمَّا evvelki اَمَّا gibi mâkabllerindeki icmali tafsil etmekle, tahkik ve te'kidi ifade ediyor. اَلَّذِينَ كَفَرُوا nun اَلْكَافِرُونَ kelimesine tercihan zikredilmesi, onların bu inkârı, kalblerinde rüsuh peyda eden küfürden neş'et ettiğine ve onun için onları yine küfre götürdüğüne işarettir.

Evvelki cümledeki يَعْلَمُونَ nin mutabakatı için burada فَلاَ يَعْلَمُونَ denmesi münasib iken, onun yerine zikredilen فَيَقُولُونَ îcaz ve ihtisar için mukadder olan hallerden kinayedir. Takdir-i kelâm: "Küfrü olan adam, hakikatı bilmez, tereddüde

düşer, inkâra girer, istifham şeklinde istihkar eder, hakir görür.” Ve keza kendileri dalalette oldukları gibi, ağızlarıyla halkı da dalalete sürüklediklerine işarettir.

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهْدِى بِهِ كَثِيرًا : Bu cümleden evvelki cümlede اَلَّذِينَ آمَنُوا mukaddem olduğuna nazaran, burada ona münasib olan يَهْدِى بِهِ nin takdimi lâzım iken, يُضِلُّ بِهِ takdim edilmiştir. Çünki bu kelâmdan maksad, inkâr edenlerin itirazlarını reddetmektir. Buna binaen يُضِلُّ بِهِ kesb-i ehemmiyet ettiğinden, takdim hakkını kazanmıştır.

S– Dalalet yerine يُضِلُّ , hidayet yerine يَهْدِى yani masdardan fiile olan udûlden maksad nedir?

C– Fiil-i muzari teceddüd ve istimrara delalet ettiğinden; yirmiüç sene devam eden nüzul-ü Kur’anın parça parça teceddüdü nisbetinde, onların zulmet-i küfriyelerine kat kat zulmetlerin ilâvesine sebebiyet verdiğine, mü’minlerin de nüzulün teceddüdü nisbetinde nur-u imanlarının derece derece yükselmesine bâis olduğuna işarettir. Ve keza bu cümle مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ ilââhirihi cümlesiyle işaret edilen istifhama cevab olduğu için, her iki fırkanın vaziyetlerini beyan etmek îcab etmiştir. Ve bu îcaba binaen, masdara tercihan fiil zikredilmiştir. Yani bir fırkanın vaziyeti dalalet, ötekisinin de hidayettir.

كَثِيرًا : Evvelki كَثِيرًا den kemmiyet ve adedce çokluk irade edilmiştir. İkinci كَثِيرًا den keyfiyet ve kıymetçe çokluk kasdedilmiştir. Ve aynı zamanda, Kur’anın nev’-i beşere rahmet olduğunun sırrına işarettir. Evet insanların az bir kısmının fazilet ve hidayetlerini çok görmek ve göstermek, Kur’anın beşere karşı merhametli ve lütufkâr olduğunu gösterir. Ve keza bir fazilet sahibi, bin faziletsize mukabildir. Bu itibarla fazileti taşıyan az olsa da, çok görünür.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفَاسِقِينَ : Evvelki cümlede mutlak ve mübhem olarak zikredilen كَثِيرًا den hasıl olan vesveseleri, korkuları, tereddüdleri bu cümle ile şöyle def’etmiştir ki: Dalalete gidenler, fâsıklardır. Dalaletlerinin menşei de fısktır. Fıskın sebebi ise, kesbleridir. Suç onlarda olup, Kur’anda değildir. Dalaleti halketmek, yaptıklarının cezası içindir.

Yine bilinmesi lâzımdır ki; bu cümlelerin herbirisi mâkablini şerh ve beyan eder; mâba'di de onu tefsir eder. Demek her cümle, mâkabline delil, mâba'dine neticedir. İki silsile ile bunu izah edeceğiz:

1- Allah, o temsilden hayâ etmez. Çünki o temsili terketmez. Hem o temsil, beligdir. Hem o temsil haktır. Hem o temsil, Allah'ın kelâmıdır. Bunu da, mü'min olan kimseler bilir.

2- Allah münkirlerin dedikleri gibi, o temsilden hayâ etmez. O münkirler, "O temsilin terki lâzımdır." diyorlar. Zira o temsilin hikmetini bilmezler, hem "Bunda ne faide var?" derler. Hem inkâr ediyorlar, zira hakir görüyorlar. Hem işitmeleriyle dalalete girdiler, zira Kur'an onları dalalete attı. Hem onlar fıskla kabuklarından çıktılar, hem Allah'a olan ahidlerini bozdular, hem sıla-i rahmi kestiler, hem Arz'da Allah'ın nizam ve intizamını ifsad ettiler. Binaenaleyh hâsir ve zararlı onlardır. Dünyada vicdan, kalb ve ruhun azabı ile, âhirette de Allah'ın gazabıyla ebedî bir azab içinde kalan onlardır.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَ يَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ
وَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ

Evvelâ bilinmesi lâzımdır ki; Kur'an-ı Kerim'in i'caz ve nazmında şekk ve şübheleri îka' eden fâsıkların bilhâssa bu makamda, bu cümlede mezkûr sıfatlar ile tavsifleri, pek yüksek ve latif bir münasebeti taşıyor. Evet sanki Kur'an-ı Kerim diyor ki: Kur'an-ı ekber denilen kâinatın nizamında kudret-i ezeliyenin i'cazını göremeyen veya görmek istemeyen o fâsıkların; Kur'an-ı Kerim'in de nazm u i'cazında tereddüdleri ve kör gözleriyle i'cazını göremeyip inkâr etmeleri, baîd ve garib değildir. Zira onlar, kâinattaki nizam ve intizamı tesadüfe ve tahavvülât-ı garibeyi ve inkılabat-ı acibeyi abesiyete ve tesadüfe isnad ettiklerinden, bozulmuş olan ruhlarının gözünden o nizam tesettür edip görünmediği gibi, pis fıtratlarıyla da, Kur'anın mu'ciz olan nazmını karışık, mukaddemelerini akîm, semerelerini acı gördüler.

يَنْقُضُونَ : Örülmüş kalın bir şeridi açıp dağıtmak manasını ifade eden “nakz” tabiri, yüksek bir üslûba işarettir. Sanki Cenab-ı Hakk’ın ahdi; meşiet, hikmet, inayetin ipleriyle örülmüş nuranî bir şerittir ki, ezelden ebede kadar uzanmıştır. Bu nuranî şerit, kâinatta nizam-ı umumî şeklinde tecelli ederek silsilelerini kâinatın enva’ına dağıtır iken, en acib silsilesini nev’-i beşere uzatmıştır ve ruh-u beşerde pek çok istidad ve kabiliyetlerin tohumlarını ekmiştir. Fakat o istidadların terbiyesini ve neticesini cüz’-i ihtiyarînin eline vermiştir. O cüz’-i ihtiyarînin yuları da şeriatın ve delail-i nakliyenin eline verilmiştir. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk’ın ahdini bozmamak ve îfa etmek, ancak o istidadları lâyık ve münasib yerlerine sarfetmekle olur. Ahdin nakzı ise, bozmak ve parçalamaktan ibarettir. Meselâ: Bazı enbiyaya iman ve tasdik, bazılarını inkâr ve tekzib; bazı hükümleri kabul, bazılarını red; bazı âyetleri tahsin, bazılarını kabih ve çirkin görmek gibi. Zira böylece yapılan nakz-ı ahd; nazmı, nizamı, intizamı ihlâl eder, bozar.

وَ يَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ Bu cümledeki emir, iki kısımdır:

Birisi, teşriîdir ki, sıla-i rahm ile tabir edilen akraba ve mü’minler arasında şer’an emredilen muvasala hattıdır.

Diğeri, emr-i tekvinîdir ki, fıtrî kanunlar ile âdetullahın tazammun ettiği emirlerdir. Meselâ ilmin i’tası, manen ameli emrediyor; zekânın i’tası, ilmi emrediyor; istidadın bulunması, zekâyı; aklın verilmesi, marifetullahı; kudretin verilmesi, çalışmayı; cesaretin verilmesi, cihadı manen ve tekvinen emrediyor.

İşte o fâsıklar, bu gibi şeylerin arasında şer’an ve tekvinen tesis edilen muvasala hattını kesiyorlar. Meselâ akılları marifetullaha, zekâları ilme küs olduğu gibi; akrabalara ve mü’minlere dahi dargın olup, gidip gelmiyorlar.

وَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ : Evet fıskla bozulan bir adam, bataklığa düşüp çıkamıyan bir şahıs gibi çokların da o bataklığa düşmelerini istiyor ki, maruz kaldığı o dehşetli

halet, bir parça hafif olsun. Çünki musibet umumî olursa, hafif olur. Ve keza bir şahsın kalbinde bir ihtilâl, bir fenalık hissi uyanırsa; yüksek hissiyatı, kemalâtı sukut etmeye başlar; kalbinde tahribata, fenalığa bir meyil, bir zevk peyda olur. Yavaş yavaş o meyil kalbinde büyür; sonra o şahıs bütün lezzetini, zevkini tahribatta, fenalıkta bulur. İşte o vakit o şahıs, tam manasıyla Arz'da yırtıcı bir hayvan, ihtilâli çıkarıp büyüten bir bela, fesadı durmayıp karıştıran bir âfet kesilir.

S– Bir fâsıkın fıskıyla Arz'ın müteessir olması akıldan uzaktır?

C– Madem ki Arz'da nizam var, müvazene de olmalıdır. Hattâ nizam müvazeneye tâbidir. Binaenaleyh bir makinenin dişleri arasına küçük bir şey düşerse makine müteessir olur, belki faaliyeti de durur. Veya farazâ iki dağ bir teraziyle tartılır iken, terazi müvazi olduğu vakit bir gözüne bir ceviz ilâve edilirse müvazenesi bozulur. Dünyanın da manevî nizam makinesi böyledir. Mütemerrid bir fâsıkın fıskı, Arz'ın müvazene-i maneviyesinin bozulmasına vesile olabilir.

أُولئِكَ : أُولئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ üç şeyi ifade ediyor. Birisi ihzar, ikincisi mahsûsiyet, üçüncüsü uzaklıktır. Demek bu أُولئِكَ gaib olan o fâsıkları ihzar eder, mahsûs bir şekilde gösterir.

S– Onların ihzarını îcab eden sebeb nedir?

C– Sâmiin taleb ve isteğidir. Evet onların pis ahvalini işiten sâmi', onlara karşı hissettiği hiddet ve nefretini izale için; hüsran ile tecziye ve tavsiflerinde, sanki onları karşısında hazır olarak görmek istiyor, tâ "Oh! oh!" demekle kalbi rahat olsun. Müşahedeleri mümkün olmadığı halde أُولئِكَ ile mahsûs gösterilmeleri; güya pis ahvalleri, habis sıfatları ve şöhret ve kesretleri öyle bir hadde baliğdir ki, herkesin nazar-ı nefreti önünde onların o hallerini tecessüm ettirerek mahsûs bir şekilde gösterir. Ve bu işaretten, hasarete mahkûm olduklarının sebebi de anlaşılmış olur.

O fâsıklara raci' olan أُولئِكَ nin ifade ettiği uzaklık ise, onların tarîk-i haktan uzaklıkları öyle bir dereceye baliğdir

ki, bir daha tarîk-i hakka rücu'ları mümkün olmayıp, bu yüzden zemme, tahkire müstehak olduklarına işarettir.

Hasrı ifade eden هُمْ , hasaretin onlara münhasır olduğuna delalet eder. Hattâ mü'minlerin bazı dünya lezzetlerinde hasaretleri, hasaret sayılmaz; ve yine mü'minlerden ehl-i ticaretin ticaretlerinde vaki' olan zararları hasaret değildir.

الْخَاسِرُونَ deki harf-i tarif, cinsi ve hakikatı ifade eder. Yani hüsran görenlerin hakikatını, cinslerini görmek isteyen varsa, onlara baksın. Ve keza onların meslekleri mahz-ı hasarettir, başka hasaretlere benzemiyor.

خَاسِرِين : Hasaretin mutlak bırakılması, yani birşeyle takyid edilmemesi, hasaretin bütün enva'ına şamil olduğuna işarettir. Meselâ: Vefa-i ahidde nakz ile hasaret ettiler, sıla-i rahmde kat' ile, ıslahta ifsad ile, imanda küfür ile, saadet-i ebediyede şekavetle yaptıkları hasaretler gibi.

Yirmi Sekizinci Ayetin Tefsiri

İhya-yı Ervah

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

Yani: "Ne suretle Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki sizin hayatınız yoktu, o size hayatı verdi; sonra sizi öldürecektir, sonra yine hayat verecektir, sonra ona rücu' edip gideceksiniz."

Âyetlerin nazmına ait üç vecih, bu âyette de caridir:

Bu âyetin mâkabliyle irtibatı: Evet Kur'an-ı Kerim, vakta ki insanları ibadete ve Allah'a iman etmeye davet etti. Ve imanın itikad edilecek esaslarıyla yapılacak hükümlerini icmalen, delillerine işareten zikretti. Evvelce mücmelen işaret edilen delilleri tazammun eden nimetlerin ta'dadıyla, bu âyette de zikretmeye avdet etti.

Evet bu âyetle, en büyük nimet olan hayata işaret edilmiştir. İkinci âyetle, beka nimetine işaret edilmiştir. Evet semavat ve Arz'ın tanzimatı, hayatın kemal ve saadetini temin eder. Üçüncü âyetle, beşerin kâinat üzerine tafdil ve tekrimine işarettir. Dördüncü âyetle, beşere talim-i ilim nimetine işaret yapılmıştır. Bu nimetlerin suretine, yani nimet oldukları cihete bakılırsa; inayet-i İlahiyeye delil oldukları gibi, ibadete de delildirler. Çünki nimetleri verene şükür, vâcibdir; küfran-ı nimet, aklen de haramdır. Eğer o nimetlerin hakikatlarına bakılırsa, mebde' ve meadi isbat eden delillerdir.

Ve keza bu âyet, geçen kâfir ve münafıkların bahsine de nâzırdır. Onun için taaccübü ifade etmekle inkârı tazammun eden كَيْفَ ile yapılan istifham, onların tehdidlerine işarettir.

Şimdi, bu cümlelerin aralarındaki irtibat ve münasebetlerden bahsedeceğiz:

Evet Kur'an-ı Kerim, evvelce gaibane yaptığı hikâyeden sonra, burada hitaba başladı. Bu da, belâgatça malûm bir nükte içindir. Şöyle ki:

İnsan, bir adamın fenalığından, ayıblarından bahsederken hiddeti, gazabı o kadar galebe eder ki; hayalen, hayalî bir ihzar ile hitab suretiyle kendisine tevcih-i kelâm etmeye başlar. Veya iyiliklerinden bahsederken şevki ve aşkı galeyana gelir, hemen hayalinin karşısına getirir, kendisine hitab ile konuşmaya başlar. Bu "iltifat" ile tesmiye edilen bir kaidedir. Bu kaidenin lisan-ı Arab'da büyük bir mevkii vardır. İşte Kur'an-ı Kerim bu kaideyi takiben كَيْفَ تَكْفُرُونَ diyerek, sîga-i hitab ile onlara tevcih-i kelâm etmiştir.

Sonra vakta ki bu makamda takib edilen maksad; iman, ibadet etmek ve küfran-ı nimet etmemek, küfrü reddetmek gibi geçen usûl ve esasları isbat için lâzım olan delilleri zikretmektir ve delillerin en vâzıhı, ahval-i beşer silsilesinden istifade edilen delillerdir ve nimetlerin en büyüğü, o silsilenin ukde ve düğümlerindedir. Kur'an-ı Kerim وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ olan âyet-i kerime ile, beş düğümlü, müretteb o silsile-i acibeye işaret etmiştir. Biz de o beş düğümü, beş mes'elede hall ve beyan edeceğiz.

Birinci Mes'ele: كُنْتُمْ اَمْوَاتًا ukdesini, düğümünü açıyor. Şöyle ki:

İnsanın cesedini teşkil eden zerreler, âlemin zerratı içinde camid, dağınık bir şekilde iken, bakarsın ki; mahsus bir kanun ile, muayyen bir nizam ile intizam altına alınarak âlem-i anasıra gönderilir. Âlem-i anasırda sâkit, sâkin, gizli bir vaziyette iken, birdenbire kafile kafile, muayyen bir düstur ile, yevmî bir intizam ile, bir kasd ve hikmet altında âlem-i mevalide intikal eder. Âlem-i mevalidde de, sükût içinde iken birdenbire acib, garib bir tarz ile nutfeye inkılab eder. Sonra müteselsil inkılablar ile alaka olur; sonra mudga olur, sonra et, kemik olur. Bu inkılabların herbirisi,

evvelkisine nisbeten daha mükemmel ise de, lâyıkına göre mevattır, yani hayatsızdır.

S– Mevt, hayatın zevalidir. Halbuki o zerrelerde hayat yoktur ki, zevali mevt olsun?

C– Mevtin o zerrelere ıtlak edilmesi, mecazdır. Sebebi ise; üçüncü, dördüncü düğümleri zihne kabul ettirmek üzere, zihin için bir hazırlamadır.

İkinci Mes'ele: فَاَحْيَاكُمْ düğümünü açıyor. Evet hayat, kudret-i ezeliyenin en büyük ve en ince ve en acib bir mu'cizesidir ve bütün nimetlerden üstündür ve mebde' ve meadin bürhanlarından en zahir bürhandır.

Evet hayat nevi'lerinin en ednası nebat hayatıdır. Hayat-ı nebatiyenin başlangıcı, çekirdekte veya habbede hayat düğümünün uyanıp açılmasıdır. Bunun keyfiyeti o kadar zahir, o kadar umumî, o kadar me'luf iken, zaman-ı Âdem'den şimdiye kadar hikmet-i beşerden ve felsefesinden gizli kalmıştır. İşte hayatın ne derece ince olduğu anlaşıldı.

Ve keza hayatı olmayan bir cisim, en büyük bir dağ da olsa tektir, yetimdir, mekânından başka birşeyle münasebeti yoktur. Lâkin bal arısı gibi küçük bir cisim, hayata mazhar olduğu zaman, bütün kâinatla münasebetdar olur ve herşeyle alış-veriş yapar; hattâ diyebilir ki: "Kâinat benim mülkümdür, benim yerimdir." Kâinatın her tarafına gider, havâssıyla tasarruf eder, bütün eşya ile kesb-i muarefe eder. Bilhâssa hayat-ı insaniye tabakasına çıkan hayat, aklın nuruyla âlemleri gezmiş olur. Âlem-i cismanîde tasarruf ettiği gibi, âlem-i ruhanîde gezer, âlem-i misale seyahat eder; kendisi o âlemleri ziyarete gittiği gibi, o âlemler de, onun ruhunun âyinesinde temessül etmekle iade-i ziyaret etmiş gibi olurlar. Hattâ insan "Âlem, Allah'ın fazlıyla benim için halkolunmuştur." diyebilir. Hayat-ı insaniye; herbirisi çok tabakalara şamil olarak hayat-ı maddiye, hayat-ı ruhaniye, hayat-ı maneviye, hayat-ı cismaniye gibi nevi'lere ayrılır, inbisat eder. Demek ziya, renk ve cisimlerin görünmesine sebeb olduğu gibi; hayat da, mevcudatın kâşifi ve sebeb-i zuhurudur. Evet hayat, bir zerreyi bir küre gibi yapar; ashab-

ı hayatın herbirisi, âlem benimdir diyebilir. Aralarında müzahame ve münakaşa da olmaz; müzahame ve münakaşa, yalnız nev'-i beşerde olur. İşte hayatın ne büyük bir nimet olduğu anlaşıldı.

Ve keza camid, dağınık bazı zerrelerin birdenbire bir vaziyetten çıkıp, makul bir sebeb olmadığı halde diğer bir vaziyete girmesi, Sâni'in vücuduna zahir bir delildir. Hattâ hayat; hakikatların en eşrefi, en temizidir; hiçbir cihetle hısseti yoktur, çirkin bir lekesi yok. Hayatın dışı da içi de her iki yüzü de latiftir. Hattâ en küçük ve hasis bir hayvanın hayatı bile yüksektir. Bunun içindir ki, hayat ile kudret arasında zahirî bir sebeb tavassut etmiyor. Hayata bizzât kudretin mübaşereti, izzete münafî değildir. Halbuki umûr-u hasiseye kudretin zahiren mübaşereti görünmemek için esbab-ı zahire vaz'edilmiştir. Demek hayatta hısset yoktur. İşte bundan anlaşıldı ki; hayat, Sâni'in vücuduna en zahir bir delildir.

Ve keza en basit bir cismin geçirmiş olduğu inkılabat ve tahavvülâta dikkatle bakılırsa görülür ki; âlem-i zerrattaki zerreler, âlem-i anasıra intikal edince başka suretlere girerler, âlem-i mevalidde başka suretlere dönerler, nutfede başka vaziyet alırlar, sonra alaka olur, sonra mudga olur, sonra bir insan suretini giyer, ortaya çıkarlar. Bu kadar inkılabat-ı acibe esnasında, zerreler öyle muntazam harekât ve muayyen düsturlar üzerine cereyan ederler ki; sanki bir zerre, meselâ âlem-i zerratta iken vazifelendirilmiş ve Abdülmecid'in gözünde yer alıp vazife görmek üzere yola çıkarılmıştır. Bu hali, bu vaziyeti, bu intizamı gören bir zihin, bilâ-tereddüd hükmeder ki; o zerreler, bir kasd ile ve bir hikmet altında gönderilir. İşte zerratın hayata mazhariyeti için geçirdiği bu kadar acib ve garib tavırlar, insana ikinci bir hayatın bu hayattan daha kolay ve daha sehil olduğuna da bir kanaat getirir. İşte hayatın mebde ve meade delil olduğu bu hakikatlardan anlaşıldı.

فَاَحْيَاكُمْ cümlesi, ثُمَّ يُمِيتُكُمْ cümlesine bir delil gibidir. Hepsi de birlikte, كَيْفَ den istifade edilen inkâra delildir.

Üçüncü Mes’ele: ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ukdesini açar. Evet mevtin de hayat gibi mahluk olduğuna, mevtin i’dam ve adem-i mahz olmadığına delalet eder. Mevt, ancak ruhun cesed kafesinden çıkmasıyla tebdil-i mekân etmesinden ibarettir. Ve keza nev’-i beşerde mevcud emarat ve işarat-ı kesîreden kat’iyyetle anlaşılır ki, insan öldükten sonra birşeyi bâki kalır; o şeyi de, ancak ruhtur. Demek ruhun bekası, hâsse-i zâtiyedir. Bu hâsse-i zâtiyenin bir ferdde mevcud olması, nev’in tamamında mevcud olmasını istilzam etmekle; mûcibe-i cüz’iyenin mûcibe-i külliye hükmünde olduğuna bir misal teşkil ediyor. Binaenaleyh mevt, hayat gibi bir mu’cize-i kudrettir. Yoksa hayat şartları bulunmadığından ademin dairesine girmiş değildir.

S– Ölüm nasıl nimet olur ve ne suretle nimetlerin sırasına dâhil edilmiştir?

C– **Evvelâ**: Ölüm, saadet-i ebediyeye mukaddemedir; bu itibarla nimet sayılabilir. Çünki nimetin mukaddemesi de nimettir. Nitekim vâcibin mukaddemesi, vâcib; haramın mukaddemesi, haramdır.

Sâniyen: Ölüm, muzır hayvanlarla dolu bir hapisten geniş bir sahraya çıkmak gibidir. Binaenaleyh ruh, cesed kafesinden çıkarsa necat bulur.

Sâlisen: Ölüm olmasaydı, küre-i Arz nev’-i beşeri istiab edemezdi ve nev’-i beşer müdhiş perişaniyetlere maruz kalırdı.

Râbian: İhtiyarlık yüzünden öyle bir dereceye gelenler var ki, tekâlif-i hayatiyeye kādir olamaz, daima ölümünü isterler.

İşte bunun için, ölüm nimettir.

Dördüncü Mes’ele: ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ukdesinin beyanındadır. Evet bu hayat, ikinci hayattır ki; ölümden sonra, haşirden evvel vukua gelir. Demek hayat-ı uhreviye bu ikinci hayatla başlar. Binaenaleyh bu يُحْيِيكُمْ deki hitab, yalnız insanlara ait değildir, bilcümle kâinata raci’dir. Çünki bu hayat-ı uhreviye, bütün kâinatın neticesidir. Eğer bu hayat olmasa, kâinatta

hakikat denilen herşey, zıddına inkılab eder. Meselâ: Nimet nıkmet olur, akıl bela olur, şefkat yılan olur.

Beşinci Mes'ele: ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ un ukdesi hakkındadır. Evet Cenab-ı Hak, âlem-i kevn ü fesad denilen şu âlemde hüsün, kubh, nef', zarar gibi zıdları, çok hikmetlere binaen karışık bir tarzda yaratmıştır. Hem de izhar-ı izzet için, vesait ve esbabı vaz'etmiştir. Haşir ve kıyamette kâinat tasfiye ameliyatını gördüğü zaman, zıdlar birbirinden ayrılır ve esbab ile vesait de ortadan kalkar; ortadaki perde ve hicab kalktıktan sonra, herkes Sâni'ini görür ve hakikî Mâlikini bilir.

Tetimme

Mezkûr âyetteki cümlelerin arasındaki irtibatın hülâsasına bir zeyildir

Cenab-ı Hak, vakta ki onların küfrünü, istifham ifade eden كَيْفَ ile reddetti ve halkı da taaccübe davet etti ve ondan sonra gelen dört büyük inkılabı gösteren dört cümle ile bürhan getirerek isbat etti; o inkılabların herbirisi çok tavırlara, vaziyetlere ve mertebelere şamil olduğu gibi, kendinden sonra gelen inkılabları hazırlayıcı birer mukaddeme oldu. Birinci inkılaba وَ كُنْتُمْ اَمْوَاتًا cümlesiyle işaret edilmiştir. Yani bir insanın cesedini teşkil eden zerrelerin âlem-i zerratta geçirmiş olduğu vaziyetlerden son vaziyetine işarettir ki, فَاَحْيَاكُمْ cümlesiyle işaret edilen ikinci inkılaba mukaddeme olur. Hakaik-i kevniyenin en acibi olan şu ikinci inkılab da çok mertebelere, çok tavırlara şamildir ki; son tavrı, vaziyeti ثُمَّ يُمِيتُكُمْ cümlesiyle işaret edilen üçüncü inkılaba mukaddeme olur. Bu inkılab dahi pek çok berzahî tavırlara şamil olup, son vaziyeti ثُمَّ يُحْيِيكُمْ cümlesiyle işaret edilen dördüncü inkılabda tamamlanır. Bu dördüncü inkılab dahi, birçok kabrî ve haşrî vaziyetlere şamil olup, en son vaziyeti ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cümlesiyle hitam bulur. Demek bir zîhayatın cesedi, birinci inkılabın birinci vaziyetinden başlamak üzere daima teceddüd eder, tazelenir; yani bir libastan, bir kıyafetten çıkar, daha güzel bir libasa, bir kıyafete girer. Ve hâkeza böylece saadet-i ebediyeye mazhar

oluncaya kadar devam eder. Binaenalâhâzâ bir zîhayatın şu müteselsil vaziyetlerine bakan bir adam, nasıl inkâra cesaret edebilir.

Şimdi mezkûr âyetteki cümlelerin heyetlerinden bahsedeceğiz:

Birinci Cümle: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ Bu cümle ile yapılan istifham, o kâfirlerin zihinlerini, gözlerini; yaptıkları kötülüğe, fenalığa çevirtir. Tâ ki, bizzât şekavetlerini görsünler; belki insafa gelip ikrar ederler. تَكْفُرُونَ deki hitab, Cenab-ı Hakk'ın şiddet-i gazabına işarettir. Çünki gaybetten hitaba yapılan iltifat; ya şiddet-i hiddete veya kesret-i muhabbete işarettir. تَكْفُرُونَ ye bedel لاَ تُؤْمِنُونَ nin zikredilmemesi, onların şiddet-i inadlarına işarettir. Çünki onlar, hakkaniyeti delail ile sabit olan imanı terk ve butlanı bürhanlar ile sabit olan küfrü kabul ettiler.

وَ كُنْتُمْ اَمْوَاتًا : Bu cümledeki "vav", vav-ı haliyedir yani mâba'dinin mâkabline hal olduğuna delalet eder. Demek كُنْتُمْ اَمْوَاتًا , تَكْفُرُونَ nin fâiline haldir. Halin, zevilhalin âmili ile beraber olması şarttır. Halbuki burada dört cümle vardır. Bunlardan ikisi mazi, ikisi müstakbel olduklarından, zevilhalin âmili olan تَكْفُرُونَ ile zamanca mukarin değildirler. Binaenaleyh "vav"ın haliyeti, bir mukaddere işarettir. Takdir-i kelâm: وَ تَعْلَمُونَ اِنْ كُنْتُمْ اَمْوَاتًا Bu itibarla, تَكْفُرُونَ nin fâiline تَعْلَمُونَ cümlesi hal olur. Öteki cümleler اِنْ e haber olurlar.

S– Onlar, birinci ölüm ile bir hayatı bilirlerse de, Allah'tan olduğunu bilmezler, inkâr ederler. İkinci hayat ile Allah'a rücuu zâten inkâr ederler?

C– Cehli izale edecek deliller zahir iken o vechile cehil denilmemesi, belâgatın kaidelerinden biridir. Buna binaen, birinci mevt ile birinci hayatın etvar ve ahvaline yapılan dikkat, Sâni'i ikrar ve tasdik etmeye icbar eder ve aynı zamanda evvelki hayat ve mematın Allah'tan olduğunu bilmek, ikinci bir hayatın olacağına da zihni ikna' ve icbar eder. Hal böyle iken, cahil telakki ettiğin o kâfirler, âlimler sırasına dâhildirler.

كُنْتُمْ deki hitabdan, onların âlem-i zerratta dahi bir nevi vücud ve taayyünleri olduğu anlaşılıyor. Yoksa o zerrat, tesadüf ile rastgele muayyen cisimleri teşkil edemez.

اَمْوَاتًا tabiri, لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا nin mealine îmadır.

فَاَحْيَاكُمْ : Bu ف takib ve ittisali ifade eder. Yani, mâkabliyle mâba'dinin arasında mesafe olmayacaktır. Halbuki burada, mevt ile hayat arasında uzun bir mesafe vardır. Evet fakat bu ف , Sâni'i isbat eden delillerin menşeine işarettir ki; o zerratın hiçbir vasıta ve esbab olmaksızın cemadiyetten hayvaniyete def'aten intikal etmesi, zihni Sâni'i ikrar etmeye mecbur eder. Ve keza o zerrat, mevat halinde iken vaziyetleri sabit olmadığından, şe'nleri ve iktizaları, fasılasız takibdir.

S– اَحْيَاكُمْ ün yerine ne için صِرْتُمْ اَحْيَاءً denilmemiştir?

C– اَحْيَاكُمْ , hayatın Cenab-ı Hak tarafından i'ta edildiğine sarahaten delalet eder. صِرْتُمْ اَحْيَاءً de o delalet yoktur. Yalnız "Hayat sahibi oldunuz." manasına delalet eder.

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ : Bunun yerine تَمُوتُونَ zikredilmemesi; mevtin, kaderin takdiriyle, kudretin büyük bir tasarrufu olduğuna işarettir. Evet ömr-ü tabiîsini bitirip sonra ölenler pek azdır. Kısm-ı a'zamı, ömr-ü tabiîsi esnasında ölürler. Demek mevt, tabiî bir netice değildir; ancak cesedin inhilaliyle dağılmasından ibarettir, yoksa ruhun fenasıyla değildir. Mevt ile cesed dağılır, ruh bâki kalır.

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ : Mâkabliyle mâba'di arasında bu'd-u mesafeyi ifade eden ثُمَّ , imate ile ikinci ihya arasında kocaman âlem-i berzahın fâsıla olduğuna işarettir.

ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ : Bu ثُمَّ ise, ikinci ihya ile rücu' arasında mevcud büyük bir perde ve hicabın bulunduğuna işarettir.

تُرْجَعُونَ Yani: Esbab perdesinin keşfiyle, vesaitin tardıyla Allah'a rücu' edeceksiniz.

S– Allah'a rücu' etmek, Allah'tan gelmeyi iktiza eder. Bunun için bir kısım insanlar, Allah ile insan arasında ittisali tevehhüm etmişlerdir ve bazı sofiler de şübheye düşmüşlerdir?

C– Dünyada insanın vücud ve bekası olduğu gibi, âhirette de vücud ve bekası vardır. Dünyadaki vücud, vasıtasız dest-i kudretten çıkar. Dünyada terkib, tahlil, tasarruf, tahavvül ile karışık beka mes'elesi sâbıkan zikredilen hikmet üzerine esbab, vesait, ilel, mes'eleye müdahale edip araya girerler. Âhirette ise vücud ve beka, her ikisi de levazımatıyla, terkibatıyla bizzât dest-i kudretten çıkarlar ve herkes hakikî Mâlikini bilir. İşte bunu anlayan, rücuun ne demek olduğunu anlar.

Yirmi Dokuzuncu Ayetin Tefsiri

Seb'a Semavat

هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى اْلاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى اِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيهُنَّ سَبْعَ سَموَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ

Bu âyetin sâbık âyetle cihet-i irtibatı:

Evvelki âyette küfür ile küfran, delail-i enfüsiye ile inkâr edilmiştir. Bu âyette, delail-i âfâkıyeye işaret edilmiştir. Ve keza evvelki âyette vücud ve hayat nimetlerine işaret edilmiş, bu âyette beka nimetine işaret edilmiştir. Ve keza evvelki âyette, Sâni'in vücuduna delil olmakla haşre bir mukaddeme olduğuna işaret edilmiş; bu âyette ise, âhiretin tahkikiyle şübhelerin izalesine işaret edilmiştir. Evet sanki onlar diyorlar ki: "İnsana bu kadar kıymet ve ehemmiyet verilmesi nereden ve neye binaendir? Ve Allah'ın yanında mevkii nedir ki onun için kıyameti koparıyor?" Onlara cevaben Kuran-ı Kerim, bu âyetin işaretiyle diyor ki: İnsanın pek yüksek bir kıymeti olmasaydı, semavat ve arz onun istifadesine muti' ve müsahhar olmazdı. Ve keza insan ehemmiyetsiz olsaydı, mahlukat onun için halkedilmezdi. Eğer insan ehemmiyetsiz ve kıymetsiz olsa idi, o vakit insan mahlukat için halkolunacaktı. Ve keza insanın Hâlıkı yanında mevkii pek büyük olduğu içindir ki; âlem-i dünyayı kendisi için değil, beşer için; beşeri de ibadeti için halketmiştir.

Hülâsa: İnsan mümtaz ve müstesnadır; hayvanlar gibi değildir. Onun için insan وَ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cevherine bir sadef olmuştur.

Bu âyetteki cümlelerin nüktelerine geçiyoruz:

Ey arkadaş! Birinci cümlede جَمِيعًا , ikinci cümlede ثُمَّ , üçüncü cümlede سَبْعَ kelimeleri için bir tahkikat lâzımdır. O

tahkikatı, altı noktada izah edeceğiz:

Birinci Nokta: Aşağıda beyan edildiği gibi, hayatın öyle bir hâsiyeti vardır ki, hayat cüz'ü küll, cüz'îyi küllî, ferdi nev', mukayyedi mutlak, bir şahsı bir âlem gibi kılar. Binaenaleyh tek bir insan, "Dünya benim evimdir. Dünyadaki enva' benim kavmimdir ve benim aşiretimdir ve bütün eşya ile muarefem ve münasebetim vardır." diyebilir.

İkinci Nokta: Bilirsin ki; âlemde sabit bir nizam vardır, muhkem bir irtibat vardır ve daimî düsturlar, esaslı kanunlar vardır. Bu itibarla âlem, bir saat veya muntazam bir makine gibidir. Herbir çarkın, herbir vidanın, herbir çivinin; makinenin nizam ve intizamında bir hissesi ve makinenin netice ve faidelerinde bir tesiri olduğu gibi, ehl-i hayat için ve bilhâssa beşer için de bir faidesi var.

Üçüncü Nokta: Aşağıda işiteceğin gibi, istifadede müzahamet ve münakaşa yoktur. Nasılki Zeyd diyebilir ki: "Şems benim lâmbamdır, dünya benim evimdir." Ömer de öyle diyebilir ve aralarında münakaşa da olmaz. Evet Zeyd meselâ dünyada tek farzedilirse, istifadesi nasılsa, bütün insanlar içinde iken istifadesi yine öyledir, ne fazla olur ne noksan. Yalnız gareyne ait olan kısım müstesnadır. Zira yiyecek, içecek vesaire şeylerde münakaşa olur.

Dördüncü Nokta: Âlem için tek bir yüz, bir cihet değil, pek çok umumî ve muhtelif vecihler vardır. Ve faideleri temin eden, kesretle umumî ve mütedâhil yani birbiri içinde cihetler vardır. Ve istifade yollarının da envaen türlü türlü tarîkleri vardır. Meselâ senin güzel bir bahçen vardır. O bahçe, bir cihetten senin istifadene tahsis edildiği gibi, diğer bir cihetten de halkı faidelendirir. Meselâ o bahçenin hüsnüne, güzelliğine her bakan bir zevk alır, bir inşirah peyda eder; bunda bir mâni' yoktur. Kezalik insanın beş zahirî, beş bâtınî olmak üzere on tane hâssesi ve duygusu vardır. İnsan bu duygularıyla ve keza cismiyle, ruhuyla, kalbiyle dünyanın herbir cüz'ünden istifade edebilir; mâni' yoktur.

Beşinci Nokta: Bu âyetle diğer bazı âyetlerden anlaşılıyor ki; bu büyük dünya, insan için yaratılmıştır. Ve yaratılışında, insanın istifadesi ille-i gaiye olarak nazara alınmıştır. Halbuki Arz'dan pek büyük olan Zühal'in, meselâ beşeri faidelendiren, yalnız zîneti ve zaîf bir ziyasıdır. Bu cüz'î faide için ne suretle beşer ona ille-i gaiye olur?

Elcevab: Bir faideyi takib eden adam, bütün fikrini, hayalini o faideye hasreder ve ondan maada birşeye bakmaz ve herşeye kendi hesabına bakar, kimseyi nazara almaz, hattâ kendisini ille-i gaiye zanneder. Binaenaleyh bu gibi adama karşı makam-ı imtinanda söylenilen o gibi kelâmlarda mübalağa yoktur. Evet binlerce hikmetler için yaratılan Zühal'in herbir hikmetinde binlerce cihetler ve herbir cihetinde binlerce istifade edenler bulunduğu halde, "Hilkatinde o adamın istifadesi, ille-i gaiyeden bir cüz' olarak düşünülmüştür." denilirse ne manii var? Çünki ille-i gaiye, daima basit birşeyden ibaret değildir.

Altıncı Nokta: İmam-ı Ali'nin وَ تَزْعُمُ اَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ ❊ وَ فِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ اْلاَكْبَرُ emrettiği gibi, insan küçük bir cisim ise de, büyük âlemi içine alacak kadar büyüktür. Öyle ise cüz'î istifadesi küllî olur, öyle ise abesiyet yoktur.

İkinci Mes'ele: ثُمَّ hakkındadır.

Ey arkadaş! Bu âyet, Arz'ın semadan evvel yaratılmış olduğuna delalet eder ve وَ اْلاَرْضَ بَعْدَ ذلِكَ دَحَيهَا âyeti de semavatın Arz'dan evvel halkedildiğine dâlldir. Ve كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا âyeti ise ikisinin bir maddeden beraber halkedilmiş ve sonra birbirinden ayırdedilmiş olduklarını gösteriyor. Şeriatın nakliyatına nazaran, Cenab-ı Hak bir cevhereyi, bir maddeyi yaratmıştır. Sonra o maddeye tecelli etmekle bir kısmını buhar, bir kısmını da mayi kılmıştır; sonra mayi kısmı da, tecellisiyle tekâsüf edip "zebed" köpük kesilmiştir; sonra Arz veya yedi küre-i arziyeyi o köpükten halketmiştir. Bu itibarla herbir arz için hava-i nesimîden bir sema hasıl olmuştur. Sonra o madde-i buhariyeyi bastetmekle yedi kat semavatı tesviye edip yıldızları içine zer'etmiştir ve o

yıldızlar tohumuna müştemil olan semavat in’ikad etmiş, vücuda gelmiştir.

Hikmet-i cedidenin nazariyatı ise şu merkezdedir ki: Görmekte olduğumuz manzume-i şemsiye ile tabir edilen güneşle ona bağlı yıldızlar cemaatı, basit bir cevhere imiş; sonra bir nevi’ buhara inkılab etmiştir; sonra o buhardan, mayi-i nârî hasıl olmuştur; sonra o mayi-i nârî bürudet ile tasallüb etmiş yani katılaşmış, sonra şiddet-i hareketiyle bazı büyük parçaları fırlatmıştır. O parçalar tekâsüf ederek seyyarat olmuşlardır; şu Arz da onlardan biridir. Bu izahata tevfikan, şu iki meslek arasında mutabakat hasıl olabilir. Şöyle ki:

“İkisi de birbirine bitişikti, sonra ayrı ettik.” manasında olan كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا nın ifadesine nazaran, manzume-i şemsiye ile Arz, dest-i kudretin madde-i esîriyeden yoğurmuş olduğu bir hamur şeklinde imiş. Madde-i esîriye, mevcudata nazaran akıcı bir su gibi mevcudatın aralarına nüfuz etmiş bir maddedir. وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ âyeti, şu madde-i esîriyeye işarettir ki, Cenab-ı Hakk’ın Arş’ı, su hükmünde olan şu esîr maddesi üzerinde imiş. Esîr maddesi yaratıldıktan sonra, Sâni’in ilk icadlarının tecellisine merkez olmuştur. Yani esîri halkettikten sonra, cevahir-i ferd’e kalbetmiştir. Sonra bir kısmını kesif kılmıştır ve bu kesif kısımdan, meskûn olmak üzere yedi küre yaratmıştır. Arz, bunlardandır. İşte Arz’ın -hepsinden evvel tekâsüf ve tasallüb etmekle acele kabuk bağlayarak uzun zamanlardan beri menşe-i hayat olması itibariyle- hilkat-i teşekkülü semavattan evveldir. Fakat Arz’ın bastedilmesiyle nev’-i beşerin taayyüşüne elverişli bir vaziyete geldiği, semavatın tesviye ve tanziminden sonra olduğu cihetle, hilkati semavattan sonra başlarsa da bidayette, mebde’de ikisi beraber imişler. Binaenalâhâzâ o üç âyetin aralarında bulunan zahirî muhalefet, bu üç cihetle mutabakata inkılab eder.

İkinci bir cevab: Ey arkadaş! Kur’an-ı Kerim tarih, coğrafya muallimi değildir. Ancak âlemin nizam ve

intizamından bahisle, Sâni'in marifet ve azametini cumhur-u nâsa ders veren mürşid bir kitabdır. Binaenaleyh bunda iki makam vardır:

Birinci Makam: Nimetleri, ihsanları, merhametleri göstermekle delail-i zahiriyeyi beyan etmekten ibarettir. Bu itibarla Arz, semavattan evveldir.

İkinci Makam: Azamet, izzet, kudret delillerini gösterir bir makamdır. Bu cihetle semavat, Arz'dan evveldir.

ثُمَّ mâba'dinin mâkablinden bir zaman sonra vücuda geldiğine delalet eder ki, buna "terahi" denilir. Demek burada Arz ile semavat arasında bir uzaklık vardır. Bu uzaklık, Arz'ın semavattan evvel halkedildiğine göre zâtîdir. Aksi halde rütebî ve tefekkürîdir. Yani semavatın hilkati birinci ise de, tefekkürce rütbesi ikincidir; Arz'ın hilkati ikinci ise de, tefekkürü birincidir. Yani evvelâ Arz'ın tefekkürü, sonra semavatın tefekkürü lâzımdır. Buna göre ثُمَّ ile اِسْتَوٰى arasında اِعْلَمُوا وَ تَفَكَّرُوا mukadderdir. Takdir-i kelâm: ثُمَّ اِعْلَمُوا وَ تَفَكَّرُوا اَنَّهُ اسْتَوٰى ilââhirdir.

Üçüncü Mes'ele: سَبْعَ kelimesi hakkındadır.

Ey arkadaş! Semavatın dokuz tabakadan ibaret olduğu, eski hikmetin hurafelerinden biridir. Onların o hurafevari fikirleri, efkâr-ı âmmeyi istila etmişti. Hattâ bazı müfessirler, bazı âyetlerin zahirini onların mezheblerine meylettirmişlerdir. Hikmet-i cedide ise, feza denilen şu boşlukta yalnız yıldızların muallak bir vaziyette durmakta olduklarına kaildir. Bunların mezhebinden, semavatın inkârı çıkıyor. Ve bu iki hikmetin birisi ifrata varmışsa da ötekisi tefritte kalmıştır. Şeriat ise, Cenab-ı Hakk'ın yedi tabakadan ibaret semavatı halketmiş olduğuna hâkimdir ve yıldızların da balık gibi o semalar denizlerinde yüzmekte olduklarına kaildir. Hadîs ise, semanın مَوْجٌ مَكْفُوفٌ den ibaret bulunduğunu emrediyor. Şu hak olan mezhebin, altı mukaddeme ile tahkikatını yapacağız.

Birinci Mukaddeme: Şu geniş boşluğun esîr ile dolu olduğu, fennen ve hikmeten sabittir.

İkinci Mukaddeme: Ecram-ı ulviyenin kanunlarını rabteden ve ziya ve hararetin emsalini neşr ve nakleden fezayı doldurmuş bir madde mevcuddur.

Üçüncü Mukaddeme: Madde-i esîriyenin yine esîr olarak kalmak şartıyla, sair maddeler gibi muhtelif teşekkülâtı ve ayrı ayrı nevi'leri vardır. Buhar ile su ve buzun teşekkülâtları gibi.

Dördüncü Mukaddeme: Ecram-ı ulviyeye dikkat edilirse, tabakaları arasında muhalefet görünür. Evet yeni teşekküle ve in'ikada başlamış milyarlarca yıldızlardan ibaret Kehkeşan ile anılan tabaka-i esîriye, sabit yıldızların tabakasına muhaliftir. Bu da manzume-i şemsiyenin tabakasına ve hâkeza yedi tabakaya kadar birbirine muhalif tabakalar vardır.

Beşinci Mukaddeme: Araştırmalar neticesinde sabit olmuştur ki: Bir maddede teşkil, tanzim, tesviyeler vaki' olursa, birbirine muhalif tabakalar husule gelir. Bir madenden kül, kömür, elmas meydana gelir; ateşten alev, duman husule gelir. Müvellidülma ile müvellidülhumuzanın imtizacından su, buz, buhar tevellüd eder.

Altıncı Mukaddeme: Şu müteaddid emarelerden anlaşıldı ki; semavat müteaddiddir, şeriat sahibi de yedidir demiştir, öyle ise yedidir. Maahâza yedi, yetmiş, yediyüz sayıları Arab üslûblarında kesret için kullanılır.

Arkadaş! Pek geniş bulunan Kur'an-ı Kerim'in hitablarına, manalarına, işaretlerine dikkat edilmekle bir âmiden tut bir veliye kadar bütün tabakat-ı nâsa ve umum efkâr-ı âmmeye olan müraatları, okşamaları fevkalâde hayrete, taaccübe mûcibdir. Meselâ: سَبْعَ سَموَاتٍ kelimesinden bazı insanlar hava-i nesîmiyenin tabakalarını fehmetmiştir. Öbür bazı da, Arz'ımız ile arkadaşları olan hayatdar küreleri ihata eden nesîmî küreleri fehmetmiştir. Bir kısım da, seyyarat-ı seb'ayı fehmetmiştir. Bir kısmı da, manzume-i şemsiye içinde esîrin yedi tabakasını fehmetmiştir. Bir kısım da, şu bildiğimiz manzume-i şemsiye ile beraber altı tane daha manzume-i

şemsiyeyi fehmetmiştir. Bir kısım da, esîrin teşekkülâtı yedi tabakaya inkısam ettiğini fehmetmiştir.

Hülâsa: Herbir kısım insanlar, istidadlarına göre feyz-i Kur'andan hisselerini almışlardır. Evet Kur'an-ı Kerim bütün şu mefhumlara şamildir diyebiliriz.

Birinci Cümle: هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى اْلاَرْضِ جَمِيعًا : Bu cümlenin beş vecihle mâkabliyle irtibatı vardır:

Birinci Vecih: Evvelki âyet, vücud ve hayat nimetlerine işarettir. Bu âyet, beka ve bekanın esbab ve levazımatına işarettir.

İkinci Vecih: Kur'an-ı Kerim vakta ki evvelki âyetle beşer için mertebelerin en yükseği olan rücuu isbat etti, sâmiin zihnine şöyle bir sual geldi: Şu zelil insanların bu yüksek mertebeye liyakatları nereden gelmiştir? Kur'an-ı Kerim bu cümle ile o suali şöylece cevablandırmıştır: Bütün dünya dest-i itaat ve teshirine verilen insanın, elbette Hâlıkının yanında büyük bir mevkii vardır.

Üçüncü Vecih: Evvelki âyet beşer için haşir ve kıyametin vücuduna işaret etmesi, sâmi'ce güya "Beşerin ne kıymeti vardır ki onun saadeti için kıyamet kopacak?" diye vârid olan sual, bu âyetle: "Arz bütün müştemilâtıyla istifadesi için yaratılan ve bütün enva' itaat ve emrine verilen insan, netice-i hilkattir. Elbette ve elbette onun saadeti için kıyamet kopacaktır." diye cevablandırılmıştır.

Dördüncü Vecih: Evvelki âyet, kıyamette esbab ve vesaitin ortadan kalkmasıyla, insanın mercii yalnız Cenab-ı Hakk'a münhasır kalacağına işaret etmiştir. Bu âyet ise, dünyada da insanın merci-i hakikîsi Cenab-ı Hakk'a münhasır olduğunu söylüyor. Zira esbab ve vesaitin arkasında, kudretin şuaı görünür; tesir onundur, esbab ise perdedir.

Beşinci Vecih: Evvelki âyet, saadet-i ebediyeye işarettir. Bu âyet de, saadet-i ebediyenin insana verilmesini iktiza eden ve sebeb olan Cenab-ı Hak'tan sebkat etmiş fazl u in'ama işarettir ki; kendisine Arz'ın müştemilâtı ihsan edilmiş insanın elbette saadet-i ebediyeye liyakatı vardır.

ثُمَّ اسْتَوَى اِلَى السَّمَاءِ : Bunun mâkabliyle cihet-i irtibatı dörttür:

Birinci Cihet: Arz ve sema tev'em yani ikizdirler, birbirinden ayrılmazlar; zikirde, fikirde daima beraber dolaşıyorlar. Bu cümleden evvelki cümlede Arz zikredildiği gibi, bu cümlede de sema zikredilmiştir.

İkinci Cihet: Beşerin Arz'dan istifadesini ikmal ve itmam eden, ancak semavatın tanzimidir.

Üçüncü Cihet: Evvelki âyet, ihsan ve fazl delillerine işaret etmiştir. Bu âyet de, kudret ve azamete işaret ediyor.

Dördüncü Cihet: Bu cümle, beşerin istifadesi yalnız Arz'a münhasır olmadığına, sema dahi onun istifadesine teshir edildiğine işarettir.

فَسَوَّيهُنَّ سَبْعَ سَموَاتٍ : Bu cümlenin mâkabliyle irtibatı, üç çeşittir:

1- كُنْ ile فَيَكُونُ arasındaki irtibat gibidir. Nasılki memurun husulü كُنْ emrine bağlıdır; semavatın tesviyesi de اِسْتوى ya bağlıdır.

2- Kudretin taallukuyla iradenin taalluku arasındaki irtibat gibidir. Yani "istiva" iradenin taallukuna, "tesviye" de kudretin taallukuna benzer bir irtibattır.

3- Netice ile mukaddeme arasında bulunan irtibat gibidir. Çünki semavatın tesviyesi, mukaddemesi olan "istiva"ya terettüb eder.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ : Bu cümle mâkabliyle iki vecihle merbuttur:

Birinci Vecih: Bu cümledeki ilm-i küllî, semavatın tanzim ve tesviyesine delil olduğu gibi, tanzim ve tesviyenin vücudu da ilm-i küllînin vücuduna delildir.

İkinci Vecih ise: Evvelki cümle kudret-i kâmileye, bu cümle ise küllî ve şümullü ilme delalet eder.

Cümlelerin nüktelerini beyan edeceğiz:

هُوَ الَّذِى ilââhir... Bu cümle mâkabliyle bağlı değildir. Ancak müste'nife olup beş sual ile cevablarına işarettir ki, bundan önce beyan edildiğinden tekrarına lüzum yoktur. هُوَ الَّذِى deki هُوَ mübtedadır, اَلَّذِى sılasıyla beraber haberdir. Bu

cümlede mübteda ile haberin tarifleri tevhide işaret olduğu gibi, hasra da delalet eder. Yani müştemilât-ı Arziyenin halkı Cenab-ı Hakk'a münhasır olduğu gibi, Hâlıkı da yalnız Cenab-ı Hak'tır. Bu hasr, ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cümlesinde اِلَيْهِ nin takdimiyle hasıl olan hasra delildir. Yani müştemilât-ı Arziyenin halkı Cenab-ı Hakk'a münhasır olduğu için, kıyamette merciiyet de Cenab-ı Hakk'a münhasırdır. اَلَّذِى sılasıyla beraber haberdir. Haberin aslı ve müstehakkı, nekre olmaktır. Burada marife olarak gelmesi, hükmün zahir ve malûm olduğuna işarettir. Yani: "Cenab-ı Hakk'ın müştemilât-ı
Arziyenin Hâlıkı olduğu malûm ve zahirdir."

Menfaat için kullanılan لَكُمْ deki "lâm" eşyanın hilkaten mubah, helâl, menfaatli olarak yaratılıp, bazı ârızalardan dolayı haram olmuş olduklarına işarettir. Meselâ ağyarın malı, ismet-i şer'iye için haram olmuştur. İnsanın eti, hürmet ve keramet için; zehir, zarar için; lâşe eti, necaset için haram olmuşlardır. Ve keza herbir şeyde bir faide, bir menfaat olduğuna remizdir. Ve keza beşer için herşeyde bir menfaati bulunduğuna remizdir. Evet hangi şey olursa olsun, beşere bir cihetten bir istifadeyi temin eder, velev ibret almak için olsun. Ve keza Arz'ın karnında istikbal insanlarını intizar eden pek çok rahmetin hazine ve definelerinin bulunduğuna remizdir. لَكُمْ câr ve mecrurunun مَا فِى اْلاَرْضِ üzerine takdimi, beşere ait istifadelerin her gayeden evvel ve evlâ olduğuna işarettir.

Umumu ifade eden مَا herşeyde menfaatleri aramaya insanları tergib ve teşvik içindir.

فِى اْلاَرْضِ daki فِى nin عَلَى ya tercihi, en çok menfaatlerin Arz'ın karnında olduğuna ve Arz'ın karnındaki eşyanın taharrisine insanları teşci' ettiğine işarettir. Ve keza Arz'ın içindeki maden ve maddelerin istifade-i beşer için yaratılışı, Arz'ın içinde henüz keşfedilemiyen anasır ve maddelerden -tekâlif-i hayatın zahmetlerinden müstakbelin insanlarını kurtaracak- bazı gıdaî vesaire maddelerin vücudu mümkün olduğuna delalet eder.

جَمِيعًا : Arz’daki bazı eşyanın abes ve faidesiz olduklarına ait evhamı def’etmek içindir.

ثُمَّ اسْتَوَى daki ثُمَّ Arz’ın hilkatiyle semavatın tesviyesi arasındaki Cenab-ı Hakk’ın ef’al ve şuunatının silsilesine işarettir. Ve keza beşere menfaat hususunda, semavatın tesviyesi Arz’ın hilkatinden rütbece uzak olduğuna delalet eder. Îcaz ve ihtisar için اَرَادَ اَنْ يُسَوِّى yerinde اِسْتَوَى denilmiştir. اِسْتَوَى kelimesinin istimali, burada mecazdır. Yani hedefe kasdını hasredip sağa sola bakmayanlar gibi, semavatın tesviyesini irade etmiştir.

اِلَى السَّمَاءِ : Bu semadan maksad, semavatın maddesi olan buhardır.

فَسَوَّيهُنَّ deki ف tefrîi ifade ettiğine nazaran, tesviyenin istivaya bağlanması; فَيَكُونُ nün كُنْ emrine veya kudretin taalluku iradenin taallukuna veya kazanın kadere olan terettüblerine benziyor ve takibi ifade ettiğine göre, mukadder bazı fiillere îmadır. Takdir-i kelâm: نَوَّعَهَا وَ نَظَّمَهَا وَ دَبَّرَ اْلاَمْرَ بَيْنَهَا فَسَوَّيهُنَّ ilââhir...den ibarettir. Yani: “Nevi’lere ayırdı, tanzim etti, aralarında lâzım gelen emirleri, tedbirleri yaptı; sonra yedi tabakaya tesviye etti.”

سَوَّى : Yani “Muntazam, müstevî; enva’ı, eczaları mütesavi olarak yarattı.”

هُنَّ : Bu zamirin cem’i, semavat olacak maddenin nevi’lere münkasım olduğuna işarettir.

سَبْعَ tabiri, semavat tabakalarının kesretine işarettir ve bu tabakaların teşekkülât-ı Arziyenin edvar-ı seb’asıyla sıfât-ı seb’aya münasebetdar olduğuna îmadır.

سَموَاتٍ : Bu semaların bir kısmı, seyyarat balıklarına denizdir; bir kısmı da sabit yıldızlara mezraadır; bir kısmı da sema çiçekleri hükmünde olan “derârî” yıldızlara bahçe ve bostandır.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ : Bu “vav” atıf içindir. Halbuki burada atfın

tarafeyni arasında münasebet yoktur. Öyle ise, bu münasebeti bulmak için takdire ihtiyaç vardır. Şöyle ki: وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Öyle ise, bu büyük ecramın Hâlıkı odur.”

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “Öyle ise o ecramdaki san’atı tanzim, tahkim eden odur.”

İlsakı ifade eden بِكُلِّ kelimesindeki ب ; ilmin, malûmdan infikâk ve infisalinin mümkün olmadığına işarettir.

كُلِّ , tamimi ifade eden bir edattır. Burada ifade ettiği tamimden hiçbir şeyin, hiçbir ferdin tahsisi ve daire-i şümulünden ihracı yoktur. Bu itibarla مَا مِنْ عَامٍ اِلاَّ وَقَدْ خُصَّ مِنهُ الْبَعْضُ olan kaide-i külliyeyi tahsis ediyor. Çünki kendisi bu kaidenin şümulünden hariç kalmıştır.

شَيْءٍ : Bu kelime; vâcib, mümkin, mümteni’a şamildir.

عَلِيمٌ : Yani, zâtı ile ilim arasında zarurî, lüzumî bir sübut vardır.

Otuzuncu Ayetin Tefsiri

Halifelik Sırrı

وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلاَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَ يَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَالاَ تَعْلَمُونَ

Yani: Düşün o zamanı ki, Rabb'in melaikeye hitaben: "Ben yerde bir halifeyi yaratacağım!" dedi. Melaike de: "Yerde fesad yapacak, kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın? Halbuki biz, hamdinle seni tesbih ve takdis ediyoruz." dediler. Rabb'in de: "Sizin bilmediğinizi ben biliyorum!" diye onlara cevab verdi.

Arkadaş! Melaikenin vücudunu tasdik ve kabul etmek imanın rükünlerinden biridir. Birkaç makamda bu rüknü isbat ve izah edeceğiz.

Birinci Makam: Arz'ın ecram-ı ulviyeye nisbeten pek küçük ve süflî olduğu halde canlı mahlukatla dolu olduğunu görüp âlemin de nizam ve intizamına dikkat eden insan, ecram-ı ulviyenin de o yüksek burçlarında, hayatlı sâkinleri olduğuna kat'î bir şekilde hükmeder.

Evet o burçlarda melaikenin vücudunu kabul etmeyen adamın meseli şöyle bir adamın meseline benzer: O adam, büyük bir şehre giderken, şehrin bir kenarında pek küçük bir binaya tesadüf eder. Bakar ki insanlarla doludur. Ve arsalarına bakar ki, canlı mahlukatla dolu. Ve gıdalarına bakar ki; nebatat, balık vesaire gibi hayat şartları yerindedir. Sonra bakar ki; pek uzakta milyonlarca apartmanlar, köşkler var. Aralarında, uzun uzun meydanlar, tenezzühgâhlar bulunur. Fakat o küçük binadaki insanların hayat şartları, o

büyük binalarda bulunmadığından; o yüksek, müzeyyen sarayları, sâkinlerden boş, hâlî olduğunu itikad eder.

Melaikenin vücudunu tasdik eden adamın meseli ise şöyle bir şahsın meseli gibidir: O adam, o küçük hanenin insanlar ile dolu olduğunu görür görmez, bilâ-tereddüd o yüksek kasırların da hayat yeri ve onlarda da onlara münasib sâkinler bulunduğuna hükmeder. Ve o yüksek kasırlara mahsus ve münasib hayat şartları vardır. Fakat oraların sâkinleri pek uzak olduklarından görünmemeleri, yok olduklarına delalet etmez.

Binaenaleyh Arz'ın zevilhayatla dolu olmasından kat'iyyetle anlaşılıyor ki; bu geniş boşlukta durmakta olan semalarda, yıldızlarda, burçlarda ve çok kısımlara münkasım ve müştemil semavatta, şeriatın melaike ile tesmiye ettiği zîhayatlar mevcuddur.

İkinci Makam: Bundan evvel isbat ve izah edildiği gibi; hayat, mevcudatın keşşafıdır, belki mevcudatın neticesidir. Binaenaleyh bu geniş fezanın sâkinlerden ve şu yüksek semavatın şenliklerden hâlî olduklarının imkânı var mıdır? Evet bütün ukalâ-i akl u nakl, manevî bir icma' ve ittifakla melaikenin mana ve hakikatlarına hükmetmişlerdir; fakat tabirleri çeşit çeşittir. Meselâ: Meşaiyyun, enva'-ı mevcudatı idare eden ruhanî mahiyet-i mücerrede ile; İşrakiyyun ise, ukûl ve erbab-ül enva' ile; dinler dahi melek-ül cibal, melek-ül bihar, melek-ül emtar gibi tabirlerle tabir etmişlerdir. Hattâ akılları kör gözlerinde bulunan maddiyyun taifesi de, melaikenin manasını inkâr etmeye mecal bulamadıklarından, fıtratın namuslarına nüfuz eden kuva-yı sâriye ile tabir etmişlerdir.

S– Kâinatın irtibatını, hayatını temin için, hilkatte cereyan eden namuslar, kanunlar kâfi gelmez mi?

C– Senin dediğin o sâri kanunlar, namuslar; itibarî ve vehmî emirlerdir. Muayyen vücudları, müşahhas hüviyetleri ancak onları temsil eden ve onların ma'kesi bulunan ve onların yularlarını ele alan melaike ile sabit olur.

Ve keza teşekkül-ü ervaha münasebeti olmayan şu camid âlem-i şehadete vücudun münhasır olmadığına, akıl ve nakil müttefikan hükmetmişlerdir. Binaenaleyh ervaha münasib ve muvafık çok âlemlere müştemil olan âlem-i gayb, melaike ile dolu ve âlem-i şehadetin hayatına mazhardır.

Hülâsa: Melaikenin mana-yı hakikatı, bu izah edilen emirlerden tebarüz etti. Binaenaleyh melaikenin suretleri, eşkâlleri arasında, ukûl-ü selimenin kabul ettiği vecihle, şeriatın izah ve beyan ettiği şekildir ki: Melekler mükerrem abddirler, emirlere muhalefetleri yoktur ve muhtelif kısımlara münkasım ve latif ve nuranî cisimlerdir.

Üçüncü Makam: Arkadaş! Melaike mes'elesi öyle mes'elelerdendir ki; bir cüz'ün sübutuyla, küll sabit olur; bir ferdin vücuduyla, nev' tahakkuk eder. Zira inkâr eden küllünü inkâr eder. Binaenaleyh zaman-ı Âdem'den şimdiye kadar bütün din adamları her asırda icma' ve ittifakla melaikenin vücuduna ve aralarında muhaverenin sübutuna ve müşahedelerinin tahakkukuna ve onlardan edilen rivayetlerin nakline hükmettikleri halde melaikenin hiçbirisinin insanlara görünmediği veya vücudları hissedilmediği elbette muhaldir. Kezalik beşerin akaidine karışıp hiçbir zamanda, hiçbir inkılabda itirazlara maruz kalmayarak devam eden melaike itikadının bir hakikata, bir asla dayanmaması ve mebadi-i zaruriyeden tevellüd etmemesi muhaldir. Her halde beşerin bu umumî itikadı, mebadi-i zaruriyeden neş'et eden ve müşahedat vakıalarından hasıl olan ve muhtelif emarelerden tevellüd eden hadsî bir hükmün neticesidir. Evet bu itikad-ı umumînin sebebi; kat'î bir surette manevî bir tevatür kuvvetini veren, pek çok defalar vukua gelen melaikenin müşahedelerinden hasıl olan zarurî ve kat'î delil ve emarelerdir. Çünki melaike mes'elesi, beşerin malûmat-ı yakîniyesindendir. Eğer bunda şübhe olursa, beşerin yakîniyatında emniyet kalmaz.

Hülâsa: Ruhanîlerden bir ferdin bir zamanda vücudu tahakkuk etse, bu nev'in vücudu tahakkuk eder. Nev'in

vücudu tahakkuk etse, herhalde şeriatın beyan ettiği gibi olacaktır.

Bu âyetin, sâbık âyetle dört vecihle irtibatı vardır:

Birinci Vecih: Bu âyetler, beşere verilen büyük nimetleri ta'dad ediyor. Birinci âyetle en büyük nimete işaret edilmiştir ki; beşer, hilkatin neticesidir ve Arz'ın müştemilâtı ona teshir edilmiştir, istediği gibi tasarruf eder. Bu âyet ile de, beşerin Arz'a hâkim ve halife kılınmış olduğuna işaret edilmiştir.

İkinci Vecih: ....

Üçüncü Vecih: Evvelki âyetle, canlı mahlukatın meskenleri olan Arz ve semavata işaret edilmiştir. Bu âyet ile de, o meskenlerin sâkinleri olan beşer ve melaikeye işaret edilmiştir. Ve keza o âyet, hilkatin silsilesine; bu âyet ise, zevi-l ervahın silsilesine işaret etmişlerdir.

Dördüncü Vecih: Evvelki âyette hilkatten maksad beşer olduğu ve Hâlık'ın yanında beşerin bir mevki sahibi bulunduğu tasrih edildiğinde sâmiin zihnine geldi ki: "Bu kadar fesad, şürur ve kötülüğü yapan beşere bu kadar kıymet neden verildi? Cenab-ı Hakk'a ibadet ve takdis için şu fesadcı beşerin vücuduna hikmetin iktizası ve rızası var mıdır?" Sâmiin bu vesvesesini def' için şöyle bir işarette bulundu ki: Beşerin o şürur ve fesadları, onda vedîa bırakılan sırra mukabele edemez, affolur. Ve Cenab-ı Hak onun ibadetine muhtaç değildir. Ancak Allâm-ül Guyub'un ilmindeki bir hikmet içindir.

Cümlelerin arasındaki irtibata geldik:

وَ اِذْ : Bu kelime, وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ cümlesine atıftır. Halbuki aralarında münasebet olmadığı gibi اِذْ , diğer bir اِذْ i iktiza eder. Binaenaleyh böyle bir takdire lüzum vardır: اِذْ خَلَقَ مَا خَلَقَ مُنْتَظَمًا وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ ilââhir... Bu takdirde, ikinci اِذْ birincisine atf olur ve her iki cümle arasında da münasebet bulunur.

اِنِّى جَاعِلٌ فِى اْلاَرْضِ خَلِيفَةً : Cenab-ı Hak müşavere yolunu öğretmek ile beşerin hilafetindeki hikmetin sırrını melaikeye istifsar ettirmek üzere bu cümleyi söyledi. Sâmiin zihni, üç

noktayı nazara alarak harekete geçti: 1- Melaike ne dediler? 2- Taaccüble hikmeti sordular. 3- Cinlere halife olmakla beraber, beşerde de kuvve-i gazabiye ve şeheviye halkedilmiştir. Bunlar, cinlerden daha ziyade fesad yapacaklardır. İşte Kur'an-ı Kerim قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَ يَسْفِكُ الدِّمَاءَ cümlesiyle o üç noktaya işaret etmiştir. Melaikenin sual-i taaccüb ve istifsarları bittikten sonra, sâmi', Cenab-ı Hak'tan verilecek cevabı beklerken Kur'an-ı Kerim قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَالاَ تَعْلَمُونَ cümlesiyle cevab vermiştir. Yani "Eşya ve ahkâm, sizin malûmatınıza münhasır değildir. Adem-i ilminiz, onların vücuda gelmeyeceklerine sebeb olamaz. Benim, beşerin hilkati hakkında bir hikmetim vardır; o hikmetin hatırası için, fesadlarını nazara almam." ferman etmiştir.

Cümlelerin heyet ve nüktelerine geldik:

وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ ilââhir...: Atfı ifade eden bu "vav", münasebet-i atfiyenin iktizasına binaen وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ ilââhir cümlesine ma'tufun aleyh olmak üzere اِذْ خَلَقَ مَا خَلَقَ مُنْتَظَمًا cümlesinin takdirine işarettir.

Ve keza اِذْ zaman-ı maziyi ifade ettiği cihetle, sanki zihinleri geçmiş zamanların silsilesine götürür veya o silsileyi bu zamana getirir, ihzar eder ki; zihinler, o zamanlarda vukua gelmiş olan hâdiseleri görsünler.

رَبُّكَ : Bu tabir, melaikenin aleyhine bir hüccet ve bir delildir. Yani Allah seni terbiye etmiştir, hadd-i kemale eriştirmiştir ve seni beşere mürşid kılmıştır ki, fesadlarını izale edesin. Demek nev'-i beşerin en büyük hasenesi sensin ki, onların mefsedetlerini setrediyorsun.

لِلْمَلٰئِكَةِ : Cenab-ı Hakk'ın müşavere şeklinde melaike ile yaptığı muhavere, melaikenin beşer ile fazla bir irtibat ve alâka ve münasebetleri olduğuna işarettir. Çünki melaikenin bir kısmı insanları hıfzediyor, bir kısmı kitabet işlerini görüyor. Demek insanlarla alâkaları ziyade olduğundan, insanların ahvaline ehemmiyet veriyorlar.

اِنِّى : Melaikenin اَتَجْعَلُ ile yaptıkları istifhamdan anlaşılan tereddüdlerini reddetmekle, mes'elenin azamet ve

ehemmiyetine işarettir.

اِنِّى : Burada ى mütekellim-i vahde ile وَ اِذْ قُلْنَا da, mütekellim-i maalgayr zamirinin zikirlerinden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Cenab-ı Hakk'ın halk ve icad fiilinde vasıtanın bulunmadığına, kelâm ve hitabında vasıtaların bulunduğuna işarettir. Bu nükteye delalet eden başka âyetler de vardır. Ezcümle:

اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرَيكَ اللّٰهُ âyet-i kerimesinde azamete delalet eden نَا zamir-i cem'i, vahiyde vasıtanın bulunduğuna işaret olduğu gibi; بِمَا اَرَيكَ اللّٰهُ de müfred hükmünde olan Lafza-i Celal, manaları ilham etmekte vasıtanın bulunmadığına işarettir.

جَاعِلٌ kelimesinin, خَالِقٌ kelimesine tercihen zikri: Melaikenin medar-ı şübhe ve mûcib-i istifsarları, halk ve icad fiili değildir. Zira vücud hayr-ı mahzdır, halk Allah'ın fiilidir, Allah'ın fiili lâyüs'eldir. Ancak melaikeyi şübheye davet eden ve istifsarlarına mûcib olan ca'ldir. Yani Cenab-ı Hakk'ın beşeri Arz'ın tamirine tahsis etmesidir.

فِى الْاَرْضِ daki فِى nin عَلَى ya tercihi: Beşerin yer üstünde olduğu, عَلَى kelimesinin manasına muvafık ve münasib iken tercihan فِى nin zikredilmesi; beşerin bir ruh gibi Arz'ın cesedine nefh ve nüfuz ettiğine ve beşerin ölüp inkıraz etmesiyle Arz'ın yıkılmasına işarettir.

خَلِيفَة : Bu tabir, Arz'ın insanların hayatına elverişli şeraiti haiz olmazdan evvel Arz'da idrakli bir mahlukun bulunmuş olduğuna ve o mahlukun hayatına o zamandaki Arz'ın evvelki vaziyetleri muvafık ve müsaid bulunduğuna işarettir. خَلِيفَة tabirinin bu manaya delaleti, mukteza-yı hikmettir. Amma meşhur olan manaya nazaran, o idrakli mahluk, cinlerden bir nev' imiş; yaptıkları fesaddan dolayı insanlar ile mübadele edilmişlerdir.

قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَ يَسْفِكُ الدِّمَاءَ : Bu cümle müste'nifedir. Bu istînaftan anlaşılıyor ki; Cenab-ı Hakk'ın melaike ile olan hitabı, sâmii şöyle bir suale mecbur etmiştir ki: "Acaba melaikeler komşuluklarına gelecek insanları nasıl karşılayacaklardır? Hem onlar ile beraber olmaya ve komşu

olmaya rızaları var mıdır? Hem fikirleri nedir?” Kur’an-ı Kerim قَالُوا اَتَجْعَلُ cümlesiyle o suali cevablandırmıştır.

S– قَالُوا اَتَجْعَلُ ilââhir... cümlesi اِذْ قَالَ cümlesine ceza olduğuna nazaran, aralarında lüzum lâzımdır. Halbuki lüzum görünmüyor?

C– Melaike Arz’ın müekkelleri bulundukları cihetle, Arz onların idaresinde olur. Bu itibarla insanların Arz’a halife kılınması hakkında melaikenin fikirlerini izhar etmek lüzumu vardır.

قَالُوا - قَالَ tabirleri, mukavele ve muhavere şeklinde müşavere üslûbunu insanlara öğretmek içindir. Yoksa Cenab-ı Hak müşavereden münezzehtir.

Melaikenin اَتَجْعَلُ ile yaptıkları istifhamdan maksad, ca’le itiraz, ca’li inkâr etmek değildir. Çünki Cenab-ı Hakk’ın fiillerine itiraz etmeye ismetleri mânidir. Ancak ca’lin sebebi mahfî olduğundan, taaccüble sebeb ve hikmetini sormuşlardır. Ca’l tabirinden anlaşılıyor ki; insanın ahvali, vaziyetleri ne tabiatın iktizasıdır ve ne de fıtratın îcabıdır, ancak bir câilin ca’li iledir.

S– فِيهَا : Mesafe pek kısa olduğu halde, ikinci فِيهَا nin zikrine ne ihtiyaç vardır?

C– Birinci فِيهَا ile, beşerin bir ruh gibi Arz’a nüfuz etmesiyle Arz’ı ihya etmesine; ikinci فِيهَا ise, beşerin fesadı dahi Azrail gibi Arz’ın kalbine kadar pençesini sokup Arz’ı imatesine işarettir. Demek beşer, bir taraftan Arz’ın şifası için bir ilâç iken, diğer taraftan ölümünü intac eden bir zehirdir.

مَنْ : Beşerden kinayedir. Kinayenin tasrihe sebeb-i tercihi: Melaikenin maksadı, beşerin şahsiyeti olmayıp, ancak kendilerine sakil, ağır gelen bir mahlukun Allah’a isyan etmesine işarettir.

يُفْسِدُ : Fesadın “isyan”a bedel zikri, isyanlarının nizam-ı âlemin fesadına sebeb olacağına işarettir. Devam ile teceddüdü ifade eden muzari sîgasıyla fesadın zikredilmesi, melaikenin asıl istemedikleri ve inkâr ettikleri, ancak isyanlarının devam ve istimrar ile vukua geleceğine ait olduğuna işarettir. Melaike beşerin isyanlarının devam ve

istimrarını, ya Cenab-ı Hakk'ın i'lamıyla bilmişlerdir veya Levh-i Mahfuz'a bakıp ondan almışlardır veyahut insanlardaki kuvve-i gazabiye ve şeheviyeden anlamışlardır.

فِيهَا : Kuvve-i şeheviye ile Arz'da fesad hasıl olur, kuvve-i gazabiyenin tecavüzüyle katl ü kıtale mahal olur. Halbuki Arz, takva üzerine tesis edilmiş bir mescid hükmündedir.

و : Fesad ile sefk gibi iki rezileyi birbirine atf ve cem'eder. Çünki fesad, sefk-i dima'ya sebebdir.

يَسْفِكُونَ nin يَقْتُلُونَ ye tercihan zikrinden anlaşılıyor ki; sefk, zulmen yapılan katildir. Bu ise fesada daha münasibdir. Çünki katlin ifade ettiği mana, katlin mubah kısmına da şamildir. Cihadda veya bir cemaatı kurtarmak için yapılan katiller gibi ki; bu katil, fesada münasib olmaz.

الدِّمَاءَ : Sefk kelimesinin delalet ettiği irâka-i demdeki demi te'kiddir.

وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ : Beşerin ca'lindeki hikmeti soran melaikeye, sanki şöyle bir itiraz vârid olmuştur: "Beşerin Allah'a yapacağı ibadet ve takdis, onun ca'line sebeb-i kâfi gelmez mi ki, ca'linin hikmetini soruyorsunuz?" İşte "vav-ı haliye" ile zikredilen وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ ilââhir cümlesi, güya o itirazı def'etmeye işarettir.

نَحْنُ : Maasiden masum melaikenin cemaatlerinden kinayedir. Cümlenin cümle-i ismiye şeklinde zikredilmesi; tesbihin melaikeye bir seciye olduğuna ve melaikenin tesbihata mülazım ve müdavim olduklarına işarettir.

نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ : Bizler, bütün ibadetlerin sana mahsus olduğunu kâinata ilân ve Cenab-ı Uluhiyetine lâyık olmayan şeylerden münezzeh olduğuna iman ve bütün evsaf-ı azamet ve celal ile muttasıf olduğuna itikad ediyoruz.

وَ نُقَدِّسُ لَكَ : Bu "lâm" ya sıladır, bir manayı ifade etmez veya ta'lil ve sebebiyet içindir. Birinci ihtimale göre, نُقَدِّسُكَ takdirinde olur. Yani "Seni takdis ve tathir ediyoruz." demektir. İkinci ihtimale nazaran, نُقَدِّسُ لاَجْلِكَ takdirinde olur. Yani biz nefislerimizi, fiillerimizi günahlardan temizlemekle beraber, kalblerimizi masivandan çeviriyoruz demektir.

Bu “vav” ise, iki rezileyi cem’ ve birbirine atfeden يَسْفِكُ deki “vav”ın aksine ve inadına olarak, biri takdis, diğeri tesbih iki fazileti cem’ ve birbirine atfediyor.

قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَالاَ تَعْلَمُونَ : Bu cümle, melaikenin istifsarından sonra acaba Cenab-ı Hak istifsarlarına nasıl cevab verdi ve taaccüblerini ne ile izale etti ve beşerin onlara tercihindeki hikmet nedir diye sâmiin kalbine gelen suale icmalî bir cevabdır, tafsili sonra gelecektir.

اِنِّى اَعْلَمُ deki اِنَّ , tahkiki ifade etmekle tereddüd ve şübheyi def’etmek içindir. Bu ise, müsellem olmayan nazarî hükümlerde olur. Halbuki burada Allah’ın halkın bilmediklerini bilmesi müsellem ve bedihî bir hükümdür; hâşâ melaikenin bu hükümde tereddüdleri yoktur. Binaenaleyh burada bu اِنَّ , Kur’an-ı Kerim’in îcaz için ihtisaren icmal ettiği birkaç cümleye işarettir:

1- Beşerdeki maslahatlar ve beşerin hayr-ı kesîre nisbeten mefsedetleri, şerr-i kalildir. Şerr-i kalil için hayr-ı kesîri terketmek, hikmete muhaliftir.

2- Beşerin hilafete olan sırr-ı liyakatı, melaikece meçhul, Hâlıkça malûmdur.

3- Beşerin onlara tercih hakkını veren hikmet, melaikece meçhuldür.

4- اِنَّ nin ifade ettiği tahkik, bazan sarih hükme değil, cümlenin bir kaydından istifade edilen zımnî bir hükme raci’ olur. Burada اِنَّ nin tahkiki, لاَ تَعْلَمُونَ kaydından istifade edilen hükm-ü zımnîye raci’dir.

Yani “Sizler muhakkak bilmiyorsunuz ve keza Allah’ın ilmi lâzım, beşerin vücudu melzumdur.” Bu cümlede ilm-i İlahînin vücuduna delalet eden اَعْلَمُ den, beşerin vücuda geleceği tebarüz eder. Çünki اَعْلَمُ nün delaletine göre, ilm-i İlahî taalluk ve tahakkuk etmiştir. Öyle ise beşerin vücudu herhalde olacaktır.

Melaikeye verilen o icmalî cevabın tahkiki hakkında اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ âyetinden şöyle bir izahat alınabilir ki: Cenab-ı Hakk’ın ef’ali hikmetlerden, maslahatlardan hâlî değildir. Öyle ise mevcudat, halkın malûmatında münhasır değildir.

Öyle ise melaikenin adem-i ilimleri, beşerin adem-i vücuduna delil olamaz. Ve keza Cenab-ı Hak hayr-ı mahz olarak melaikeyi yaratmıştır, şerr-i mahz olarak da şeytanı yaratmıştır, hayır ve şerden mahrum olarak behaim ve hayvanatı halketmiştir. Hikmetin iktizasına göre, hayır ve şerre kādir ve câmi’ olarak dördüncü kısmı teşkil eden beşerin yaratılması da lâzımdır ki; beşerin şeheviye ve gazabiye kuvvetleri kuvve-i akliyesine münkad ve mağlub olursa, beşer mücahedesinden dolayı melaikeye tefevvuk eder. Aksi halde hayvanattan daha aşağı olur, çünki özrü yoktur.

Otuz Bir, Otuz İki ve Otuzüçüncü Ayetlerin Tefsiri

وَعَلَّمَ آدَمَ اْلاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُونِى بِاَسْمَاءِ هؤُلاَءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
قَالُوا سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ُ قَالَ يَا آدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّموَاتِ وَاْلاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

Cenab-ı Hak, bütün eşyanın isimlerini Âdem'e (A.S.) öğretti. Sonra o eşyayı melaikeye göstererek dedi ki: "Eğer iddianızda sadık iseniz, bunların isimlerini bana söyleyiniz." Melaike dediler ki: "Seni her nekaisten tenzih ve bütün sıfât-ı kemaliye ile muttasıf olduğunu ikrar ederiz. Senin bize öğrettiğin ilimden başka bir ilmimiz yoktur, herşeyi bilici ve her kimseye liyakatına göre ilm ü irfan ihsan edici sensin." Cenab-ı Hak dedi ki: "Yâ Âdem! Bunların isimlerini onlara söyle." Vakta ki Âdem, isimlerini onlara söyledi. Cenab-ı Hak dedi ki: "Size demedim mi semavat ve Arz'ın gaybını bilirim ve sizin Âdem hakkında lisanla izhar ettiğinizi ve kalben gizlediğinizi bilirim."

Mukaddeme

Bu talim-i esma mes'elesi ya Hazret-i Âdem Aleyhisselâm'ın melaikenin inkârlarına karşı mu'cizesi olup, melaikeyi inkârdan ikrara icbar etmiştir; yahut melaikenin, hilafetine itiraz ettikleri nev'-i beşerin hilafete liyakatını melaikeye kabul ettirmek için izhar ettiği bir mu'cizedir.

Ey arkadaş! Herşeyin Kitab-ı Mübin'de mevcud olduğunu tasrih eden وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ اِلاَّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ âyet-i kerimesinin hükmüne göre: Kur'an-ı Kerim zahiren ve bâtınen, nassen ve delaleten, remzen ve işareten her zamanda vücuda gelmiş veya gelecek herşeyi ifade ediyor. Buna binaen gerek enbiyanın kıssa ve hikâyeleri, gerek mu'cizeleri hakkında

Kur’an-ı Kerim’in işaratından fehmettiğime göre, [13](Haşiye) mu’cizat-ı enbiyadan iki gaye ve hikmet takib edilmiştir:

Birincisi: Nübüvvetlerini halka tasdik ve kabul ettirmektir.

İkincisi: Terakkiyat-ı maddiye için lâzım olan örnekleri nev’-i beşere göstererek, o mu’cizelerin benzerlerini meydana getirmek için nev’-i beşeri teşvik ve teşci’ etmektir. Sanki Kur’an-ı Kerim, enbiyanın kıssa ve hikâyeleriyle terakkiyatın esaslarına, temellerine parmakla işaret ederek: “Ey beşer! Şu gördüğün mu’cizeler, bir takım örnek ve nümunelerdir. Telahuk-u efkârınızla, çalışmalarınızla şu örneklerin emsalini yapacaksınız.” diye ihtar etmiştir. Evet mazi, istikbalin âyinesidir; istikbalde vücuda gelecek icadlar, mazide kurulan esas ve temeller üzerine bina edilir. Evet şu terakkiyat-ı hazıra tamamıyla dinlerden alınan işaretlerden, vecizelerden hasıl olan ilhamlar üzerine vücuda gelmişlerdir. Evet:

1- İlk saat ve sefine, mu’cize eliyle beşere verilmiştir.

2- Kâinatın ihtiva ettiği bütün nevi’lerin isimlerini, sıfatlarını, hâssalarını beyan zımnında; beşerin telahuk-u efkârıyla meydana gelen binlerce fünun sayesinde وَ عَلَّمَ آدَمَ اْلاَسْمَاءَ كُلَّهَا âyetiyle işaret edilen Hazret-i Âdem’in mu’cizesine mazhar olmuştur.

3- Bütün san’atların medarı olan demirin yumuşatılıp kullanılması sayesinde icad edilen bu kadar terakkiyatla nev’-i insan, وَ اَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ âyetiyle işaret edilen Hazret-i Davud’un mu’cizesine mazhardır.

4- Yine telahuk-u efkâr ile, tayyare gibi icad edilen terakkiyat-ı havaiye sayesinde nev’-i beşer, غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَ رَوَاحُهَا شَهْرٌ âyetiyle sür’ati beyan edilen Hazret-i Süleyman’ın mu’cizesine yaklaşıyor.

5- Kıraç ve kumlu yerlerden suları çıkartan santrafüj âleti, اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ âyetiyle işaret edilen Hazret-i Musa’nın (A.S.) asâsından ders almıştır.

6- Tecrübeler sayesinde ve telahuk-u efkâr ile husule gelen terakkiyat-ı tıbbiye, Hazret-i İsa'nın (A.S.) mu'cizesinin ilhamatındandır. Hakikaten şu mu'cizeler ile bu terakkiyat arasında pek büyük münasebet ve muvafakat vardır. Evet dikkat eden adam, bilâ-tereddüd o mu'cizeler bu terakkiyata birer mikyas ve nümunelerdir diye hükmeder. Ve keza يَا نَارُ كُونِى بَرْدًا وَ سَلاَمًا âyet-i kerimesinin delaletine göre, Hazret-i İbrahim ateşe atıldığı zaman, ateşin harareti bürudete inkılab etmesi; beşerin keşfettiği yakıcı olmayan mertebe-i nâriyeye örnek ve me'hazdir.

7- لَوْلاَ اَنْ رَآ بُرْهَانَ رَبِّهِ âyet-i kerimesinin -bir kavle göre- işaret ettiği gibi, Hazret-i Yusuf'un (A.S.) Ken'an'da bulunan babasının timsalini görür görmez Zeliha'dan geri çekilmesi; ve kervanları Mısır'dan avdet ettiğinde Hazret-i Ya'kub'un اِنِّى لاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ yani "Ben Yusuf'un kokusunu alıyorum." demesi; ve bir ifritin Hazret-i Süleyman'a "Gözünü açıp yummazdan evvel Belkıs'ın tahtını getiririm." demesine işaret eden اَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ âyet-i kerimesi; pek uzak mesafelerden celb-i savt, suret vesaire gibi beşerin keşfettiği veya edeceği icadata nümune ve me'hazdirler.

8- Hazret-i Süleyman'a kuş dilini öğrettik manasında عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ olan âyet-i kerime; beşerin keşfiyatından radyo, papağan, güvercin gibi âlât ve hayvanların konuşmalarına ve mühim işlerde kullanılmasına me'hazdir. Ve hâkeza beşerin henüz keşfedemediği çok mu'cizeler vardır, istikbalde yavaş yavaş keşfine muvaffak olur.

Bu âyetin nazmında dahi, emsali gibi üç vecih vardır:

Birinci Vecih: Evvelki âyetle irtibatıdır. Şöyle ki:

1- İnsanın hilkati hakkında melaikenin itirazlarına, evvelki âyette umumî, fehmi kolay, ikna' edici bir cevab verilmiştir. Bu âyetle, avam ve havassı ikna' eden tafsilâtlı bir cevab verilmiştir.

2- Evvelki âyette, beşerin hilafet mes'elesi tasrih edilmiştir; bu âyette ise, nev'-i beşerin melaikeye karşı gösterdiği mu'cize ile, dava-yı hilafeti isbat edilmiştir.

3- Evvelki âyette, beşerin melaikeye tereccuh etmesine işaret edilmiştir; bu âyette, tereccuhunun illetine işaret edilmiştir.

4- Beşerin Arz'da hilafet-i kübraya mazhar olmasına evvelki âyetle delalet edilmiştir; burada ise, bütün tecelliyata mazhar bir nüsha-i câmia olarak gösterilmiştir. Bu da, ayrı ayrı istidadlara mâlik ve ilim ve istifadelerinin yolları çok olduğundandır. Evet beşer, zahir ve bâtın havâs ve duygularıyla, bilhâssa derinliğine nihayet olmayan vicdanıyla kâinatı ihata etmiş bir kabiliyettedir.

İkinci Vecih: Cümlelerin birbiriyle irtibatlarıdır. Şöyle ki: وَعَلَّمَ آدَمَ اْلاَسْمَاءَ cümlesi, اِنِّى اَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ cümlesinin mazmununu tahkik ve icmalini tafsil ve ibhamını tefsirdir. Ve keza Cenab-ı Hakk'ın Arz'ında beşerin halife olması, Allah'ın hükümlerini icra ve kanunlarını tatbik etmesi içindir. Bu ise, tam bir ilme mütevakkıftır. Ve keza birinci âyette kelâmın sevkiyatı iktizasınca şöyle bir takdir olacaktır: Âdem'i halketti, tesviye etti, cesedine nefh-i ruh etti, terbiye etti, sonra esmayı talim etti ve hilafete namzed kıldı. Sonra vakta ki Âdem'i melaikeye tercih etmekle rüchan mes'elesinde ve hilafet istihkakında ilm-i esma ile mümtaz kıldı; makamın iktizası üzerine, eşyayı melaikeye arz ve onlardan muarazayı taleb etti; sonra melaike aczlerini hissetmekle Cenab-ı Hakk'ın hikmetini ikrar ettiler. Kur'an-ı Kerim buna işareten, ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُونِى بِاَسْمَاءِ هؤُلاَءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ dedikten sonra, قَالُوا : Evvelce iblisin enaniyet ve kibrine kanarak yaptıkları istifsardan pişman olarak, سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ dediler. Sonra vakta ki istidadlarının adem-i câmiiyetinden dolayı melaikenin aczi zahir oldu; makamın iktizası üzerine Âdem'in iktidarının beyanı îcab etti ki, muaraza tamam olsun. Bunun için, قَالَ يَا آدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ hitabıyla Âdem'e ferman etti. Sonra vakta ki mes'ele tebeyyün etti ve hikmetin sırrı zahir oldu; geçen cevab-ı icmalînin bu tafsilâta netice kılınması makamın iktizasından olduğuna binaen, قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ غَيْبَ

السَّموَاتِ وَٱلاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ yani “Sizin ketmettiğiniz şeyi bilirim.”

Şu mukavele ve mükâlemeden anlaşılıyor ki; iblisin enaniyeti, kibri, melaikeye sirayet etmiştir ve yaptıkları istifsara, bir taifenin itirazı da karışmıştır.

Üçüncü Vecih: Cümlelerin heyet ve nükteleri:

وَ عَلَّمَ آدَمَ اْلاَسْمَاءَ كُلَّهَا Yani: Cenab-ı Hak Âdem’i (A.S.) bütün kemalâtın mebadisini tazammun eden âlî bir fıtratla tasvir etmiştir ve bütün maâlînin tohumlarına mezraa olarak yüksek bir istidad ile halketmiştir ve mevcudatı ihata eden ulvî bir vicdan ve ihatalı on duygu ile teçhiz etmiştir; ve bu üç meziyet sayesinde, bütün hakaik-i eşyayı öğretmeye hazırlamıştır, sonra bütün esmayı kendisine öğretmiştir. Demek bu cümlenin evvelindeki “vav”, şu mukadder olan üç cümleye işarettir.

عَلَّمَ : Bu kelimenin ihtiyar edilmesi, ilmin ulüvv-ü kadrine ve kadrinin yüksek derecesine ve hilafete mihver olduğuna işarettir. Ve keza esmanın tevkifine, yani Şâri’ tarafından bildirilmiş olduğuna remizdir. Zâten esma ile müsemmeyat arasında takib edilen münasebat-ı vaz’iye, bunu teyid ediyor. Ve keza mu’cizenin vasıtasız Allah’ın fiili olduğuna îmadır. Fakat felasifeye göre hârikalar, ervah-ı hârikanın fiilidir.

آدَمَ : Hilafeti irade edilen ve Âdem ismiyle tesmiye edilen Küre-i Arz’ın sahibi şahs-ı ma’huddur. İsminin tasrihi, teşrif ve teşhiri içindir.

اْلاَسْمَاءَ : İsim ve sıfat ve hâsiyet gibi eşyayı birbirinden ayırıp temyiz ve tayin eden alâmet ve nişanlardır; yahut insanlar arasında münkasım olan lügatlardır.

عَرَضَهُمْ : Arzedilen eşya olduğu halde zamirin esmaya rücuundan; ismin ayn-ı müsemma olduğuna kail olan Ehl-i Sünnet’in mezhebine işarettir.

كُلَّهَا : Âdem’in melaikeden cihet-i imtiyazı ve melaikenin muarazadan sebeb ve medar-ı aczi, esmanın heyet-i mecmuası olduğuna işarettir. Yoksa esmanın bir kısmını, belki kısm-ı a’zamını melekler de bilirler.

ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُونِى بِاَسْمَاءِ هٰؤُلاَءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

ثُمَّ : Terahi ve bu'd-u mesafeyi ifade ettiği cihetle, şöyle bir takdire işarettir: هُوَ اَكْرَمُ مِنْكُمْ وَ اَحَقُّ بِالْخِلاَفَةِ Yani: Âdem, sizden daha kerim ve hilafete daha müstehak ve lâyıktır.

عَرَضَهُمْ : Müşterilere gösterilmek üzere kumaş toplarının açılıp arzedildiği gibi, eşyanın enva'ı da bastedilerek enzar-ı melaikeye gösterilmiştir. Bu tabirden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Mevcudat, müdrik ve âlimin malıdır. İlim ile alır, isimle ahzeder, suretlerinin temessülüyle temellük eder. هُمْ , müzekker ve âkıllar cemaatinden kinayedir. Burada müzekkerin müennese ve âkılın gayr-ı âkıla taglib ve teşmiliyle, mecazen enva'-ı eşyaya irca' edilmiştir. Bu itibarla, هُمْ kelimesinde bir mecaz, iki taglib vardır. Bu mecaz ile o taglibleri icbar eden esbab, عَرَضَ kelimesinin işaret ettiği üslûbdur. Çünki melaikeye enva'-ı eşyanın arzı, manevî bir resm-i geçit manzarasını andırıyor. Malûm ya, resm-i geçitleri yapan, müzekker ve âkıl insanlardır. Bunun için, burada iki taglibe ve dolayısıyla bir mecaza mecburiyet hasıl olmuştur.

عَلَى : Arzedilenin levh-i a'lâda nakşedilen suretler olduğuna işarettir.

سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

وَ آخِرُ دَعْوَيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

14(Haşiye)

Ecnebi feylesofların Kur'an'ı tasdiklerine dair şehadetleri

(Bu feylesofların Kur'an hakkındaki senalarının bir hülâsası Küçük Tarihçe-i Hayat'ta ve Nur Çeşmesi Mecmuası'nda yazılmıştır.)

Prens Bismarck (Bismark)'ın Beyanatı

Sana muasır bir vücud olamadığımdan müteessirim ey Muhammed! (A.S.M.)

Muhtelif devirlerde, beşeriyeti idare etmek için taraf-ı lahutîden geldiği iddia olunan bütün münzel semavî kitabları tam ve etrafıyla tedkik ettimse de, tahrif olundukları için hiçbirisinde aradığım hikmet ve tam isabeti göremedim. Bu kanunlar değil bir cem'iyet, bir hane halkının saadetini bile temin edecek mahiyetten pek uzaktır. Lâkin Muhammedîlerin Kur'anı, bu kayıddan âzadedir. Ben Kur'anı her cihetten tedkik ettim, her kelimesinde büyük hikmetler gördüm. Muhammedîlerin düşmanları, bu kitab Muhammed'in (A.S.M.) zade-i tab'ı olduğunu iddia ediyorlarsa da, en mükemmel hattâ en mütekâmil bir dimağdan böyle hârikanın zuhurunu iddia etmek, hakikatlara göz kapayarak kin ve garaza âlet olmak manasını ifade eder ki; bu da ilim ve hikmetle kabil-i te'lif değildir. Ben şunu iddia ediyorum ki; Muhammed (A.S.M.) mümtaz bir kuvvettir. Destgâh-ı kudretin böyle ikinci bir vücudu imkân sahasına getirmesi ihtimalden uzaktır.

Sana muasır bir vücud olamadığımdan dolayı müteessirim ey Muhammed (A.S.M.)! Muallimi ve naşiri olduğun bu kitab, senin değildir; o lahutîdir. Bu kitabın lahutî olduğunu inkâr etmek, mevzu ilimlerin butlanını ileri sürmek kadar gülünçtür. Bunun için, beşeriyet senin gibi mümtaz bir kudreti bir defa görmüş, bundan sonra göremeyecektir. Ben, huzur-u mehabetinde kemal-i hürmetle eğilirim.

Prens Bismarck

En Temiz ve En Doğru Din Müslümanlıktır

Meşhur muharrir, müsteşrik, Edebiyat-ı Arabiye mütehassısı ve Kur'an-ı Kerim'in mütercimi Doktor Maurice (Moris) şöyle diyor:

Bizans Hristiyanlarını, içine düştükleri bâtıl itikadlar girîvesinden, ancak Arabistan'ın Hira Dağı'nda yükselen ses kurtarabilmiştir. İlahî kelimeyi en ulvî makama yükselten ses, bu ses idi. Fakat Rumlar bu sesi dinleyememişlerdi. Bu ses, insanlara en temiz ve en doğru dini talim ediyordu. O yüksek din ki, onun hakkında, Gundö Firey Hesin gibi muhakkik bir fâzıl, şu sözleri pek haklı olarak söylüyor: "Bu dinde mukaddes sular, şâyan-ı teberrük eşya, esnam ve azizler, yahut a'mal-i sâlihadan mücerred imanı müfid tanıyan akideler, yahut sekerat-ı mevt esnasında nedametin bir faide vereceğini ifade eden sözler, yahut başkaları tarafından vuku bulacak dua ve niyazların günahkârları kurtaracağına dair ifadeleri yoktur. Çünki bu gibi akideler, onları kabul edenleri alçaltmıştır."

Zamanlar Geçtikçe, Kur'anın Ulvî Sırları İnkişaf Ediyor

Doktor Maurice (Moris), Le parler Française Roman (Löparle Franses Roman) ünvanlı gazetede Kur'anın Fransızca mütercimlerinden Selman Runah'ın tenkidatına verdiği cevabda diyor ki:

Kur'an nedir? Her tenkidin fevkinde bir fesahat ve belâgat mu'cizesidir. Kur'anın, üçyüzelli milyon Müslümanın göğsünü haklı bir gururla kabartan meziyeti, onun her manayı hüsn-ü ifade etmesi itibariyle, münzel kitabların en mükemmeli ve ezelî olmasıdır. Hâyır, daha ileri gidebiliriz: Kur'an, kudret-i ezeliyenin, inayet ile insana bahşettiği kütüb-ü semaviyenin en güzelidir. Beşeriyetin refahı nokta-i nazarından Kur'anın beyanatı, Yunan felsefesinin ifadatından pek ziyade ulvîdir. Kur'an, arz ve semanın Hâlıkına hamd ü şükranla doludur. Kur'anın her kelimesi, her şeyi yaratan ve her şeyi haiz olduğu kabiliyete göre sevk ve irşad eden Zât-ı Kibriya'nın azametinde mündemicdir. Edebiyat ile alâkadar olanlar için Kur'an, bir kitab-ı edebdir. Lisan mütehassısları için Kur'an, bir elfaz hazinesidir. Şâirler için Kur'an, bir ahenk menbaıdır. Bundan başka bu kitab; ahkâm ve fıkıh namına bir muhit-i maariftir. Davud'un (A.S.) zamanından, Jan Talmus'un devrine kadar gönderilen kitabların hiçbiri, Kur'an-ı Kerim'in âyetleriyle muvaffakıyetli bir şekilde rekabet edememiştir. Bundan dolayıdır ki, Müslümanların yüksek sınıfları, hayatın hakikatını kavramak nokta-i nazarından ne kadar tenevvür ederlerse, o derece Kur'an ile alâkadar oluyorlar ve ona o kadar ta'zim ve hürmet gösteriyorlar.

Müslümanların Kur'ana hürmetleri daima tezayüd etmektedir. İslâm muharrirleri, Kur'an âyetlerini iktibas ile

yazılarını süslerler ve o yazılar o âyetlerden mülhem olurlar. Müslümanlar, tahsil ve terbiye itibariyle yükseldikçe, fikirlerini o nisbette Kur'ana istinad ettiriyorlar. Müslümanlar, kitablarına âşıktırlar ve onu kalblerinin bütün samimiyetiyle mukaddes tanırlar. Halbuki kütüb-ü İlahiyeye nâil olan diğer milletler, ne kitablarına ehemmiyet verirler ve ne de onlara hürmet gösterirler. Müslümanların Kur'ana hürmetlerinin sebebi; bu kitab payidar oldukça, başka bir dinî rehbere arz-ı ihtiyaç etmeyeceklerini anlamalarıdır. Filhakika Kur'anın fesahat, belâgat ve nezahet itibariyle mümtaziyeti, Müslümanları başka belâgat aramaktan vâreste kılmaktadır. Edebî dehâların ve yüksek şâirlerin, Kur'an huzurunda eğildikleri bir vakıadır. Kur'anın her gün daha fazla tecelli etmekte olan güzellikleri, her gün daha fazla anlaşılan fakat bitmeyen esrarı, şiir ve nesirde üstad olan müslümanları, üslûbunun nezahet ve ulviyeti huzurunda diz çökmeye mecbur etmektedir. Müslümanlar, Kur'anı tâ rûz-u haşre kadar payidar kalacak kıymet biçilmez bir hazine addeylerler ve onunla pek haklı olarak iftihar ederler. Müslümanlar, Kur'anı en fasih sözlerle, en rakik manalarla coşan bir nehre benzetirler. Şayet Monsieur Renaud (Mösyö Reno), İslâm âlemiyle temas etmek fırsatını elde edecek olursa, münevver ve terbiyeli Müslümanların, Kur'ana karşı en yüksek hürmeti perverde ettiklerini ve onun evamir-i ahlâkiyesine fevkalâde riayetkâr olduklarını ve bunun haricine çıkmamağa gayret ettiklerini görürdü. Yeni nesiller ve asrî mekteblerin me'zunları da, Kur'ana ve Müslümanlığa karşı müstehziyane bir cümlenin sarfına tahammül etmemektedirler. Çünki Kur'an, iki sıfatla bu ehliyeti haizdir:

Bunların birincisi: Bugün ellerde tedavül eden Kur'anın Hazret-i Muhammed'e (A.S.M.) vahiy olunan kitabın aynı olmasıdır. Halbuki İncil ile Tevrat hakkında birçok şübheler ileri sürülmektedir.

İkincisi: Müslümanlar, Kur'anı Arabçanın en kuvvetli muhafızı ve esasat-ı diniyenin amelî bir mahiyet almasının en kuvvetli menbaı telakki ederler. Binaenaleyh Monsieur

Renaud (Mösyö Reno) eserini tashih edecek olursa, bu tercümesiyle, insanları tenvir hususunda insanlığa büyük bir muavenette bulunur ve bâtıl itikadların hududlarını târumâr etmeye hâdim olur.

Doktor Maurice

(Nur Çeşmesi'nde ve Risale-i Nur'da yazılan bu nevi feylesoflardan kırk altıncısıdır.)

Zât-ı Kibriya hakkındaki âyetlerin ulviyeti ve Kur’anın kudsî nezaheti

Mister John Davenport, “Hazret-i Muhammed (A.S.M.) ve Kur’an-ı Kerim” ünvanlı eserinde Kur’an-ı Kerim’den bahsederken, şu sözleri söylüyor:

Kur’anın sayısız hususiyetleri içinde bilhâssa ikisi fevkalâde mühimdir:

1- Zât-ı Kibriya’yı ifade eden âyâtın ahengindeki ulviyettir. Kur’an-ı Kerim, beşerî za’flardan herhangi birisini Zât-ı Kibriya’ya isnaddan münezzehtir.

2- Kur’an -başından sonuna kadar- gayr-ı belig, gayr-ı ahlâkî, yahut terbiyeye muhalif fikirlerden, cümlelerden ve hikâyelerden tamamen münezzehtir.

Halbuki bütün bu nakîsalar, Hristiyanların ellerindeki muharref kitab-ı mukaddeste mebzuliyetle vardır.

John Davenport

Kur’an serapa samimiyet ve hakkaniyetle doludur

Carlyle (Karlayl) şöyle diyor:

Kur’anı bir kerre dikkatle okursanız, onun hususiyetlerini izhara başladığını görürsünüz. Kur’anın güzelliği, diğer bütün edebî eserlerin güzelliklerinden kabil-i temyizdir. Kur’anın başlıca hususiyetlerinden biri, onun asliyetidir. Benim fikir ve kanaatıma göre, Kur’an serapa samimiyet ve hakkaniyetle doludur. Hazret-i Muhammed’in (A.S.M.) cihana tebliğ ettiği davet, hak ve hakikattır.

Carlyle

Müslümanlık, tecessüd ve teslis akidesini reddeder

İngiltere'nin en meşhur ve en büyük müverrihlerinden Edward Gibbon (Edvor Gibon) "Roma İmparatorluğu'nun İnhitat ve Sukutu" adlı eserinde şöyle diyor :

Ganj Nehri ile Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) arasındaki memleketler, Kur'anı bir kanun-u esasî ve teşriî hayatın ruhu olarak tanımışlardır. Kur'anın nazarında, satvetli bir hükümdarla, zavallı bir fakir arasında fark yoktur. Kur'an bu gibi esaslar üzerinde öyle bir teşri' vücuda getirmiştir ki, dünyada bir naziri yoktur. Müslümanlığın esasatı; teslisiyet ve Allah'ın tecessüdiyetini ve vahdet-i vücud akidesini reddetmektedir. Bu mutasavvıfane akideler üç kuvvetli uluhiyetin mevcudiyetini ve Mesih'in Allah'ın oğlu -hâşâ- olduğunu öğretmektedir. Fakat bu akideler, ancak mutaassıb Hristiyanları tatmin edebilir. Halbuki Kur'an bu gibi karışıklıklardan, ibhamlardan âzadedir. Kur'an, Allah'ın birliğine en kuvvetli delildir. Feylesofane bir dimağa mâlik olan bir muvahhid, İslâmiyetin nokta-i nazarını kabul etmekte hiç tereddüd etmez. Müslümanlık belki bugünkü inkişaf-ı fikrîmizin seviyesinden daha yüksek bir dindir.

Edward Gibbon

Hâlıkın hukukuyla mahlukatın hukukunu en mükemmel surette ancak Müslümanlık tarif etmiştir

Kur’anın telkin ve Hazret-i Muhammed’in tebliğ ettiği esasattan mükemmel bir ahlâk mecellesi vücud bulur. Esasat-ı Kur’aniyenin muhtelif memleketlerde insanlığa ettiği iyiliği ve ettikten sonra da Allah’a takarrüb etmek isteyen insanları Cenab-ı Hakk’a rabtettiğini inkâr etmek mümkün değildir. Hâlık’ın hukuku ile mahlukun hukuku, ancak müslümanlık tarafından mükemmel bir surette tarif olunmuştur. Bunu yalnız Müslümanlar değil, Hristiyanlar da Musevîler de itiraf ediyorlar.

Marmadüke Picktahall (Marmadük Piktol)

Kur'an ile kavanin-i tabiiye arasında tam bir ahenk vardır

Yeni keşfiyatın veyahud ilm ü irfanın yardımıyla hallolunan yahut halline uğraşılan mesail arasında bir mes'ele yoktur ki; İslâmiyetin esasatıyla taâruz etsin. Bizim, Hristiyanlığı kavanin-i tabiiye ile te'lif için sarfettiğimiz mesaîye mukabil, Kur'an-ı Kerim ve Kur'anın talimiyle kavanin-i tabiiye arasında tam bir ahenk görülmektedir. Kur'an, her hürmete şâyan olan eserdir.

Levazaune (Lövazon)

Kur’an, bütün iyilik ve fazilet esaslarını muhtevidir. İnsanı her türlü dalaletlerden korur.

Kur’an, insanlara hukukullahı tanıtmış, mahlukatın Hâlık’tan ne bekleyeceğini, mahlukatın Hâlık’la münasebatını en sarih şekilde öğretmiştir. Kur’an ahlâk ve felsefenin bütün esasatını câmi’dir. Fazilet ve rezilet, hayır ve şer, eşyanın mahiyet-i hakikiyesi, hülâsa her mevzu Kur’anda ifade olunmuştur. Hikmet ve felsefenin esası olan adalet ve müsavatı öğreten ve başkalarına iyilik etmeyi, faziletkâr olmayı talim eden esaslar.. bunların hepsi Kur’anda vardır. Kur’an, insanı iktisad ve itidale sevkeder, dalaletten korur, ahlâkî za’fların karanlığından çıkarır, teâlî-i ahlâk nuruna ulaştırır; insanın kusurlarını, hatalarını i’tilâ ve kemale kalbeyler.

Müsteşrik Sedio

Kur'an öyle bir Peygamber sesidir ki, onu bütün dünya dinleyebilir. Bu sesin aksi saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlar!..

Kur'an şiir midir? Değildir, fakat onun şiir olup olmadığını tefrik etmek müşkildir. Kur'an şiirden daha yüksek bir şeydir. Maamafih Kur'an ne tarihtir, ne tercüme-i haldir, ne de İsa'nın (A.S.) dağda îrad ettiği mev'ize gibi bir mecmua-i eş'ardır. Hattâ Kur'an, ne Buda'nın telkinatı gibi bir mâba'de-t tabiiye yahut mantık kitabı, ne de Eflatun'un herkese îrad ettiği nasihatlar gibidir. Bu bir Peygamberin sesidir. Öyle bir ses ki, onu bütün dünya dinleyebilir. Bu sesin aksi saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlar! Bu sesin tebliğ ettiği din, evvelâ naşirlerini bulmuş, sonra teceddüdperver ve imar edici bir kuvvet şeklinde tecelli etmiştir. Bu sayededir ki; Yunanistan ile Asya'nın birleşen ışığı, Avrupa'nın zulümat-âbâd olan karanlıklarını yarmış ve bu hâdise, Hristiyanlığın en karanlık devirlerini yaşadığı zaman vuku' bulmuştur.

Dr. Johnson

Kur’anın cihanşümul hakikatı:

Kur’an, Allah’ın birliğine inanmak hakikat-ı kübrasını ilân eder

İngilizce-Arabca, Arabca-İngilizce lügatların muharriri Doktor City Youngest (Siti Yangest) Kur’an hakkında şu sözleri söylüyor:

Kur’an, insanların yed-i istifadesine geçen eserlerin en büyüklerinden biridir. Kur’anda büyük bir insanın hayal ve seciyesi, en vâzıh şekilde görülmektedir. Carlyle “Kur’anın ulviyeti, onun cihanşümul hakikatındadır.” dediği zaman, şübhesiz doğru söylemişti. Muhammed’in (A.S.M.) doğruluğu, faaliyeti, hakikatı taharride samimiyeti, sarsılmayan azmi, imanı, kendisini dinlemek istemeyenlere ezelî hakikatı dinletmek yolundaki sebatı; bana kalırsa onun o cesur ve azimkâr peygamberin hâtem-i risalet olduğunun en kat’î ve en emin delilleridir. Kur’an akaid ve ahlâkın, insanlara hidayet ve hayatta muvaffakıyet temin eden esasatın mükemmel mecellesidir. Bütün bu esasatın üss-ül esası, âlemin bütün mukadderatını yed-i kudretinde tutan Zât-ı Kibriya’ya imandır.

Allah’ın birliğine iman etmek hakikat-ı kübrasını ilân ediyorken, Kur’an lisan-ı belâgatın en yükseğine ve nezahetin şâhikasına varır. Kur’an Allah’ın iradesine itaatı, Allah’a isyanın neticelerini izah ederken, insanların muhayyilesini elektrikleyen en seyyal lisanı kullanır. Resul-i Kibriya’ya teselli vermek ve onu teşvik etmek, yahut halkı sair peygamberlerin ahvaliyle, milletlerinin akibetiyle korkutmak îcab ettiği zaman, Kur’anın lisanı en kat’î ciddiyeti almaktadır. Madem ki Kur’anın birbirine düşman kabîleleri, yekdiğeriyle mücadele eden unsurları derli toplu bir millet haline getirdiğini, onları eski fikirlerinden daha ileri

bir seviyeye yükselttiğini görüyoruz; o halde belâgat-ı Kur’aniyenin mükemmeliyetine hükmetmeliyiz. Çünki Kur’anın bu belâgatı, vahşi kabîleleri medenî bir millet haline getirmiş; dünyanın eski tarihine yeni bir kuvvet ilâve etmiştir. Zaman ve mekân itibariyle birbirinden çok uzak oldukları gibi, fikrî inkişaf itibariyle de birbirinden çok farklı insanlara hârikulâde bir hassasiyet ilham eden ve muhalefeti hayrete ve istihsana kalbeden Kur’an, en şâyan-ı hayret eser tanınmaya lâyıktır. Kur’an, beşerin mukadderatıyla meşgul âlimler için tetebbua şâyan en faideli mevzu sayılır.

Doktor City Youngest

Kur’anın lisanı, nezahet ve belâgat itibariyle nazirsizdir. Kur’an bizâtihî muhteşem bir mu’cizedir.

Kur’anın mutaassıb münekkidi ve mütercimi Corsele (Korsel) diyor ki:

Kur’an, Arabcanın en mükemmel ve pek mevsuk bir eseridir. Müslümanların itikadı vechile; bir insan kalemi, bu i’cazkâr eseri vücuda getiremez.

Kur’an bizâtihî daimî bir mu’cizedir; hem öyle bir mu’cize ki, ölüleri diriltmekten daha yüksektir. Bu mukaddes kitabın ta kendisi, menşeinin semavî olduğunu isbata kâfidir. Muhammed (A.S.M.) bu mu’cizeye istinaden, bir peygamber olarak tanınmasını istemiştir. Arabistan’ın çıplak ve kısır çöllerini aydınlatan, şâir ve hatiblere meydan okuyan Kur’an, bir âyetine bir nazire istemiş; hiçbir kimse bu tahaddîye karşı gelememişti. Burada yalnız bir misal îrad ederek, bütün büyük adamların, Kur’anın belâgatına baş eğdiklerini göstermek isterim.

Hazret-i Muhammed’in (A.S.M.) zamanında, Arabistan şâirlerinin şehriyarı Şâir Lebid idi. Lebid, muallakattan birinin nâzımıdır. O zaman putperest olan Lebid; Kur’anın belâgatı karşısında lâl kalmış, bu belâgatı en güzel sözlerle ifade etmişti. Kur’anın belâgatı karşısında hayran kalan Lebid, Müslümanlığı kabul etmiş, Kur’anın ancak bir peygamber lisanından duyulacağını söylemiştir.

Kur’anın lisanı belig ve hârikulâde seyyaldir. Cenab-ı Hakk’ın şan ve celaletini, azamet sıfatlarını ifade eden âyetlerin ekserîsi, müstesna bir güzelliği haizdir. Kur’anı bîtarafane tercümeye gayret ettim ise de; kari’lerim, Kur’anın metnini sadakatkârane bir ifadeye muvaffak

olamadığımı göreceklerdir. Bu kusuruma rağmen kari’ler tercümemde bahis mevzuu ettiğim muhteşem âyetlerin birçoklarını okuyacaklardır.

Corsele

Kur'an, beşeriyete İlahî bir lütuftur. Kur'an, muzaffer cumhuriyetler meydana getirmiştir.

Kur'an âyetlerini nüzul tarihine göre tercüme ve tertib eden İngiltere'nin en mutaassıb papazlarından Rodwell (Radvel), şu hakikatları itiraf ediyor:

Kur'an Arabistan'ın basit bedevilerini öyle bir istihaleye uğratmıştır ki, bunların âdeta meshur olduklarını zannedersiniz. Hristiyanların telakkisine göre Kur'anın nâzil olmuş bir kitab olduğunu söyleyecek olsak bile, Kur'an putperestliği imha, Allah'ın vahdaniyet akidesini tesis, cinlere, perilere, taşlara ibadeti ilga, çocukları diri diri gömmek gibi vahşi âdetleri izale, bütün hurafeleri istîsal, taaddüd-ü zevcatı tahdid ile, bütün Arablar için İlahî lütuf ve nimet olmuştur. Kur'an bütün kâinatı yaratan, gizli ve aşikâr herşeyi bilen Kādir-i Mutlak sıfatıyla Zât-ı Kibriya'yı takdis ve tebcil ettiğinden, her sitayişe şâyandır.

Kur'anın ifadesi veciz ve mücmel olmakla beraber; en derin hakikatı, en kuvvetli ve mülhem hikmeti takrir eden elfaz ile söylemiştir. Kur'an, devamlı memleketler değilse de, muzaffer cumhuriyetler vücuda getirmeye hâdim olacak esasları muhtevi olduğunu isbat etmiştir. Kur'anın esaslarıyladır ki; fakr u sefaletleri ancak cehaletleriyle kabil-i kıyas olan, susuz ve çıplak bir yarımadanın sekenesi, yeni bir dinin, hararetli ve samimî sâlikleri olmuşlar, devletler kurmuşlar, şehirler inşa etmişlerdir. Filhakika Müslümanların heybetidir ki; Fesdad, Bağdad, Kurtuba, Delhi bütün Hristiyan Avrupa'yı titreten bir azamet ve haşmet ihraz etmişlerdir.

Rodwell

Müslümanlık, dünyanın kıvamı olan bir dindir; cihan medeniyetinin istinad ettiği temelleri muhtevidir.

Fransa'nın en maruf müsteşriklerinden Gaston Care (Gaston Kar), 1913 senesinde Figaro Gazetesi'nde, yeryüzünden Müslümanlık kalkacak olursa, müsalemetin muhafazasına imkân olup olmadığı hakkında makaleler silsilesi yazmış ve o zaman bu makaleler Şark gazeteleri tarafından tercüme olunmuştu. Fransız müsteşriki diyor ki:

"Yüz milyonlarca insanın dini olan Müslümanlık, bütün sâliklerine nazaran, dünyanın kıvamı olan bir dindir. Bu aklî dinin menbaı ve düsturu olan Kur'an, cihan medeniyetinin istinad ettiği temelleri muhtevidir. O kadar ki, bu medeniyetin, İslâmiyet tarafından neşrolunan esasların imtizacından vücud bulduğunu söyleyebiliriz. Filhakika bu âlî din; Avrupa'ya, dünyanın imarkârane inkişafı için lâzım olan en esaslı kaynakları temin etmiştir. İslâmiyetin bu faikiyetini teslim ederek, ona medyun olduğumuz şükranı tanımıyorsak da, hakikatın bu merkezde olduğunda şekk ve şübhe yoktur."

Fransız muharriri, daha sonra Kur'anın umumî müsalemeti muhafaza hususundaki hizmetini bahis mevzuu ederek diyor ki:

İslâmiyet, yeryüzünden kalkacak ve bu suretle hiçbir Müslüman kalmayacak olursa, barışı devam ettirmeye imkân kalır mı? Hâyır.. buna imkân yoktur!

Gaston Care

Kur’an Bütün Dinî Kitablara Faiktir

Alman âlimlerinden ve müsteşriklerinden Jochahim Du Rulph (Yoahim Dü Raf) Kur’anın sıhhate verdiği ehemmiyetten bahsederken şu sözleri söylüyor:

İslâmiyetin şimdiye kadar Avrupa muharrirlerinden hiçbirinin nazar-ı dikkatini celbetmeyen bir safhasını bahis mevzuu etmek istiyorum. İslâmiyetin bu safhası, onun sıhhatı muhafaza için vukubulan emirleridir. Evvelâ şunu itiraf etmek lâzımdır: Kur’an, bu nokta-i nazardan bütün dinî kitablara faiktir. Kur’anın tarif ettiği basit fakat mükemmel sıhhî kaideleri nazar-ı dikkate alırsak; bu mukaddes kitab sayesinde bütün dünyanın bazı kısımlarıyla, haşerat mahşeri olan Asya’nın, müdhiş bir tehlike olmaktan kurtulduğunu görürüz. Müslümanlık nezafeti, temizliği, nezaheti bütün sâliklerine farz etmekle, birçok tahribkâr mikropları imha etmiştir.

Jochahim

Kur’an âyetleri İslâmiyetin muhteşem bünyesinde altun bir kordon gibi işlenmiştir

Sembires Encyclopedia namıyla intişar eden İngilizce muhit-ül maarifte, Müslümanlıktan şu suretle bahsolunmaktadır:

İslâm Peygamberinin seciyesini aydınlatan Kur’an âyetleri, son derece mükemmel ve son derece müessirdir. Bu kısım âyetler, Müslümanlığın ahlâkî kaidelerini ifade eder. Fakat bu kaideler, bir-iki sureye münhasır değildir. Bu âyetler, İslâmiyetin muhteşem bünyanında, altundan bir kordon gibi işlenmiştir. İnsafsızlık, yalancılık, hırs, israf, fuhuş, hıyanet, gıybet; bunların hepsi Kur’an tarafından en şiddetli surette takbih olunmuş ve bunlar, reziletin tâ kendisi tanınmıştı. Diğer taraftan hüsn-ü niyet sahibi olmak, başkalarına iyilik etmek, iffet, hayâ, müsamaha, sabır ve tahammül, iktisad, doğruluk, istikamet, sulhperverlik, hakperestlik, herşeyden fazla Cenab-ı Hakk’a itimad ve tevekkül, Allah’a itaat... Müslümanlık nazarında hakikî iman esasları ve hakikî bir mü’minin başlıca sıfatları olarak gösterilmiştir.

Resul-i Ekrem idrak ve şuur timsalidir

Profesör Edward Monte, “Hristiyanlığın İntişarı ve Hasmı Olan Müslümanlar” ünvanlı eserinin 17 ve 18’inci sahifelerinde diyor ki:

Rasyonalizm, yani akliye kelimesinin müfadını ve tarihî ehemmiyetini tevsi’ edebilirsek, Müslümanlığın aklî bir din olduğunu söyleyebiliriz. Akıl ve mantık misdakıyla akaid-i diniyeyi muhakeme eden mekteb, rasyonalizm kelimesinin, İslâmiyete tamamıyla mutabık olduğunu teslim etmekte tereddüd etmez. Resul-i Ekrem şuur ve idrak timsali olduğu, dimağının iman ışıkları ve kâmil bir yakîn ile pür-nur olduğu muhakkaktır. Resul-i Ekrem muasırlarını aynı heyecanla

alevlemiş, bu sıfatlarla techiz etmiştir. Hazret-i Muhammed (A.S.M.), başarmak istediği ıslahatı, İlahî bir vahiy olarak takdim etmiştir. Bu, İlahî bir vahiydir. Hazret-i Muhammed'in (A.S.M.) dini ise, akıl kaidelerinin ilhamlarına tamamıyla muvafıktır. Ehl-i İslâm'a göre İslâmiyetin esas akaidi, şu suretle hülâsa olunabilir: Allah birdir, Muhammed (A.S.M.) onun peygamberidir. Filhakika İslâmiyetin esaslarını sükûnetle ve derin bir teemmül ile tedkik ettiğimiz zaman, bunların Allah'ın birliğine ve Muhammed'in (A.S.M.) risaletine, sonra haşr u neşre itikada müntehi olduklarını görürüz. Bizzât dinin esasları tanınan bu iki akide, bütün dindar insanlarca akıl ve mantığa müstenid telakki olunmakta ve bunlar Kur'anın akidelerinin hülâsası bulunmaktadır. Kur'anın ifadesindeki sadelik ve berraklık, Müslümanlığın intişar ve i'tilâsını bilâ-tevakkuf temadi ettiren saik kuvvet olmuştur. Resul-i İslâm tarafından tebliğ olunan mukaddes talimatın cihanşümul terakkisine rağmen, Müslümanların ilham kaynağı ve en kuvvetli ilticagâhı Kur'an olmuştur. En takdiskâr ve kanaatbahş bir lisanla, başka bir kitab-ı münzelin tefevvuk edemeyeceği bir ifade ile takrir eden kitab, Kur'andır. Bu kadar mükemmel ve esrarengiz, her insanın tedkikine bu kadar açık olan bir din; muhakkak insanları kendisine meclub eden i'cazkâr kudreti haizdir. Müslümanlığın bu kudreti haiz olduğunda şübhe yoktur.

Edward Monte

Birkaç defa beraet kazanan Risale-i Nur'un birkaç vilayette haksız müsaderesine dair, Nur'un yüksek bir talebesinin mahkemesindeki müdafaasından bir parçadır.

(Bu müdafaa, bir takriz olarak buraya ilhakı münasib görülerek dercedilmiştir.)

Diyarbakır Sulh Ceza Mahkemesi yüksek makamına:

Mahkeme-i âdilenizin huzuruna çıkmaktan fevkalâde memnunum. Âdil mahkemeler; Kâinat Hâlıkının Hak isminin, Âdil isminin ve daha çok esma-i İlahiyenin tecelligâhıdır. Hak namına hükmeden, Âdil-i Mutlak hesabına adalet eden ve hakikî, İslâmî bir adalet olan kürsî-i muallâ ne yüksektir, ne mübecceldir… Hak tanımaz mağrur zalimleri huzurunda serfüru ettiren, haksızları hakkı teslime icbar eden âdil mahkemeler, en yüksek tebcile ve en âlî ihtirama sezadırlar.

Zulüm ve gadr ile hukuku ihlâl edilmiş, haysiyet ve şerefi payimal edilmiş mazlumların, huzurunda ahz-ı mevki ile tazallüm-ü hal eden bîçarelerin şu dünya-yı fânide ihkak-ı hak için mesned-i re'sleri, mahkemelerdir. Şu halde ne şerefbahş bir taht-ı âlîdir ki; mazlumlara melce' ve penah, zalimlere de hüsran ve tebah oluyor.

İnsanların ebrarını da, eşrarını da cem' eden huzur-u mehâkim, öyle korkulacak bir yer değildir. Belki muhabbete, hürmete lâyıktır.

Sultanlarla köleleri, asilzadelerle âhâd-ı nâsı müsavi tutan şu makam, saltanattan da mübecceldir. Hususuyla bütün âlem-i insaniyete devirlerin, asırların akışı boyunca adalet dersini veren İslâm mahkemeleri; akvam-ı sairenin engizisyonlarına mukabil, adalet nurunu bîçare beşerin kara

sahifesine haşmetle aksettirmiştir. Adliye ve adalet tarihimiz, bunun binlerle misaline şahiddir.

Ezcümle bu mübarek, adaletli mahkemenin huzurunda iftiharla arzetmek isterim ki; meşhur İslâm seyyahı ve tarihçisi Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde diyor ki: "İlk İstanbul kadısı (hâkimi) olan Hızır Bey Çelebi'nin huzurunda, haşmetli padişah Fatih ile bir Rum mimarı arasında şöyle bir muhakeme cereyan eder:

Büyük bir abidenin inşasında kullanılacak iki mermer sütunu, Fatih bir Rum mimarına teslim eder. Mimar da, Fatih'in arzusunun hilafına olarak bu sütunları üçer arşın kesip kısaltır. Fatih cezaen Rum mimarının elini kestirir. Rum mimarı da, Fatih aleyhine dava açar. Bunun üzerine mahkemeye celbedilen büyük padişah, baş köşeye geçmek istemiş. Birdenbire hâkimin şu ihtarıyla karşılaşmış:

-Oturma beyim! Hasmınla mürafaa-i şer'î olacaksın, ayakta beraber dur!

Hızır Bey Çelebi; bu koca şanlı padişah-ı maznuna, haksız el kestirdiği için, kendisinin de kısâsa tâbi' olduğunu ve elinin kesileceğini bildirir. Fakat mimar kısâsı istemediği için, büyük Fatih günde on altun tazminata mahkûm olur ve hattâ kısâstan kurtulduğu için bu tazminatı kendiliğinden yirmi altuna çıkarır."

İslâm mahkemesinin adaletinin şanlı misallerinden biri olan şu misal, bize en haşmetli hükümdarlarla en âciz ferdlerin, huzur-u mehâkimde müsavi olduğunu gösteriyor.

İşte ben de bugün, Fatih kadar şanlı, kahraman İslâm hâkimi Hızır Bey Çelebi'nin makamının mümessili olan ve hakikî adalet-i Kur'aniyeyi esas tutan bir makamın yerinde bulunan bir mahkemenin huzurunda bulunuyorum. Bütün kalbimi huzur ve sürura kalbeden memnuniyetim budur.

Kahraman ecdadımızın bu kadar ulviyetinin sırrı; kalblerinde Allah korkusunun mevcudiyetiyle, Kur'an nurunun ve nihayetsiz feyzinin ruhlarında yerleşmiş olması ve kudsî hakaika karşı sonsuz ve nihayetsiz derecede merbutiyetleridir. O mübarek ecdaddan bize tevarüs eden,

Allah ve Kur'an için akıttıkları kudsî kanlarının halen eserleri bulunan bu yurdda ve aziz canlarını feda ettikleri şu memlekette: "Kur'anın kudsî hakikatlarına hizmet ediyor, Kur'anın tefsirini okuyor, evinde bulunduruyor." kaydıyla mahkemenin huzuruna sevkedildim.

Evet muhakememiz şahsımla alâkadar olmaktan ziyade, Risale-i Nur'un muhakemesidir. Risale-i Nur ise, Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan'ın semavî ve kudsî hakaikının tereşşuhatı olmak hasebiyle, o yüksek eserlerdeki kıymet, doğrudan doğruya Kur'ana aittir. Şu halde muhakeme de Kur'anın muhakemesidir. Ehl-i tevhidin kitabı olan Kelâmullah bütün âyât u beyyinatıyla Hâlık-ı Kâinat'ın vahdaniyetini ve ehadiyetini ilân ediyor.

Kur'anın ehl-i ukûlü hayrette bırakan i'cazı, belâgat ve fesahatı, nihayet derecedeki yüksek üslûbu, selaset-i beyanı, elhasıl sonsuz bedayi' ve câmiiyeti ile ins ü cinnin kıyamete kadar gelecek ihtiyacatına ekmeliyetle kâfi gelmesi, dünya ve âhiret saadetinin rehberi bulunması ve bütün asırlardaki tabakat-ı beşere hitab etmesi ve kâinat Hâlıkının marziyatını kullarına bildirecek âyât u beyyinatı tefsir ve izah edecek mütehassıs ehl-i ilmin bulunması zaruretine binaen her asırda gelen binler müdakkik ehl-i ilim, yüz binlerle Kur'an tefsirlerini meydana getirmişler; bütün asırları Kur'anın nuruyla ışıklandırmışlardır.

İşte Risale-i Nur da; bu asırda Kur'anın feyziyle vücud bulan, beşerin tekemmülâtına uygun olarak Kur'anın gösterdiği mu'cizeli hakikatların, bu tekâmül ile saha-yı fiile konulduğunu bildiren ve asrın idrakine hitab eden gayet kudsî bir tefsirdir. Kur'an baştan başa tevhid-i İlahîyi ilân ediyor. Risale-i Nur da, iman-ı billahı gösteren ve hakaik-i imaniyeyi ders veren âyetleri tefsir ediyor.

İşte muhakemenin asıl mevzuu budur.

Otuz seneden beri gizli din düşmanlarının, komünistlerin ve masonların tahrikatıyla, Risale-i Nur şakirdleri birçok mahkemelere sevkedilmişler. Âdil mahkemeler de o hâin, gizli din ve Kur'an düşmanlarının ettikleri iftiraları inceden

inceye tedkik etmişler, “Bunlarda bir suç yok, kitablar ise faydalı kitablardır.” diyerek, çok mahkemeler beraetle neticelenmişlerdir.

Temyiz Mahkemesi de, üç defa mahkemelerin beraet kararını tasdik etmiş. Hüküm kaziye-i muhkeme haline geldiği halde, memleketi umumî bir dinsizliğe sürüklemek için perde arkasındaki din düşmanları; faaliyetlerini mütemadiyen tazelemişler, sükûn ve asayişe pek çok muhtaç olan memleketimizi bu cihetten za’fa uğratmak için adliyeleri, mahkemeleri daima hâinane tertiblerle meşgul etmişlerdir.

Evvelce şifahen dahi arzettiğim vecihle; Selef-i Sâlihîn’in bıraktığı kudsî tefsirler iki kısımdır: Bir kısmı, ahkâma dair tefsirlerdir. Diğer bir kısmı da, âyât-ı Kur’aniyenin hikmetlerini ve iman hakikatlarını tefsir ve izah ederler. Selef-i Sâlihîn’in bu türlü tefsirleri çoktur. Hususan Gavs-ı A’zam Şah-ı Geylanî, İmam-ı Gazalî, Muhyiddin-i Arabî, İmam-ı Rabbanî gibi zevat-ı kiramın eserleri, bu kısım tefsirlerdir. Bilhâssa Mevlâna Celaleddin-i Rumî Hazretlerinin Mesnevî-i Şerif’i de bu tarz bir nevi manevî tefsirdir. İşte Risale-i Nur, bu tarz tefsirlerin en yükseği, en mümtazı ve en müstesnasıdır. İşte madem bu tarz tefsirler mütedavildir, kimse ilişmiyor, Risale-i Nur’a da ilişmemek lâzımdır. İlişenler, Kur’ana ve ecdada düşmanlıklarından ilişirler.

Risale-i Nur, erkân-ı imaniyeyi ve âyât-ı Kur’aniyeyi tefsir ederek öyle bir tarzda beyan eder ki; hiçbir münkir, hiçbir dinsiz, o hakikatları inkâr edemez. Hem riyazî bir kat’iyyetle isbat eder, göze gösterir, aklı doyurur, letaifi kandırır; artık hiçbir imanî ve Kur’anî hakikatı inkâra mecal kalmaz. Bundan dolayıdır ki; dinsizler, komünistler, bu memlekette Risale-i Nur varken mel’unane fikirlerini saha-yı tatbike koyamadıklarından ve bir manevî bekçi gibi Risale-i Nur daima karşılarına çıktığından, Risale-i Nur’un her vecihle neşrine sed çekmeyi gaye edinmişlerdir.

Risale-i Nur, tahkikî iman dersleri verir. Şakirdlerini her türlü fenalıktan alıkoyar. Kalblere doğruluk aşılar. Onu

hakkıyla anlayan, artık fenalık yapamaz. Onun içindir ki, bugün memleketin her tarafındaki Risale-i Nur talebeleri, asayişin manevî muhafızı hükmündedirler. Şimdiye kadar hiçbir hakikî Nur talebesinde asayişe münafî bir hareket görülmemiş, âdeta Nur talebeleri zabıtanın manevî yardımcısı olmuşlardır. Risale-i Nur talebelerinin rıza-i İlahîden başka, a'mal-i uhreviyeye müteveccih olmaktan gayrı düşünceleri yoktur. Şu halde Risale-i Nur'a garazkâr tertibler hazırlayanlar, perde arkasındaki malûm din düşmanlarından başka kimse değildir.

Yukarıdaki maruzatımızda birçok mahkemelerin beraet kararlarının mevcudiyetini arzetmiştim. Elde edebildiğim tarih ve numaralarını beyan ederek, o âdil ve yüksek mahkemelere milyonlar Nur şakirdleri namına minnetdarlığımızı bildirmek isterim. Umum Risalelerin beraet ve iadesi hakkında Denizli Ağır Ceza Mahkemesinin 15/Haziran/1944 tarihli beraet kararıyla, İstanbul Eminönü Ağır Ceza Mahkemesinin 1953 tarih ve 1951/137 esas ve 1952/27 kararıyla ki; geçen celsede Sebilürreşad Gazetesi'nin takdim ettiğim nüshasında bildirilen beraet kararıdır. Ayrıca mahkeme-i âlînize suret-i mahsusada arz u takdim ettiğim Asâ-yı Musa dâhil umum Risale-i Nur Külliyatının Mersin Ağır Ceza Mahkemesinin 1954/17 esas 1954/421 karar ve 9/4/954 tarihli beraet kararının mevcudiyetleri, mahkemelerin temininde olarak hiçbir elin Risale-i Nur'a ilişmemesini tazammun ettiği halde, mestur düşmanların hâinane faaliyetleriyle bu sefer de tahsisen Asâ-yı Musa kasdedilerek âdil ve yüksek mahkemeye gelmiş bulunuyoruz.

Risale-i Nur, iman-ı billah ile tevhidi en yüksek derecede, aynelyakîn ve hakkalyakîn bir surette göze gösterip bütün letaifi a'zamî derecede doyurmasıyla imanı taklidden kurtarıp, derece-i tahkike yükseltir. Asâ-yı Musa'da ise bu ulvî ve kudsî iman dersi, en parlak bir surette, hem görülmemiş ihtişam ile isbat edildiğinden, yüzotuz cilde yaklaşan Risale-i Nur tefsirinin âdeta hülâsası hükmündedir.

Bütün semavî kitabların ve bütün peygamberlerin en büyük davası Hâlık-ı Kâinat'ın uluhiyet ve vahdaniyetini ilândır. Kur'an baştan başa tevhidi gösterir. İşte Asâ-yı Musa da; Müslümanlara ve umum beşeriyete Cenab-ı Hakk'ın birliğini ve delail-i vahdaniyetini güneş gibi göstermesinden, en büyük bir mütefekkir ile bir dinsizi ve bir feylesofu hakaik-i imaniyeyi tasdike mecbur ettiği gibi; en âmi bir adamın da en yüksek hakikatları, en büyük bir sühuletle anlamasını temin eden, tevhidi gösteren, âyât-ı Kur'aniyenin en kudsî bir tefsiridir. Aynen ismi gibidir. Nasılki Musa Aleyhisselâm elindeki asâsıyla kara taşlardan, çorak vâdilerden, ateş fışkıran çöllerden âb-ı hayatı fışkırttığı gibi, Asâ-yı Musa da, vahdaniyet-i İlahiyeyi isbat etmesiyle dünya ve âhiret âlemlerini ziyadar edecek tevhid nurlarını fışkırtıyor; taş gibi kalbleri, mum gibi eritiyor, şevki ile gönülleri teshir ediyor.

Hem madem mahkemelerin beraeti mevcud ve vicdan hürriyeti var ve hiçbir memlekette ilim ile iştigal edenlere ilişilmiyor; şu halde ulûm-u evvelîn ve âhirîni câmi' olan Risale-i Nur'a da ilişilmemek lâzımdır.

Risale-i Nur yurdun asayişine, sükûn ve selâmetine hizmet ettiğine delil: Milyonlar talebelerinin hiçbirisinde bir vak'anın görülmemiş olmasıyla beraber, hepsinin de namuskârane faaliyetleriyle müstakim görülmeleridir. Risale-i Nur Külliyatı, Asâ-yı Musa ile birlikte kütübhane-i mesaîmin harîminden alınması ile, her türlü suç unsurunun mevcudiyetini bizzât ref'eder. Zira her münevver adam, kütübhanesinde her nevi kitabı bulundurur, okur, tedkik eder. Mel'unane fikirleri neşreden ve anarşistliği telkin eden kitablar bile kütübhanelerde açıkça tedkike tâbidir.

Hülâsa: Risale-i Nur, Kur'anın bu asırda en yüksek ve en kudsî bir tefsiridir. Hakikatları semavîdir, Kur'anîdir. O halde Kur'an okundukça, o da okunacaktır. Risale-i Nur, mücevherat-ı Kur'aniye hakikatlarının sergisidir, pazarıdır. Bu ulvî pazarda herkes istediği gibi ticaret yapar. Uhrevî, manevî zenginliklere mazhariyeti temin eder.

Bu kadar maruzatımızla ifade etmek istedim ki: Maksadımız; imanımızı kurtarmaktır, imana hizmettir, Kur’ana hizmettir. Âhirete müteveccih olan bir hal ise, hiçbir gûna suç mevzuu olamaz. Mütemadiyen şikayette bulunduğumuz o gizli din düşmanları, türlü türlü entrikalarla, tertiblerle, iz’aclarla bizleri bu kudsî vazifeden men’etmeye uğraşmaktadırlar. Bizler ise bu kudsî yolda Kur’an ve iman için her şeyimizi fedaya seve seve hazırız. Değil dünyevî ızdırablar, cehennemî azablar da verilse, bıçaklarla da doğransak, en müdhiş ölümlere de maruz bırakılsak, asırlar boyunca milyonlar mübarek ecdadımızın feda-yı can ettikleri bu kudsî hakikata, bizim canımız da feda olsun. Bir değil, bin ruhum da olsa, Kur’an için, iman için hepsini feda etmeğe her zaman hazırım.

Şu aziz vatanın taşları, toprakları, abideleri, kubbeleri, câmileri, minareleri, mezar taşları, türbeleri; Kur’anın tebliğ ettiği zemzeme-i tevhidi haykırıyorlar. İman ve Kur’anın ezelî nurunu, atom zerratına kadar nüfuz edip ilân ettiği tevhid hakikatını, hiçbir kuvvet bu vatanın ve bu milletin sine-i pâkinden silemez.

Muhterem mahkemenizden, yüksek adaletinizden; hakaik-i Kur’aniyeyi ve vahdaniyet-i İlahiyeyi haşmetle ilân eden ve tevhidi a’zamî derecede gösteren Risale-i Nur Külliyatının iadesine ve beraetine karar vermenizi rica ederim.

Risale-i Nur, Kur’anın malıdır. Arşı ferşe bağlayan Kelâmullah ile mazi canibindeki milyarlar ehl-i iman, evliya ve enbiya alâkadar oldukları gibi, Risale-i Nur mahkemesiyle de manen alâkadardırlar. Çok ihtiyarlamış Arz’ın, dörtyüz milyon Müslüman sekenesi, Risale-i Nur’un beraetine ve serbestiyetine ve intişarına muntazırdırlar.

Mazi tarafından perde-i gayb arkasına çekilen mübarek ecdadımızın nuranî kafileleri, ulvî makamlarından Risale-i Nur mahkemesine manen nâzırdırlar.

Müstakbel cephesinin feyizkâr nesilleri, beraet [15](Haşiye) kararını bekliyorlar.

Emekli Yüzbaşı
Mehmed Kayalar

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا اَللّٰهُ يَا رَحْمٰنُ يَارَحِيمُ يَا فَرْدُ يَا حَىُّ يَا قَيُّومُ يَا حَكَمُ يَا عَدْلُ يَا قُدُّوسُ

İsm-i A'zam'ın hakkına, Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan'ın hürmetine ve Resul-ü Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'ın şerefine, bu "İşarat-ül İ'caz"ı bastıranları ve mübarek yardımcılarını ve Risale-i Nur talebelerini Cennet-ül Firdevs'te saadet-i ebediyeye mazhar eyle. Âmîn! Ve hizmet-i imaniye ve Kur'aniyede daima muvaffak eyle. Âmîn! Ve defter-i hasenatlarına bu İşarat-ül İ'caz'ın herbir harfine mukabil bin hasene yazdır. Âmîn! Ve Nurların neşrinde sebat ve devam ve ihlas ihsan eyle... Âmîn! Âmîn! Âmîn!

Ya Erhamerrâhimîn! Umum Risale-i Nur şakirdlerini iki cihanda mes'ud eyle. Âmîn! İnsî ve cinnî şeytanların şerlerinden muhafaza eyle. Âmîn! Ve bu âciz ve bîçare Said'in kusuratını affeyle... Âmîn! Âmîn! Âmîn!

Umum Nur şakirdleri namına
Said Nursî

---

1) (Haşiye): Acaba böyle bir adam, hiç mümkün müdür ki; dini siyasete, dünyaya âlet etsin. Bu ittihamı yapanların, ne derece adaletten hariç bir zulüm ettikleri anlaşılır.

Nur Talebelerinden Zübeyr, Bayram ↵

2)

(Haşiye-1): Evet Van'da Horhor Medresemizin damında esna-yı derste, büyük bir zelzelenin gelmekte olduğunu söyledi. Hakikaten söylediği gibi, az bir zaman sonra Harb-i Umumî başladı.

Hamza, Mehmed Şefik, Mehmed Mihri ↵

3) (Haşiye-2): Yeni Said, Risale-i Nur'daki hakikî ihlas ile yine o ihlası buldu. Yeni Said, aynı ihlas ile baktı, tashih yerini bulamadı. Demek sünuhat-ı Kur'aniye olduğundan, i'caz-ı Kur'aniye onu yanlışlardan himaye etmiş.

Nur Talebeleri ↵

4) (Haşiye): Kırk sene sonra Risale-i Nur, bu lem'a-i i'cazı körlere dahi göstermiştir. ↵

5) (Haşiye): Kırk sene sonra neşrolan Risale-i Nur’da Carlyle, Goethe ve Bismark gibi kırk meşhur feylesofların tasdikleri beyan edilmiş. İnşâallah bu kitabın zeylinde dahi yazılacak. ↵

6)

(Haşiye): Hasta halimde, nevm ile yakaza arasında ihtar edilen bir nüktedir:

Şems'in yerinde mevlevîvari yaptığı semavî hareketi, kuvve-i cazibeyi tevlid etmek içindir. Kuvve-i cazibe de manzume-i şemsiye ile anılan güneşe bağlı yıldızları düşmek tehlikesinden kurtarmak içindir. Demek Şems'in mihverinde dairevari cereyan ve hareketi olmasa, yıldızlar düşerler.

Said Nursî

Muhterem müellif, diğer bir risalesinde şöyle diyor:

Evet güneş bir meyvedardır, silkinir tâ düşmesin seyyar olan yemişleri

Eğer sükûnuyla sükûnet eylese, cezbe kaçar, ağlar fezada muntazam meczubları.

Mütercim ↵

7) (Haşiye): Mu’cizat-ı Kur’aniye risale-i nuriyesi tamamıyla bu hakikatı isbat etmiş.

Mütercim ↵

---

8)

(*): Diyarbakır'da Van Valisi Cevdet Bey'in evinde 19/Şubat/1331 tarihinde Cuma gecesi bu tefsirin ilk Arabî nüshasını tebyiz ederken, şu şekl-i garib, tevafukan vaki' olmuştur. Ve o gece vukua gelen Bitlis'in sukutuyla müellif Bediüzzaman'ın esaretine rastgelir. Sanki şu şekl-i garibin, şu mu'cizeler ve hârikalar bahsinde o gece husule gelmesi, müellifin Ruslara esir düştüğüne ve beraberinde bulunan bazı talebelerinin şehid olarak kanlarının dökülmesine hârika bir işarettir.

Said'in küçük kardeşi, yirmi senelik talebesi Abdülmecid

Ve keza bu nakış, başı kesilmiş bir yılanın kuyruğunu müellif Bediüzzaman'a sarmış olduğuna ve müellifin yaralı olarak otuz saat ölüme muntazıran su arkının içinde kaldığı yere benziyor ve o vaziyeti andırıyor.

Eski Said'in ehemmiyetli talebesi Hamza ↵

9) (Haşiye): Horhor, Van'da müellifin medresesinin adıdır. ↵

10)
(Haşiye): Bu mealdeki âyette bir mübalağa, bir müzayede görünür. Fakat hakikata, vakıa bakılırsa ziyadelik yoktur. Çünki “kelime”, bir manayı ifade eden şeye denir. Amma Nahvîlerin lafz ile takyid ve tahsis ettikleri, onlara mahsus bir ıstılahtır. Evet biri kāl, diğeri hal olmak üzere iki lisan vardır. Lisan-ı kālin kelimatı elfaz ise, lisan-ı halin kelimatı da ahvaldir. Binaenaleyh kudsî şâirin وَ فِى كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى اَنَّهُ وَاحِدٌ dediği gibi; kitab-ı kebir-i kâinatta yaratılan herhangi bir şey, Hâlık’ın azametine delalet eden bir kelime-i haliyedir. Eşcar ile denizler, kâinat kitabında mevcud kelimat-ı haliyelerin yazılmasına kâfi geldiği takdirde, o denizlerin katreleri, o ağaçların zerreleri birer halî kelime olduğundan, onların da yazılması için mürekkeb, kalem lâzımdır. Öyle ise onlar için de, onlar kadar başka eşcar ve denizler lâzımdır. Ve hâkeza herbir birincinin katreleri ve kelimatı yazıldıktan sonra, ona da onun kadar ikinci bir takım eşcar ve denizler lâzımdır. Hal böylece ilâ-gayr-ın nihaye teselsül eder gider. Cenab-ı Hakk’ın kelimatı, yani Cenab-ı Hakk’ın azametine delalet eden kelimat-ı haliyesi bitmez. Demek hakikatta اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَ لَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا âyetinin ifade ettiği manada hiçbir cihetle mübalağa, müzayede yoktur, belki tenakus vardır.

Mütercim Abdülmecid ↵

11)

(Haşiye-1): Sivrisineğin başında mızrak gibi bir hortum vardır. Filin başına konar, hortumunu filin hortumuna batırır, fil kaçmaya başlar, hiçbir suretle elinden kurtulamaz. Demek Cenab-ı Hak, sivrisineği file galib ve hâkim kılmıştır. Binaenaleyh hilkatça dûn ise de, cesaret hususunda faiktir.

Mütercim Abdülmecid ↵

12) (Haşiye-2): Bir A'rabînin taptığı bir sanemi varmış. Bir gün ibadete gitmiş. Bakmış ki, bir tilki sanemin başına bevletmiş. Bu hali görünce, اَرَبٌ يَبُولُ الثَّعْلَبَانُ بِرَاْسِهِ demekle, sanemi kırmış atmış. Demek sanemlerin hakaretinden, yalnız sinekler değil, tilkiler de başlarına çıkar, telvis eder.

Mütercim Abdülmecid ↵

13)

(Haşiye): Eğer müellifin, Tenzil'in nazmından çıkardığı letaifte şübhen varsa ben derim ki: İbn-ül Fârıd kitabından tefe'ül ederken şu beyit çıktı: كَاَنَّ كِرَامَ الْكَاتِبِينَ تَنَزَّلُوا عَلَى قَلْبِهِ وَحْيًا بِمَا فِى صَحِيفَةٍ

Habib ↵

14)

(Haşiye): İntihabım olmayarak, ihtiyarsız bir tarzda, âdeta umum Sözlerin ve Mektubların âhirlerinde şu âyet سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

bana söylettirilmiş. Şimdi anladım ki; tefsirim de, şu âyet ile hitam buluyor. Demek inşâallah bütün Sözler, hakikî bir tefsir ve şu âyetin bahrinden birer cedveldir. En-nihayet yine o denize dökülüyorlar. Şu tefsirin hitamında, güya her Söz manen şu âyetten başlıyor. Demek o zamandan beri yirmi senedir daha şu âyeti tefsir ediyorum; bitiremedim ki tefsirin ikinci cildini yazayım.

Said Nursî

Allah’ın avn ü inayetiyle ümidimin, iktidarımın fevkinde şu tercümeyi iyi kötü yaptım; noksanları çoktur, müellifçe ıslahları lâzımdır. Zâten onun himmetiyle bu kadarını ancak yapabildim. Yoksa nazm-ı Kur’andaki îcazlı olan i’cazı, kısa ve veciz olarak beyan eden bu tefsiri sönük, kör bir fikirle tercüme etmek, Abdülmecid’in işi değildir. Yine onun fart-ı şefkatinden himmeti yetişti, ikmaline muvaffak oldum.

Müellifin küçük kardeşi ve Nur talebesi

Abdülmecid ↵

15) (Haşiye): Bu müdafaanın serdedildiği muhakeme, beraetle neticelenmiştir. ↵